

TÜRKİYE VE DÜNYADA SİYASET BİLİMİ

Editör: Doç.Dr. Fatma OKUR ÇAKICI

yaz
yayınları

Türkiye ve Dünyada Siyaset Bilimi

Editör

Doç.Dr. Fatma OKUR ÇAKICI

yaz
yayınları

2025

Türkiye ve Dünyada Siyaset Bilimi

Editör: Doç.Dr. Fatma OKUR ÇAKICI

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-8574-08-1

Aralık 2025 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Why is Trump Insisting On Greenland? An Evaluation of Trump’s Expansionist Foreign Policy	1
<i>Habib AYDIN</i>	
Neo-Nasyonalist Korporatizm: Doğu Perinçek’in Vatan Partisi’nin İktisat Politikası	16
<i>Diren ÇAKMAK</i>	
İslamcı Neo-Korporatizm: Bağımsız Türkiye Partisi’nin Milli Ekonomi Modeli	36
<i>Diren ÇAKMAK</i>	
Türk Demokrasi Tarihinde Siyasi Partilerin Yeri	57
<i>Fatma OKUR ÇAKICI, Ali YILDIRIM</i>	
Türkiye’de 1876-1943 Arasında Yapılan Parlamento Seçimleri ve Ön Demokrasi Deneyimi	79
<i>Bülent ÖZGÜL</i>	
Siyasal Düşünceler Tarihinde Kriz Kavramı: Modern Siyasal Teorilerde Kriz ve Dönüşüm – II	105
<i>Sabır GÜLER</i>	
2000 Yılı Sonrası Türk Kamu Yönetimindeki Gelişmelerin Klasik Elitizm, Modern Elitizm ve Kamu Tercih Teorisi Bağlamında Değerlendirilmesi	143
<i>Mehmet DEĞİRMENCI</i>	
Türkiye’s Historic Dance with The EU: The Transformative Impact of the Customs Union on the Birth of a New Millennium (1995–2002)	157
<i>İbrahim YORGUN</i>	

Lider Olarak Vladimir Putin’in Siyasal ve Toplumsal Meşruiyeti	196
<i>Abdulkadir CESUR</i>	

Doğal Afetler, Felaket Kapitalizmi ve Toplum Sözleşmesini Yeniden Düşünmek.....	226
<i>Aydoğın KUTLU</i>	

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

WHY IS TRUMP INSISTING ON GREENLAND? AN EVALUATION OF TRUMP'S EXPANSIONIST FOREIGN POLICY

Habib AYDIN¹

1. INTRODUCTION

The proposal by U.S. President Donald John Trump to incorporate Greenland as American territory has elicited significant concern among Danish and Greenlandic politicians. Undoubtedly, the introduction of Greenland into the discourse reflects the characteristics of an expansionist foreign policy. For the United States, which espouses liberalism and global peace, such a policy may possess the potential to provoke tensions with NATO and EU member states. This article critically examines the security and economic objectives underlying expansionist foreign policy. It is an indisputable fact that there has been a security crisis between the United States and the EU since Donald J. Trump was first elected president in 2016. Trump has deviated from diplomatic norms and belittled the EU with a condescending attitude. He announces important decisions on Twitter (Tek 2022; Lacatus and Meibauer 2022). His rival, US President Joe R. Biden (2021-25), has described this situation as an attack on equality and democracy. Trump's unusual behaviour has raised concerns about the future of the global order based on liberal values. This situation has caused confusion among his allies and rivals (Blanc 2024; Carson and Ulrich 2024; Harper 2025; Patil and Anand

¹ Assistant Prof. Sinop University, Economics and Administrative Faculty of Boyabat, Department of Political Science and Administration of Public,, ORCID: 0000-0002-7774-8725.

2024; Oğuz 2022). Trump (2025-) has stated that he will introduce some policies that are rarely seen in American foreign policy, especially after being elected president for the second time (Betts 2025). The United States will face a major test during this period, particularly in foreign policy (Fraiola et al. 2025). The idea that Greenland should be part of the United States has caused deep concern in both Denmark and European countries. Trump seems to be trying to negotiate as if he were on the eve of war (Harper 2025).

Trump's questioning of NATO's costs, his decision to withdraw American troops from Germany, and his imposition of tariffs on EU countries have led to political crises and trust issues between the US and Europe. These developments have damaged the transatlantic alliance that has existed since World War II and harmed cooperation between the US and Europe. In other words, there has been a breakdown in US-Transatlantic relations. In addition, Trump has established close ties with far-right parties in Europe (Tek 2022, 14; Görgen 2021; Özdemir 2019). It is clear that the Trump administration is pursuing a unilateral policy that only considers American interests, disregards its allies, and involves economic aggression (Tek 2022, 21). American-aligned Francis Fukuyama claimed in 1989 that with the collapse of the Soviet Union (Union of Soviet Socialist Republics), liberalism had achieved an unbeatable success over other ideologies. However, American foreign policy has acted in the opposite direction, proving Fukuyama wrong (Oğuz 2022, 986).

2. CONCEPT OF IMPERIALISM

Trump's slogan of 'making America great again' essentially contains an imperialist goal (Narayan and Sealey-Huggins 2017). Names such as Vladimir Ilyich Lenin and Rosa Luxemburg defined imperialism as the creation of a monopolistic

market in underdeveloped economic areas for the export of capital (Noonan 2023). British politician Benjamin Disraeli's policy of strengthening the empire has been described as imperialism (Durrans 1982). Rudolf Hilferding (James 1981) and Nikolai Bukharin (Bukharin 1971) drew attention to the complex aspects of imperialism. According to Joseph Alois Schumpeter (Kisch 1979), imperialism existed long before capitalism. There is no direct relationship between them. The concept of American imperialism was first discussed during the Mexican-American War in 1846 (Deare 2019). According to John Atkinson Hobson, imperialism arises from the search for markets, leading to the annexation of other countries (Lloyd 1972). Figures such as J. A. Schumpeter and Karl Kautsky also conducted studies on imperialism (Kautsky 1961)

Examples of expansionist, interventionist wars in American history include the declaration of war on Britain in 1812 (Cress 1987), the declaration of war on Mexico in 1846–48 (Delay 2007), World War I (Smoot 2017), World War II (Beetsma et al. 2016), the Korean War (Matray 2011), the Vietnam War (Vlastos 1984), the intervention in Yugoslavia (Mentzel 1997), the Gulf War (Abdulla 1994), and the Afghanistan War (Zappettini and Rezazadah 2024).

3. IS TRUMP ENGAGING IN SABER-RATTLING TOWARD DENMARK?

Greenland is, in a sense, moving towards a change of hands. A country that has been a Danish colony for centuries is now forced to contend with a different demand and is moving towards becoming an American colony. Although not an independent state, Greenland has its own parliament and government. It would be accurate to consider Greenland a state-like actor (Olsvig 2022). Following

Donald Trump's rhetoric about taking over the island, Greenland's Prime Minister Mute Egede (2021-25) described the visits of high-ranking American officials as aggressive. There are Danish and American military bases on the island. After Nazi Germany occupied mainland Denmark during World War II, the United States occupied Greenland and established military and radio stations throughout the region. In 1867, US Secretary of State William H Seward, who had purchased Alaska from Russia, began negotiations to purchase Greenland from Denmark, but no agreement was reached (Vock 2025).

Trump aims to remove Greenland from the jurisdiction of the US European Command and place it under the US Northern Command. Trump said, *'We need Greenland very much, Greenland has very few people, we will take care of them, we will protect them... we need this for international security'* (Katie Bo and Natasha 2025). There are debates about Trump being an aggressive populist leader (Bozoğlu 2017). Populist appeals to fear and anxiety are empowering Trump in both domestic and foreign policy (Löfflmann 2022a). Trump's populist politics also include anti-China sentiment (Homolar and Ruiz Casado 2025; Löfflmann 2022b). The National Security Council has instructed several government departments to begin working on purchasing the island. Trump plans to acquire Greenland from Denmark without resorting to war by highlighting ethnic differences. He plans to appeal to the common ethnic and cultural ties between the Inuit Greenlanders, who make up approximately 88% of the island's population, and the indigenous peoples of the US state of Alaska. Trump is interested in Greenland's mineral resources, copper, gold, uranium and oil. Colonial powers have a long history of formulating policies under the guise of prosperity and progress (Gawthorpe 2025).

Danish officials condemned Vice President JD Vance's visit to Greenland in March 2025. Danish Prime Minister Mette Frederiksen said that his visit to a remote US military base was

unacceptable pressure on the people of Greenland (Matza 2025). The Trump administration has been advising Greenland's leaders to sign a so-called Compact of Free Association (COFA) with the United States, under which the US government generally provides many essential services, from mail delivery to emergency management and military protection. The US military operates freely in COFA countries, and trade with the US is largely duty-free. US officials argue that the island's minerals have not yet been explored due to labour shortages, inadequate infrastructure, and other challenges (Slattery et al. 2025).

Malcolm Nance, a retired US Navy specialist, emphasises that plans to invade Greenland are not a distant possibility. The American government will encourage separatist movements through social media platforms, such as by creating fake Facebook, X, Instagram, etc. accounts, which will push Greenlanders towards the idea of independence from Denmark (Tobias Leth Klinge 2025). Maliina Abelsen, Greenland's former Minister of Finance, stated that they witnessed how our Inuit relatives were treated in Alaska and do not want to experience the same (Secher 2025). Greenland's new Prime Minister, Jens-Frederik Nielsen (since 2025), emphasised that the island is not 'property that can be bought.' Greenland has been under Danish control for approximately 300 years. The island manages its internal affairs, but decisions on foreign and defence policy are made in Copenhagen (Aikman 2025).

A possible American invasion of Greenland would cause a shift in the international balance of power and could spell the end of NATO or worsen relations. The Danish government must be prepared economically and militarily (Mikkel Runge Olesen 2025; Hardt 2025). It is important to note that companies such as GreenMet, Tanbreez, Libra Group, and Cerberus Capital are conducting studies on Greenland's mines (Valentin 2025). Greenland has now become a focal point for investors and companies. Although Greenland gained autonomy in 1979, it

remains dependent on Denmark in terms of foreign relations, defence and monetary policy (Middleton 2024). In 1941, Greenland came under American protection. Military bases began to be established in exchange for the defence of Greenland (hardt 2025; Dragsdahl 2005).

The European Command in Stuttgart controls the American military presence in Greenland. Trump plans to transfer responsibility for Greenland to NORTHCOM (Northern Command) in Colorado. These developments are causing concern among Danish officials (Tobias Bonde Simonsen & Emma Klinker Stephensen 2025). Trump is serious and persistent about his Greenland plan. The United States is concerned that international security will be jeopardised if Greenland becomes fully independent. Predictions that an independent Greenland will fall under Chinese influence are shaping American foreign policy. The United States criticises China for its aggressive military policies (Homolar and Ruiz Casado 2025), and Trump may offer a Free Association Agreement or similar agreement to an 'independent' Greenland rather than making it part of the United States. Three different groups can be identified as shaping Greenland policy. Secretary of State Marco Rubio and National Security Advisor Mike Waltz, who are concerned about the influence of China and Russia. Secretary of Commerce Howard Lutnick, businessmen, and lobbyists, who are interested in minerals and other natural resources. Those who want to expand the territory in the tradition of Manifest Destiny include Donald Trump, Vice President JD Vance, Donald Trump Jr., and former Arctic Commissioner Tom Dans (Rasmus Sinding Søndergaard 2025).

With the melting of glaciers in the Arctic region, it is likely that many countries will experience conflicts of interest over access to previously inaccessible mineral and energy resources (Çalık 2021). In a statement made in Finland in 2019,

US Secretary of State Mike Pompeo emphasised that the Arctic region has 13% of the world's undiscovered oil, 30% of its gas, and minerals such as uranium, gold and diamonds (Hansler 2019). According to the United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), coastal states can extend their continental shelf rights beyond this limit if they can scientifically prove that the natural extension of their continental shelf exceeds 200 nautical miles. This grants the relevant states sovereign rights over the seabed and its underlying resources. Therefore, Russia and the United States are conducting scientific research to expand their continental shelves in areas they claim are extensions of their landmasses in the Arctic Region (Çalık 2021, 104-5).

Greenland has rich oil and natural gas resources, as well as valuable mineral deposits such as molybdenum, lithium, gold, platinum and uranium. However, most of these minerals are located among glaciers, making exploration and operating costs quite high. This situation has reduced the local population's interest in mining, and mining activities ceased in 2010 due to financial difficulties. However, investments made by China in the region over the past five years have once again increased Greenland's strategic importance for the United States and European Union countries (Çalık 2021, 108; Olsvig 2022). China has not abandoned its investments, with mining companies participating in the Citronen Fjord zinc exploration in Greenland and the Kvanefjeld region in southern Greenland. Currently, more than 10 Chinese companies are conducting mining exploration in Greenland (Çalık 2021, 121-22).

4. CONCLUSION

American history is not far removed from expansionism and war. What makes Greenland different is that it is an issue that will create tension among NATO member countries. American

policy on Greenland seems to be shooting its friends in the foot. American politicians' attempts to justify their own expansionism in the face of Chinese expansionism conflict with themes such as liberalism and world peace. Denmark, a small state facing a global power, will have to pass a difficult test in some way.

REFERENCES

- Abdulla, Abdulkhaleq. 1994. "Gulf War: The Socio-Political Background". *Arab Studies Quarterly* 16 (3): 1-13. <https://www.jstor.org/stable/41858983>.
- Aikman, Lan. 2025. "Greenland PM Says Island Not a Piece of Property after Trump Threats". *Nisan* 27. <https://www.bbc.com/news/articles/cly1pjpnyjpo>.
- Beetsma, Roel, Alex Cukierman, ve Massimo Giuliodori. 2016. "Political Economy of Redistribution in the United States in the Aftermath of World War II—Evidence and Theory". *American Economic Journal: Economic Policy* 8 (4): 1-40. <https://www.jstor.org/stable/26156385>.
- Bozoğlu, Tülin. 2017. "Hegel'in Zeitgeist'ı ve Otoriter Popülist Siyasal Söylem: Trump Üzerine Bir Okuma". *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 2 (1): 67-82. <https://doi.org/10.30784/epfad.331613>.
- Bukharin, Nikolai. 1971. "The Revolution in Colonial and Semicolonial Countries". *Chinese Studies in History* 4 (2-3): 127-30. <https://doi.org/10.2753/CSH0009-4633040203127>.
- Cress, Lawrence Delbert. 1987. "'Cool and Serious Reflection': Federalist Attitudes toward War in 1812". *Journal of the Early Republic* 7 (2): 123-45. <https://doi.org/10.2307/3123456>.
- Çalık, Ayşe Gülsüm. 2021. "Arktik Bölgesinde Yaşanan Güncel Sorunlar ve İkili Anlaşmazlıklar". *International Journal of Politics and Security* 3 (1 (Arktik Özel Sayısı)): 1 (Arktik Özel Sayısı). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijps/issue/56805/846855>.
- Deare, Craig A. 2019. "The Mexican War: Frontier Expansion and Selective Incursion". *Small Wars & Insurgencies* 30

- (1): 14-30.
<https://doi.org/10.1080/09592318.2018.1552348>.
- Delay, Brian. 2007. "Independent Indians and the U.S.-Mexican War". *The American Historical Review* 112 (1): 35-68.
<https://www.jstor.org/stable/4136006>.
- Dragsdahl, Jørgen. 2005. "Denmark and Greenland: American Defences and Domestic Agendas". *Contemporary Security Policy* 26 (3): 486-504.
<https://doi.org/10.1080/13523260500500617>.
- Durrans, P. J. 1982. "A Two-edged Sword: The Liberal Attack on Disraelian Imperialism". *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 10 (3): 262-84.
<https://doi.org/10.1080/03086538208582621>.
- Gawthorpe, Andrew. 2025. "Trump's Greenland Plan Glosses over a History of Segregation and Discrimination for Indigenous Alaskans". *The Conversation*, Nisan 22.
<http://theconversation.com/trumps-greenland-plan-glosses-over-a-history-of-segregation-and-discrimination-for-indigenous-alaskans-254418>.
- Görgen, Ahmet. 2021. "Transatlantic Relations under Trump Administration and the National Interest Policies in Europe". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (4): 1373-95.
<https://doi.org/10.53487/ataunisobil.827010>.
- Hansler, Jennifer. 2019. "Mike Pompeo: Melting sea ice presents 'new opportunities for trade' | CNN Politics".
<https://edition.cnn.com/2019/05/06/politics/pompeo-sea-ice-arctic-council/index.html>.
- hardt, brent. 2025. "Advancing US Interests in Greenland | German Marshall Fund of the United States".

<https://www.gmfus.org/news/advancing-us-interests-greenland>.

Harper, John L. 2025. "American Isolationisms and the Riddle of Trump Redux". *Survival* 67 (1): 23-44. <https://doi.org/10.1080/00396338.2025.2459010>.

Homolar, Alexandra, ve Juan Alberto Ruiz Casado. 2025. "Imaginaries of Trauma and Victimhood: The Role of the 'China Threat' in Trump's Populism of the Privileged". *The British Journal of Politics and International Relations* 27 (1): 179-98. <https://doi.org/10.1177/13691481241259383>.

James, Harold. 1981. "Rudolf Hilferding and the Application of the Political Economy of the Second International". *The Historical Journal* 24 (4): 847-69. <https://www.jstor.org/stable/2638949>.

Katie Bo, Lillis, ve Bertrand Natasha. 2025. "Pentagon Considers Shifting Greenland to US Northern Command, Sparking Concerns over Trump's Ambitions for the Territory | CNN Politics". CNN, Mayıs 9. <https://www.cnn.com/2025/05/09/politics/pentagon-greenland-northern-command>.

Kautsky, John H. 1961. "J. A. Schumpeter and Karl Kautsky: Parallel Theories of Imperialism". *Midwest Journal of Political Science* 5 (2): 101-28. <https://doi.org/10.2307/2109265>.

Kisch, Herbert. 1979. "Joseph Alois Schumpeter". *Journal of Economic Issues* 13 (1): 141-57. <https://www.jstor.org/stable/4224781>.

Lacatus, Corina, ve Gustav Meibauer. 2022. "'Saying It like It Is': Right-Wing Populism, International Politics, and the Performance of Authenticity". *The British Journal of*

- Politics and International Relations 24 (3): 437-57.
<https://doi.org/10.1177/13691481221089137>.
- Lloyd, Trevor. 1972. "Africa and Hobson's Imperialism". *Past & Present*, 55: 130-53.
<https://www.jstor.org/stable/650225>.
- Löfflmann, Georg. 2022a. "'Enemies of the People': Donald Trump and the Security Imaginary of America First". *The British Journal of Politics and International Relations* 24 (3): 543-60.
<https://doi.org/10.1177/13691481211048499>.
- Löfflmann, Georg. 2022b. "Introduction to Special Issue: The Study of Populism in International Relations". *The British Journal of Politics and International Relations* 24 (3): 403-15. <https://doi.org/10.1177/13691481221103116>.
- Matray, James I. 2011. "Korea's War at 60: A Survey of the Literature". *Cold War History* 11 (1): 99-129.
<https://doi.org/10.1080/14682745.2011.545603>.
- Matza, Max. 2025. "Denmark Summons US Ambassador over Greenland Spying Report". *Mayıs 7*.
<https://www.bbc.com/news/articles/c0eley5gy8wo>.
- Mentzel, Peter. 1997. "The Wars of the Yugoslavian Succession: Murder or Suicide?" *Nationalities Papers* 25 (02): 311-16.
<https://doi.org/10.1080/00905999708408506>.
- Middleton, Alexandra. 2024. "Nothing About Us Without Us" - Rhetorical Analysis of Greenland's Arctic Policy.
- Mikkel Runge Olesen. 2025. "Trump indser snart, at hans to veje til at få Grønland er umulige | DIIS". *Nisan 15*.
<https://www.diis.dk/publikationer/trump-indser-snart-to-veje-faa-groenland-umulige>.

- Narayan, John, ve Leon Sealey-Huggins. 2017. "Whatever Happened to the Idea of Imperialism?" *Third World Quarterly* 38 (11): 2387-95. <https://doi.org/10.1080/01436597.2017.1374172>.
- Noonan, Jeff. 2023. "Ukraine Conflict as a Case of the Political Contradictions of Contemporary Imperialism". *International Critical Thought* 13 (1): 1-21. <https://doi.org/10.1080/21598282.2022.2163416>.
- Oğuz, Gökhan. 2022. "Trump Dönemi Amerikan Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Hegemonyanın Gerileyişi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2): 980-88. <https://doi.org/10.33437/ksusbd.624063>.
- Olsvig, Sara. 2022. "Greenland's Ambiguous Action Space: Testing Internal and External Limitations between US and Danish Arctic Interests". *The Polar Journal* 12 (2): 215-39. <https://doi.org/10.1080/2154896x.2022.2137085>.
- Özdemir, Çağatay. 2019. "Trump Ve Avrupa Transatlantik Düzendeki Kirilma". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 18 (1): 197-227. <https://doi.org/10.32450/aacd.601923>.
- Patil, Uday, ve V. Anand. 2024. "America's China Policy under the Trump Administration, 2017–2021: Perspectives from Mead's Foreign Policy Traditions". *Strategic Analysis* 48 (5): 467-82. <https://doi.org/10.1080/09700161.2024.2434377>.
- Rasmus Sinding Søndergaard. 2025. "Danmark bør gå i offensiven mod Trumps Grønlands-interesse | DIIS". Mart 27. <https://www.diis.dk/publikationer/danmark-boer-gaa-offensiven-trumps-groenlands-interesse>.
- Secher, Mikkel. 2025. "Trump truer med bål og brand efter tv-indslag om Grønland - TV 2". nyheder.tv2.dk, Nisan 14.

<https://nyheder.tv2.dk/udland/2025-04-14-trump-truer-med-baal-og-brand-efter-tv-indslag-om-groenland>.

Slattery, Gram, Volcovici Valerie, ve Steve Holland. 2025. “Exclusive: US Weighs Special Status for Greenland as Quest for Island Intensifies”. Reuters, Mayıs 9. <https://www.reuters.com/world/us-weighs-special-status-greenland-quest-island-intensifies-2025-05-09/>.

Smoot, Betsy Rohaly. 2017. “Impermanent Alliances: Cryptologic Cooperation between the United States, Britain, and France on the Western Front, 1917–1918”. *Intelligence and National Security* 32 (3): 365-77. <https://doi.org/10.1080/02684527.2016.1270996>.

Tek, Şinasi. 2022. “Trump Dönemi Transatlantik İlişkileri”. *Scientific Journal of Finance and Financial Law Studies* 2 (1): 1. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sjffls/issue/81008/1460743>.

theguardian. 2025. “Trump Says He ‘Doesn’t Rule out’ Using Military Force to Control Greenland”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/us-news/2025/may/04/trump-greenland-denmark-military-force>.

Tobias Bonde Simonsen & Emma Klinker Stephensen. 2025. “Regeringen kender til amerikanske overvejelser om at ændre Grønlands status - TV 2”. *nyheder.tv2.dk*, Mayıs 10. <https://nyheder.tv2.dk/samfund/2025-05-10-regeringen-kender-til-amerikanske-overvejelser-om-at-aendre-groenlands-status>.

Tobias Leth Klinge. 2025. “Tidligere højtstående efterretningsspecialist i den amerikanske flåde: Sådan vil USA invadere Grønland”. *DR*, Mayıs 21.

<https://www.dr.dk/nyheder/indland/tidligere-hoejtstaaende-efterretningspecialist-i-den-amerikanske-flaade-saadan-vil>.

Valentin, Markus. 2025. "Trumps tidligere rådgiver vil investere 66 milliarder i Grønland". KNR. <https://knr.gl/da/nyheder/trumps-tidligere-raadgiver-vil-investere-66-milliarder-i-groenland>.

Vlastos, Stephen. 1984. "Teaching the Vietnam War: Objectivity in the Classroom?" *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 16 (4): 52-55. <https://doi.org/10.1080/14672715.1984.10412624>.

Vock, Ido. 2025. "Why Does Trump Want Greenland and What Do Its People Think?" *Mart* 24. <https://www.bbc.com/news/articles/c74x4m71pmjo>.

Zappettini, Franco, ve Mustafa Rezazadah. 2024. "Communication Strategies on Twitter: A Critical Discourse Analysis of the US Withdrawal from Afghanistan". *International Journal of Strategic Communication* 18 (2): 115-31. <https://doi.org/10.1080/1553118X.2023.2280555>.

NEO-NASYONALİST KORPORATİZM: DOĞU PERİNÇEK'İN VATAN PARTİSİ'NİN İKTİSAT POLİTİKASI

Diren ÇAKMAK¹

1. GİRİŞ

Türkiye'nin kapitalistleşme tecrübesini en iyi özetleyen kişinin, Ahmet Hamdi Başar olduğunu söylemek mümkündür. Başar şöyle der:

“1931’de İktisadi Devletçilik kitabımı neşrettiğim zaman, bana ‘İktisadı bilmiyor, fakat uyduruyor’ dediler. Hakikatte ben o kitabımla klasik iktisat ilmini bilenler önünde, ilk bakışta, benim için böyle bir hüküm verilmesini haklı çıkaracak bazı orijinal mütalaa ve teklifler ortaya atıyordum. ‘İktisadi devlet’ tabirini ilk defa ben kullanmakta idim. Garpta devletçilik, sosyalizm gibi sistemler içinde böyle isim almış bir mektep yoktu. Memleketimizde devletçilik büyük zaruretti. Fakat büyük bir de tehlike karşısında idik. Devletin iktisadi hayatı tanzim ve idareye kalkması, idari ve siyasi devletin nüfuzunu son derece çoğaltacak, diktatörlüğü tabii bir rejim haline getirecekti. Artık halk idaresine, demokrasiye veda etmek lazımdı. Ekmek kapısı devletin elinde olunca, onunla mücadele edilemez; edilirse memleket anarşiye sürüklenirdi. Öbür taraftan elimizde tarihten miras olarak intikal etmiş bir Kapı-Kulu Devleti vardı. Onu teşkil eden sınıf yani devlet kapısından geçinerek iş gören memur, muharip ve ilmiye zümresi, iktisadi hayatı tanzim ve idare ehliyetinden tamamen mahrumdu. İş, bunların eline geçecekti. Sonra bu devletin teşkilatı, makinesi,

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat, ORCID: 0000-0002-2024-7831.

usulleri ve ananesiyle iktisadi hayatın tanzim ve idaresi katiyen mümkün değildi. Ne yapmamız lazımdı? Devletçilikten vazgeçip, iktisadi hayatı Garpta olduğu gibi, fertlerin eline bırakmak, liberal bir iktisat politikası takip etmek. Bu yol maalesef bizim için kapalıydı. Liberalizmin Garpta ne gibi şartlar altında doğduğu ve devrini ikmal ettiği malumdur. İktisadi liberalizme, imkanı yok gidemezdik. Mutlaka devletçilik yapacaktık. Fakat bu devletçilikle ortaya çıkacak mahzurlar o kadar çoktu ki, bunun karşısında liberalizm ehveni şer sayılırdı. Liberalizm yapamayacağımız ve devletçilik de tehlikeli olduğuna göre, kendimize mahsus bir yol bulmalıydık.” (Başar, 1959:9-10).

Türkiye’nin kalkınmasında ekonominin liberal kapitalizme göre mi güdümlü kapitalizme göre mi örgütlenmesinin iktisadi, siyasi, toplumsal olarak daha az maliyetli olacağına dair tartışmanın 21. yüzyılda da canlılığını koruduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla Ahmet Hamdi Başar’ın sözlerinin anlamlı olmaya devam ettiğinin altını çizmek gerekir. Şu halde, Ahmet Hamdi Başar’ın “kendimize mahsus yol” dediği bir üçüncü yol arayışının, Türkiye’nin kalkınmasını kendine dert eden aydınların gündemini daima işgal ettiğini öne sürmek abartılı olmaz.

Ahmet Hamdi Başar’ın kullandığı anlamda, Osmanlı toplumsal mirası olarak ‘Kapı-Kulu Devleti’ mirasının sonucu olarak modernleşmede yaşanan gecikmeyle kaybedilen yılları hızla kat etme kaygısının, Cumhuriyet’in ilanının üzerinden bir asır geçtikten sonra sürdüğü bir gerçektir. Öyle ki, 21. yüzyılda, Türk neo-nasyonalistler kaybedilen yılları hızla kat etme kaygısıyla ‘Türkiye’ye mahsus bir yol arayışında’ olmuşlar ve korporatizme saplanmışlardır.

Çalışmanın yazarı, Nevin Coşar’ın Türkiye’deki devletçilik yaklaşımlarının çeşitliliğini gösteren derleme

kitabının girişinde yaptığı şu yoruma (Coşar, 1995:15) sahip çıkar:

“1960 ve 1970’lerde uzun bir süre Başbakanlık yapan ve liberal bir partinin başkanı olan Süleyman Demirel kendisiyle yapılan söyleşide (İktisat Dergisi, 1994) devletin önemli rehberliklerde bulunduğunu, stratejik öneme sahip birçok yatırımların her ne pahasına olursa olsun devletçe yapıldığını vurgulamıştır. Demirel, bu söyleşide az gelişmiş bir ülkenin devletin öncülüğünden kaçınamayacağını ima etmiştir. Sadece liberal olmak için liberal olunamayacağı, ülkenin gerçeklerinin iktisat politikalarını eninde sonunda yönlendireceğine bir örnektir, Demirel’in yukardaki sözleri. Sonuçta, ideolojik olarak karşı olsalar da Menderes gibi, Demirel de devlet müdahalesine geniş bir biçimde başvurdu. İdeolojik olarak devletin ekonomiye müdahalesine yönelik tepkilerin ülkeye nelere mal olduğu, sonuçta ülkenin gerçekleri göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmelidir. Her ne pahasına olursa olsun liberal ekonomi mi? Ülkenin sorunlarını çözmeye yönelik, rasyonel ve tutarlı bir iktisat politikası mı? Bu sorular mutlaka cevaplanmalıdır.”

Nevin Coşar’ın bu sorusuna ‘üçüncü bir yol var’ diyen Doğu Perinçek’in Vatan Partisi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada Vatan Partisi hakkında genel bilgiler verilecek, Vatan Partisi’nin 2007 tarihli programı incelenecek ve 2015 tarihli seçim beyannamesi ele alınacaktır. Çalışmanın amacı; Türkçe yazında, neo-nasyonalist korporatizm üzerine yeni tartışmalar açılmasını sağlamak, yeni eserler verilmesine kapı aralamaktır.

2. VATAN PARTİSİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1992’de Doğu Perinçek tarafından kurulan İşçi Partisi, 2015’te isim değiştirme kararı almış ve Vatan Partisi olmuştur.

Parti, güçlü bir medyaya sahiptir. Gücünü okur ve/veya izleyici sayısının çokluğundan değil, gündem oluşturabilme kabiliyetinden alır. Parti, Aydınlık Gazetesi, Teori Dergisi ve Ulusal Kanal tarafından desteklenmektedir. Doğu Perinçek tarafından 1982’de kurulan Kaynak Yayınları’nın, Parti’ye düşünsel katkı sunduğunun altını çizmek gerekir.

Türkiye’de siyasi partilerin gençlik kolları içinde en örgütlü teşkilatlardan birinin Vatan Partisi gençlik teşkilatı olduğu söylenebilir. “Öncü Gençlik” olarak anılan, 1994’ten itibaren siyasi, iktisadi ve toplumsal her olayda gündem oluşturmayı başaran Parti’nin gençlik örgütlenmesi, kendini, anti-emperyalist, laikliğin teminatı, emekten yana, tam bağımsız Türkiye’nin güvencesi olarak sunar. Amerikan askerlerinin başına çuval geçirme, İncirlik ABD üssünün Türkiye’yi terk etmesi için ABD’nin Türkiye büyükelçisine davette bulunma, Ergenekon Davası sürecinde AK Parti binalarını işgal denemeleri, Samsun’dan Ankara’ya her 19 Mayıs’ta yürüyüş gibi eylemleriyle bilinen Öncü Gençlik; Alperen Ocakları (Büyük Birlik Partisi gençlik teşkilatı) ve Ülkü Ocakları (Milliyetçi Hareket Partisi gençlik teşkilatı) gibi gündem oluşturan eylemlerde bulunur.

Vatan Partisi kendisinin, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık, devrimcilik, laiklik olmak üzere Atatürk’ün altı ilkesine sahip çıkan Türk siyasal hayatındaki tek parti olduğunu savunur. ABD, AB ve İsrail düşmanlığı, liberalizm nefreti, Parti’nin duruşunda belirleyici temel özelliklerdir. Askeri müdahaleleri iyi olanlar ve kötü olanlar diye ayıran Vatan Partisi, 27 Mayıs 1960, 28 Şubat 1997 ve 27

Nisan 2007 müdahalelerini ilerici askeri müdahaleler sayarken; 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerini gerici müdahaleler olarak nitelendirir. Ergenekon ve Balyoz davalarında çok sayıda mensubu yargılanan Vatan Partisi'nin neo-nasyonalizm ideolojisinin amiral kaptanı olduğunu söylemek doğrudur. Parti üyelerinin önemli bir kısmı emekli subaylardır.

Vatan Partisi, milliciliğin Türk toplumunun genetik kodu olduğunu savunur. Türkiye Kürtlerini millici olanlar ve olmayanlar diye ayıran Parti, Kürt sorununun millici Kürtlerle çözülebileceğini iddia eder.

22-24 Aralık 2006 tarihlerinde Ankara'da "Milli Hükümet Programıyla İktidara" temalı 7. Genel Kongre'sini düzenleyen Parti, bu kongrede milli hükümet programını kabul etmiştir. İlginç olan, bu kongrenin 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinde görev alan subaylardan Suphi Karaman'a ithaf edilmiş olmasıdır. Suphi Karaman'ın Yön Bildirisi'ni imzalayan bir isim olduğunun altını çizmek gerekir.

3. VATAN PARTİSİ'NİN 2007 TARİHLİ PROGRAMI

Vatan Partisi programı incelendiğinde, Kadrocuların 1930'lu yıllarda ve Yöncülerin 1960'lı yıllarda öne sürdüklerinin Vatan Partisi tarafından öne sürüldüğü görülür.

Parti, Türkiye'de devrim sürecinin tamamlanmadığını savunur. Parti, temel amacını, devrimi tamamlamak olarak açıklar. Parti'ye göre, Birinci Meşrutiyet'in 1876'da ilanı ile başlayan ve Kemalist Devrim ile ivme kazanan milli demokratik devrim tamamlanmalıdır ve bunu tamamlayacak kadrolara Parti sahiptir.

Parti, milli devletin yıprandığını ve halkçı bir yönetimden uzaklaşıldığını iddia eder. Parti'ye göre milli devleti ve halk yönetimini yeniden kurmak gereklidir. Parti, Türkiye üzerinde emperyalist baskı ve denetimin olduğunu öne sürer. Parti'ye göre, emperyalist baskı ve denetime derhal son verilmelidir.

Parti, Türkiye'de ortaçağ kalıntısı ilişki ve kurumların yaşamın her alanında kendini gösterdiğine dikkat çeker. Parti, kendi iktidarında, ortaçağ kalıntısı bütün ilişki ve kurumların hayatın her alanından temizleneceğini taahhüt eder.

Parti'ye göre, Türkiye yüzünü Avrupa'ya değil Asya'ya çevirmelidir. Parti, Asya'da çağdaş ve toplumcu bir uygarlığın yükselmekte olduğunu ve Türkiye'nin de bu uygarlık ailesi içinde yerini almasının elzem olduğunu savunur. Parti, ülkedeki kapitalizmin mafyalaşmış olduğunun altını çizerek, Mafyalaşmış kapitalizmin yarattığı sömürü ve baskının ancak ve ancak kesintisiz devrimlerle ortadan kalkmasının mümkün olduğunu belirten Parti, iktidara geldiği zaman; imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir toplum kurmayı vaat eder (İP Programı, 2007:9-10).

Parti, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nı Türkiye'nin sömürgeleşmesinin başlangıcı sayar. Parti'ye göre, Türkiye, Tanzimat'tan itibaren kapitalizme ve emperyalizme karşı mücadele vermekle karşı karşıya kalmıştır (İP Programı, 2007:15). Türkiye'yi Batılı ülkelerin yayılmacı politikalarının kurbanı olarak gösteren Parti, kendi iktidarını, esaretten kurtulmanın tek seçeneği olarak sunar.

Parti'ye göre, Türkiye emperyalist sisteme bağlılığından kurtulmadıkça, Türkiye'de refah ve huzurun sağlanması mümkün değildir. Parti, liberalizmi şeytanlaştırır. Liberalizmin bireycilik ve özel çıkar takipçiliği yarattığını ve bunun da Türk toplumunu çürüttüğünü iddia eden Parti, liberalizmin Türkiye'yi

yıkıma götüreceğini savunur (İP Programı, 2007:16). Parti'ye göre, liberalizmi bir çözüm aracı olarak sunan aydınlar, Türkiye'nin yıkımına hizmet etmektedirler.

Parti, Türkiye'nin dünya sistemindeki yerinin mazlum yani ezilen devletlerin yanı olduğunu savunur (İP Programı, 2007:16). Parti'ye göre, Türkiye, bir Üçüncü Dünya ülkesidir.

Parti, Latin Amerika ülkelerine işaret eder ve Latin Amerika ülkelerinde güçlenmekte olan sol hareketlerden Türkiye'nin feyiz alması gerektiğini savunur. Parti'ye göre, Latin Amerika ülkelerinin emperyalist merkezlerin denetimi dışına çıkmak umudu taşımaları ve Latin Amerika'da bunun için mücadele edenlerin sayısının artması takdire şayandır. Öyle ki, Parti'ye göre, neo-liberalizmin sürdürebilirliği kalmamıştır. Neo-liberal politikaları küresel emperyalist saldırının aracı olarak gören Parti, emperyalistlerin yayılmacılığının sona erdirebileceği günlerin yakın olduğunu müjdelir (İP Programı, 2007:17-18).

Parti, slogan olarak “ne ABD ne AB” sözüne sahip çıkar ve “ne ABD ne AB” diyen partilerin “milli iktidar” amacı etrafında bir araya gelmeleri gerektiğini savunur (İP Programı, 2007:19). Parti, Türk neo-nasyonalist dernekleri de kendi öncülüğündeki iktidar yürüyüşüne davet eder. Kendine, Kuvayı Milliye, Müdafaa-i Hukuk, Millici, Atatürkçü, Kemalist, Vatansever gibi adlar veren derneklerin dernekçiliği aşırı partililik aşamasına geçmelerinin isabetli olacağını öne süren Parti, bu derneklere kendi çatısı altında bir araya gelmek için çağrıda bulunur (İP Programı, 2007:20).

Parti, iktidara geldiğinde, Türkiye'nin AB ile ilişkilerine son vereceğini taahhüt eder. Parti'ye göre, Türkiye'nin AB ile ilişkileri ulusal onuru kırıncı durumdadır. Parti, Türkiye'nin AB kapısına bağlanmış olmasını büyük bir hata olarak nitelendirir. Parti'ye göre, Türkiye'nin AB ile kurduğu ilişki, Türkiye'nin

milli devlet olma özelliğine zarar vermiştir. Türkiye'nin AB'ye üyelik hedefinin Atatürk Devrimi kazanımlarını yok etmeyi amaçladığını savunan Parti, AB aday üyelik sürecinin devam ettirilmesinin Türkiye'nin ulusal çıkarlarına zarar verdiğini iddia eder. Parti'ye göre, AB Aday Üyelik Protokolü, Katılım Ortaklığı Belgesi, Müzakere Çerçeve Belgesi gibi belgelerin “yeni Sevr Antlaşması” olduğu fark edilmeli ve bunlar fesih edilmelidir. Parti, kendi iktidarında, AB ile yapılmış bütün antlaşmaları fesih edeceğini ilan eder. Parti, kendi iktidarında Türkiye'nin Avrupa Gümrük Birliği'nden çekileceğini söyler (İP Programı, 2007:9-10).

Parti, Türkiye'nin mevcut dış politikasını Atlantikçilik olarak nitelendirir ve Atlantikçi politikayı şeytanlaştırır. Atlantikçiliğin yerini Avrasyacılığın alması gerektiğini savunan Parti; Suriye, İran, Irak, Azerbaycan ile bölgesel ittifak yapılmasını önerir (İP Programı, 2007:24).

Parti'nin, İran'daki İslamcı rejimle sorunu yoktur. Nitekim Suudi Arabistan, Amerikan yanlısı bir İslamcı rejim olduğu için lanetlenirken; İran, Amerikan karşıtı bir rejim olarak Parti nezdinde muteber görülür. Parti nezdinde, 1979'dan itibaren İran ve ABD karşıtı Venezuela, millici politikalar izleyen ülkelerdir.

Parti'nin, Türkiye'de siyasi, iktisadi ve toplumsal hayatta her şeyi ‘milli’ ve ‘liberal’ olarak ikiye ayırdığını iddia etmek abartılı değildir. Öyle ki, programda “Milli Yargı” başlıklı bir madde vardır. Parti'nin “milli yargı” kavramıyla kastettiği, uluslararası anlaşmalar ile ulusal hukukun çatışması halinde, ulusal hukuk kurallarının geçerli olması durumudur. Parti, Türk Anayasası'nın 90. Maddesi'ndeki, uluslararası sözleşmeleri ulusal yasaların üzerine çıkaran hüküm ile ulusal yargıyı devre dışı bırakan uluslararası tahkime ilişkin Anayasa ve yasa değişiklikleri ve ikili antlaşmaların kendi iktidarında

kaldırılacağını belirtir. Parti'ye göre, yabancı yatırımlar ve ticari işlerle ilgili uluslararası tahkim kararları, ulusal ekonominin gerekliliklerine aykırı olmamalıdır. Parti, iktidara geldiğinde; ulusal güvenlik, kamu düzeni ve kamu sağlığı gibi saikler ile hareket edeceğini ve dolayısıyla ulusal hukuku uluslararası hukuk üzerinde sayacağını ilan eder. Parti, kendi iktidarında, doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili yargı kararlarının ulusal mahkemelerce verileceğini ve tahkim kararlarının ulusal yargının denetimine tabi tutulacağını vurgular (İP Programı, 2007:28).

Parti, insan hakları kavramını, güçlü devletlerin zayıf devletler üzerindeki siyasetinin aracı olarak sunar ve insan hakları yalanları ile Türkiye'nin milli savunma sisteminin çöktürülmesinin amaçlandığını savunur (İP Programı, 2007:30).

Parti, komplocu bir dile sahiptir. Parti tarafından, Türkiye'nin her sorununun müsebbibi ya ABD ya AB ya da İsrail olarak gösterilir.

Parti, Türkiye'deki profesyonel askerlik tartışmalarını Atlantikçilikle ilişkilendirir. Kendi iktidarında profesyonel ordu girişimlerine izin verilmeyeceğinin altını çizen Parti, genel askerlik ilkesini demokrasinin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunur (İP Programı, 2007:30). Parti'nin çoğulcu demokrasiye alternatif olarak milli demokrasiyi savunduğu akla geldiğinde, bu yaklaşım şaşırtıcı değildir.

Parti, iktidara geldiğinde, ABD ile yapılmış olan tüm ikili anlaşmaların kaldırılacağını, Türkiye'nin NATO'dan çekileceğini taahhüt eder (İP Programı, 2007:31). Parti, Türkiye'nin iktisadi müttefiklerinin, Çin, Rusya, İran ve Hindistan olması gerektiğini savunur. Parti'ye göre, Türkiye, Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olmalıdır (İP Programı, 2007:32).

Parti, milli iktisatçılığına (yani korporatizm) özel bir isim verir: “Milli Direnme Ekonomisi”.

Parti, programında, devletin ekonomideki rolünün etkin olması gerektiğini savunur. Programda, Parti’nin benimsediği iktisat modelinin “karma ekonomi” olduğu vurgulanır.

Parti, iktidara geldiğinde, kamu kesiminin öncülüğünde, özel girişimin katılımının sağlandığı, halkçı, planlı ve karma ekonomi politikası izleyeceğini belirtir. Parti’ye göre, kamu sektörü ile özel sektör arasında uyum sağlanmalıdır ve bu uyumu sağlamakta öncelikli rol kamuya aittir. Parti, kamu kesiminin öncü rol oynarken, halkın ihtiyaçlarının ve milli ekonominin gereklerinin dikkate alınmasını elzem sayar (İP Programı,2007:34).

Programda “Planlamacılık” başlıklı ayrı madde açılmış olduğunu vurgulamak gerekir. Parti’ye göre, ülke kaynakları halkın ihtiyaçları gözetilerek verimli ve etkin kullanılmalıdır. Parti, halkın ihtiyaçlarının gözetilmesi için, iktisadi kalkınmayı kesintisiz sağlamak amacına yönelik olarak, Devlet Planlama Teşkilatı’nın yeniden örgütlenmesi gerektiğini savunur. Parti, kendi iktidarında, beş yıllık genel kalkınma planlarının ve yıllık özel kalkınma planlarının hazırlanması ve uygulanması sürecinin milli ekonominin gereklilikleri çerçevesinde olacağını altını çizer. Parti’ye göre, milli ekonominin öncüsü olan kamu kesimi ile piyasa mekanizması arasındaki ilişkilerin yürütülmesinde, çalışmanın ve üretmenin özendirilmesi zaruridir. Bu ilişkilerin yürütülmesinde, Parti, halkın gerçek ihtiyaçlarının karşılanması ilkesinden asla taviz verilmemesi gerektiğini savunur (İP Programı, 2007:34).

Parti’ye göre, IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Bankası gibi örgütler, emperyalist politikaların devamını sağlayan örgütlerdir. Bu örgütlerin, Batı’ya bağımlılığı artırdığı

iddiasında olan Parti, kendi iktidarında IMF ile ilişkilere son verileceğini belirtir (İP Programı, 2007:35).

Parti, iktidara geldiğinde, Türkiye’de Amerikan dolarının ve avronun hegemonyasına son vermeyi taahhüt eder. Parti’ye göre, Türk lirasının ulusal piyasada rakipsiz bir biçimde dolaşımı sağlanmalıdır. Bunun için de, ülkeye sermaye girişinin ve çıkışının denetim altına alınması gerektiğini savunan Parti, özellikle kısa vadeli para hareketlerinin denetim altına alınmasının bir zorunluluk olduğunu vurgular (İP Programı, 2007:36). Parti, döviz üzerinden işlem veya sözleşme yapılmasını izne bağlamayı ve bankaların dövizle borçlanmalarına sınırlama getirmeyi taahhüt eder. Parti, Merkez Bankası’nın milli ekonominin aracı olarak kullanılması gerektiğini savunur.

Parti’ye göre, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda (İMKB) alınması gereken bir dizi tedbir vardır ve bu tedbirler alınmadığı için, ülke ekonomisi zarar görmektedir. Parti, İMKB’nin yatırıma, üretime ve ekonominin verimliliğine katkısı olmayan işleyişine son verilmesini elzem sayar. İMKB’de kaynakların israf edildiğine, özellikle küçük birikim sahibi yurttaşların kandırıldığına, kumar benzeri haksız kazançların sağlandığına dikkat çeken Parti, İMKB’deki mevcut işleyişin emperyalist para operasyonlarına çanak tutarak ülke kaynaklarının dışarıya aktarılmasına izin verdiğinin altını çizerek, Parti, kendi iktidarında, bu işleyişe son vermeyi taahhüt eder. Parti, iktidara geldiğinde, İMKB’de işlem gören kağıtlarla ilgili birtakım yeni düzenlemeler yapılacağını ve Sermaye Piyasası Kurulu’nun yetki ve sorumluluklarının yeniden belirleneceğini belirtir (İP Programı, 2007:36-37).

Parti, bankacılıkta yabancı sermayeye izin verilmesini yanlış bulur. Parti, iktidara geldiği zaman, bankacılıkta yabancı sermayeye izin verilmeyeceğini ve bankacılık sektörünün

millileştirileceğini söyler (İP Programı, 2007:37). Parti, kendi iktidarında, tekelci sermaye bankacılığının önleneceğini, bankacılığın belirli bazı sermaye gruplarının denetimine girmesine izin verilmeyeceğini, bankaların ticari ve sınai holdinglerle bütünleşmelerine olanak tanınmayacağını ve bu amaçla gerektiğinde kamulaştırma yoluna gidileceğini belirtir (İP Programı, 2007:38). Parti'nin özel mülkiyet sahipliğini tanımakla birlikte, özel çıkar ile genel çıkarın çatışması halinde, özel çıkarın genel çıkar lehine feda edilmesi gerektiğini savunduğu açıktır. Nitekim kamulaştırmanın Parti programında refahın adil dağılımının aracı olarak sunulduğunun altını çizmek gerekir.

Parti, özelleştirme uygulamalarını yanlış bulur. Parti, iktidara gelir gelmez, özelleştirme kapsamında olan ve yürütülmekte olan tüm işlemleri derhal durduracağını söyler. İlginç olan, Parti'nin geçmişte yapılmış özelleştirme uygulamalarını tersine çevireceğini taahhüt etmesidir. Parti, kendi iktidarında, özelleştirme kapsamına alınmış bulunan ve özelleştirilmiş olan, ortaklık yapısı kısmen veya tamamen değiştirilerek yönetimi yabancı sermayeye ve 'yabancı sermaye işbirlikçilerine' geçen veyahut yerli sermayeye devredilmiş olan İktisadi Devlet Teşekkülleri, Kamu İktisadi Kuruluşları ve tüm bunların iştiraklerini yeniden kamulaştıracığını belirtir. Parti ayrıca, özelleştirme uygulamaları ile ilgili bütün iş ve işlemlerin geriye dönük olarak soruşturulacağını altını çizer (İP Programı, 2007:41). Parti, iktidara geldiğinde, KİT'lerin işletilmesinde, ulusal çıkar, üretim ve istihdam artışı, verimlilik, fiyat istikrarı, ucuz fiyat ilkelerinin esas alınacağını vurgular (İP Programı, 2007:42).

Parti, Türkiye'de tarım ve hayvancılığın yabancı sermaye tarafından öldürüldüğünü öne sürer. Parti'ye göre, tarımda ilk hedef, köylüyü efendi kılmak olmalıdır. Parti, kendi iktidarında, tarım ve hayvancılıkta her çeşit bağımlılığa son verileceğini

müjdeler. Türkiye'yi beslenme, giyim, gübre, tohum ve damızlıkta yeniden kendine yeterli bir ülke haline getirme taahhüdünde bulunan Parti, üreticilerin yaşam düzeylerini yükseltmeyi ve kolay ihracat yapmaları için önlerindeki engelleri kaldırma sözü verir. Parti, yerli üreticiyi korumak amacı ile AB, IMF, Dünya Ticaret Örgütü ve benzeri örgütlerin Türkiye'ye dayattıkları kurallara itibar edilmeyeceğini ve her koşulda ve bedeli her ne olursa olsun tarımın ve hayvancılığın destekleneceğini belirtir (İP Programı, 2007:42).

Parti, iktidara geldiğinde toprak reformu yapmayı taahhüt eder (İP Programı, 2007:44). Parti'ye göre, köyün sınırları içinde kalan göller, sular ve meralar köylülerin ortak malıdır. Parti, bu kaynakların köylüye hizmet dışında özel çıkar için kullanılmasına devletin izin vermemesi gerektiğini savunur (İP Programı, 2007:45).

Parti, yabancıya toprak satışının yasaklanmasından yanadır (İP Programı, 2007:46). Parti'ye göre, yabancıya toprak satışı ulusal güvenlik için tehdit oluşturur.

Parti, ithalata sınırlama getirilmesini elzem bulur. Tarım ürünleri öncelikli olmak üzere, Türkiye'de yeteri miktarda üretilebilecek malların, lüks tüketim ürünlerinin ve ikame edilebilen malların ithalatına son verilmesini gerekli görür. Yerli üretimin verim ve kalitesinin artırılması için hem tarım hem sanayi üreticisinin devlet tarafından desteklenmesini zaruri bulur. İthalatın, ulusal ekonominin güçlenmesini tehdit etmemesi için gerekli tedbirlerin alınmasını şart koşan Parti'ye göre; ithalat, yerli üretimin artışını sınırlandırmayacak ve ulusal teknolojinin gelişmesini zorlaştırmayacak düzeyde olmalıdır. Parti, ülkenin ithalat politikası belirlenirken, halkın ihtiyaçlarının karşılanmasının ve yanı sıra ulusal savunma gerekliliklerinin gözetilmesinin önemli olduğunu söyler (İP Programı, 2007:49).

Parti, yerli tüccarın ve esnafın korunması gerektiğine işaret eder. Parti, iktidara geldiği zaman, yabancı sermayeyi teşvikle ilgili yasal düzenlemelerin gözden geçirileceğini ve yerli tüccarın, esnafın ve zanaatkarın korunması yönünde tedbirler alınacağını belirtir. Parti, kendi iktidarında, yabancı hipermarket ve süpermarketlerin millileştirileceğini ilan eder. Parti'ye göre, yerli süpermarketler, şehir dışında faaliyet göstermeli ve esnaf yerli süpermarketlerin şehir içindeki varlığından kaynaklı zarar görmemelidir (İP Programı, 2007: 49).

Parti, “devleti küçültme” sözünü lanetler (İP Programı, 2007:50).

Parti'ye göre, enerji sektöründe bağımsızlıktan asla taviz verilmemelidir. Ulusal ekonomi ve ülke savunması açısından stratejik önemi haiz doğal kaynaklar ile bor, trona, uranyum ve toryum gibi stratejik önem taşıyan madenlerin devlet tarafından işletilmesi gerektiğini savunan Parti, kendi iktidarında, yabancı sermayeye verilmiş olan maden ruhsatları ile imtiyazların gözden geçirileceğini ve ulusal çıkarlara aykırı olarak verilmiş olanların iptal edileceğini söyler (İP Programı, 2007:53).

Parti, milliciliğin elzem olduğu bir alan olarak ilaç sanayisine de işaret eder. Milli bir hükümetin ulusal ilaç sanayisini yabancı ilaç tekellerine karşı koruması ve desteklemesi gerektiğini belirten Parti, iktidara geldiğinde, Türkiye’de üretilebilecek ilaçların yurt dışından satın alınmayacağını belirtir. Parti ayrıca, yabancı ilaçlara ruhsat verilirken sıkı kayıtların tutulacağını ve ruhsatların da süreye bağlı kılınacağını vurgular (İP Programı, 2007:60).

Parti'nin programından Türkiye'yi 1930'lu yıllara döndürme hayalini tespit etmek mümkündür. Devletin her şeyi denetlediği bir yaşamı özlediği anlaşılan Parti, iktisadi devletçiliğin yanı sıra siyasi devletçiliği de savunur.

Parti, kapalı bir toplum arzu eder. Parti'nin kapalı toplum arzusu, programdaki “Sıcak Yuva, Mutlu Aile” başlıklı maddede kendini gösterir.

Parti, küreselleşme sürecinin aile kurumunu çözdüğünü ve yozlaştırdığını savunur. Parti, iktidara geldiğinde, aileyi yozlaştıran bütün kültürel ve iktisadi ilişkilerin ortadan kaldırılacağını ve ailenin korunması için çok sıkı tedbirler alınacağını belirtir (İP Programı, 2007:62). Parti'nin aileye yaptığı vurgunun İslamcılar tarafından yapılan vurgudan farkı olmadığı açıktır. Parti, “sıcak yuva, mutlu aile” derken, bu ailenin eşcinsel evliliğe dayalı aileyi içermediği açıktır. Şu halde, eşcinsel evlilikleri ‘sapkınlık’ olarak gören İslamcılarla neo-nasyonalistler arasında, özgürlüğe sınır koymak bakımından benzerlik olduğu söylenebilir.

Parti'nin sporu da milli olan ve olmayan biçiminde ayırdığının altını çizmek gerekir. Parti, milli spor dallarının desteklenmesini zaruri görür (İP Programı, 2007:74).

Parti'ye göre, yabancı dilde öğrenime izin verilmemelidir. Parti, Türkçe'nin bilim dili olması için, Türkçe eğitim-öğretimi savunur (İP Programı, 2007:67). Parti'nin yabancı dilde eğitim-öğretimi vatan hainliği saydığı söylenebilir.

Parti, özel okulların ve vakıf üniversitelerinin kamulaştırılması gerektiğini savunur (İP Programı, 2007:69). Parti'ye göre, üniversitelerde “milli bilim” ile uğraşılması milli çıkar bakımından elzemdir (İP Programı, 2007:70).

Parti'nin milli yargı, milli spor, milli bilim gibi milli basın hayali kurduğunun altını çizmek gerekir.

80 maddeden oluşan milli hükümet programının 80. Maddesi'nde, Parti'nin iktidarında, ahlaki çürümeye son verileceği belirtilir. Ahlaki çürümenin kaynağı liberalizm olarak

görülür ve liberalizmin tasfiyesi ile ahlaki çürümenin ortadan kalkacağı vurgulanır (İP Programı, 2007:74-75).

Parti'nin 2007 tarihli programı incelendiğinde, Parti'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye'ye dönmek istediği anlaşılır. Parti, neo-nasyonalist korporatizme göre ekonominin örgütlendiği, kapalı bir toplum hayali kurar.

4. VATAN PARTİSİ'NİN 2015 TARİHLİ SEÇİM BEYANNAMESİ

Vatan Partisi 7 Haziran 2015 genel seçimlerine şu sloganla girmiştir: “Milli Hükümet, Güçlü Devlet.” (VP Seçim Beyannamesi, 2015:5).

Parti, 7 Haziran 2015 genel seçimlerinin 1 Kasım 2015 tarihinde yinelenmesi kararının alınması üzerine, yeni bir seçim beyannamesi hazırlamamış, 7 Haziran 2015 genel seçimleri için hazırlanan beyannameyle seçime girmiştir.

Parti'nin seçim beyannamesinin girişinde şu sözlere yer verilir:

“Türkiyemiz büyük bir kararın eşiğindedir. Borçlanan Türkiye devri bitmiştir. Üreten Türkiye çağına giriyoruz. Bölünen Türkiye devri bitmiştir. Birleşen Türkiye çağına giriyoruz. Karanlık Türkiye devri bitmiştir. Aydınlık Türkiye çağına giriyoruz. Vurguncuların devri bitmiştir. Namuslu Türkiye çağına giriyoruz. Komşuya ihanet devri bitmiştir. Komşularla barış çağına giriyoruz. Atlantik'te bağımlılık devri bitmiştir. Avrasya'da bağımsızlık çağına giriyoruz. Saltanat düşkünlerinin devri bitmiştir. Halk hükümeti çağına giriyoruz. Tayyip Erdoğan'ların BOP Eşbaşkanlığı devri bitmiştir. Başı dik Türkiye çağına giriyoruz.” (VP Seçim Beyannamesi, 2015:4).

İddialı sözlerle başlayan seçim beyannamesinde, AK Parti, CHP, HDP ve MHP'nin birbirinden farkı olmadığı, ABD

ve İsrail güdümlü politikalara karşı duracak tek parti olarak Vatan Partisi'nin gösterilebileceği savunulur (VP Seçim Beyannamesi, 2015:4).

Güçlü devlet ve güçlü ordunun madalyonun iki yüzü olduğunu (VP Seçim Beyannamesi, 2015:9) vurgulayan Parti, milli hükümet devrinde vatana ihanetten çok kişinin yargılanacağını belirtir.

Parti seçim beyannamesinde 'birlik ve beraberlik' vurgusu belirgindir. Örneğin beyannamede "Birlikten dirlik ve zenginlik doğar" (VP Seçim Beyannamesi, 2015:16) denilir. Dayanışmacı ruh ile her engelin aşılabileceği belirtilir.

Parti iktidara gelir gelmez üretim ekonomisine geçileceğine dikkat çekilen beyannamede, "Yeniden Türk Mucizesi" (VP Seçim Beyannamesi, 2015:28) ibaresi kullanılır.

Beyannamede şöyle denilir:

Atatürk önderliğinde, 1930'lu yıllarda 'Türk Mucizesi' diye adlandırılan ekonomik atılımı halkçılık ve devletçilikle ve plan yaparak başardık. Vatan Partisi 'Türk Mucizesi'ni yeniden gerçekleştirmek için milletimizden yetki istiyor. Bugün karma ekonomi uygulayan ülkeler, hızla kalkınıyor ve dünya ekonomisinin başını çekiyorlar. Bölgeler arasında dengeleri ve kalkınmayı sağlayan, halkı zenginleştiren planlı ve karma ekonomi, Türkiyemiz için de biricik çözümdür." (VP Seçim Beyannamesi, 2015:28).

Parti, kadını bir cinsel nesne olarak gören yoz kültürün toplum hayatından temizlenmesi gerektiğini savunur. Böyle bir temizliğin milli hükümet iktidarında nasıl gerçekleşeceği ise, yurttaşların tahminine bırakılır.

Basın da milli hükümet iktidarında temizlikten nasibini alacak gözükür. Nitekim seçim beyannamesinde şöyle denilir:

“Yazılı, sözlü ve görsel basını, yabancı ve yerli tekellere bağımlılıktan kurtaracak ve özgürleştireceğiz. Basında yabancı sermaye yasaklanacaktır. Basının kültürel yozlaşma aracı olması önlenecektir.” (VP Seçim Beyannamesi, 2015:40).

Devletin organları olan yasama, yürütme ve yargıyı millileştirme iddiasında olan, sporu ve bilimi dahi milli ve gayrimilli diye ayıran, devleti kutsallaştıran, militarist bir dile sahip olan, genel çıkar karşısında özel çıkarın takibinin hükmü olmayacağı düzeni güzelleyen, devletin yaşamın her alanına müdahale etmesini ve kapsamasını bir zaruret olarak sunan, yabancı düşmanlığını vatanperverlik olarak gösteren, Türkiye’nin yerinin Doğu dünyasında olduğunu öne süren, liberalizm düşmanı olan, sosyalizmin sınıfı değil ulusu bir kategori olarak kabul etmesi gerektiğini vurgulayan, böylece sosyalizmle flört eden üsluba sahip Vatan Partisi’nin neo-nasyonalist korporatizmin temsilcisi olduğunu söylemek mümkündür.

5. SONUÇ

Neo-nasyonalist bir parti olan Vatan Partisi (2015 öncesi İşçi Partisi) milli iktisadın ardılı partilerden birisidir. Milli iktisatçılık yani korporatizm; Vatan Partisi’nin liberalizmi şeytanlaştırmasının temel nedenidir.

Devlet tarafından planlanan bir iktisadi yaşamda, devletin iktisadi yaşamı denetlediği ve iktisadi yaşamın aktörlerini örgütlediği düzenin, Türkiye’nin hızlı kalkınması için en iyi düzen olduğunu savunan Vatan Partisi; rekabetçilik yerine her aktörün kendi yerini bildiği hiyerarşik bir iktisadi yaşamı yüceltmek ve çoğulcu demokrasinin karşısına demokrasinin evrensel tanımından azade olmak maksadıyla milli demokrasiyi yerleştirmek suretiyle, ‘Batı’dan kopmuş bir Türkiye hayal eder.

Karma ekonomi modeli veya kamuculuk adı altında korporatizmi savunan, bu çalışmaya konu Vatan Partisi'nin devleti kutsallaştırdığı açıktır. Bireyin ulus bütünlüğü içinde erimesi gerektiği görüşünde olan Parti, yurttaş haklarına değil yurttaşın ödevlerine vurgu yapar. Devletin çıkarları ile yurttaşın çıkarları çatıştığında, Parti'ye göre haklı olan taraf her zaman devlettir.

Parti Amerikan düşmanlığını vatanseverlik olarak sunar. Antisemit bir dile sahip olan Parti, İsrail'i şeytanlaştırır. Parti'nin AB karşıtlığı ile övündüğünün altını çizmek gerekir. Parti, Türkiye'nin yerinin Doğu dünyasında olduğunu vurgulamak suretiyle; Parti'nin, kendi içine kapanmış bir Türkiye özlemini çektiğini öne sürmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Başar, A. H. (1959), *Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz? En Büyük Milli Davamız Üzerine Bir Tahlil*, İstanbul: Ekicigil Matbabası.
- Coşar, N. (1995), Giriş, N. Coşar (ed.), *Türkiye’de Devletçilik* (s.9-19), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İşçi Partisi. (2007), *İşçi Partisi Milli Hükümet Programı*, Ankara: İP.
- Vatan Partisi. (2015), *Vatan Partisi Seçim Bildirgesi*, Ankara: VP.

İSLAMCI NEO-KORPORATİZM: BAĞIMSIZ TÜRKİYE PARTİSİ’NİN MİLLİ EKONOMİ MODELİ

Diren ÇAKMAK¹

1. GİRİŞ

Ahmet Hamdi Başar’ın kullandığı anlamda, Osmanlı toplumsal mirası olarak ‘Kapı-Kulu Devleti’ mirasının (Başar, 1959:9) sonucu olarak, modernleşmede yaşanan gecikmeyle kaybedilen yılları hızla kat etme kaygısının, Cumhuriyet’in ilanının üzerinden bir asır geçtikten sonra dahi sürdüğü bir gerçektir. Bu nedenle, Bağımsız Türkiye Partisi’nin (BTP) ‘yerlilik’ iddiası ile milli iktisat zihniyetini 21. yüzyıla uyarladığı milli ekonomi modelini incelemek önem arz eder.

Bağımsız Türkiye Partisi 25 Eylül 2001 tarihinde kurulmuştur (Arslan, 2018:1962). BTP’nin ilk iki genel başkanı sırasıyla Prof. Dr. Ata Selçuk ve Ali Gedik’tir (Arslan, 2018:1963). Milli ekonomi modelinin kuramcısı Haydar Baş (1947-2020) BTP’nin genel başkanlığını 18 Ağustos 2002’de devralmıştır (Arslan, 2018:1963). Haydar Baş’ın ölümünden sonra, genel başkanlığa Baş’ın oğlu Hüseyin Baş (1991-...) gelmiştir. Hüseyin Baş halen BTP genel başkanıdır.

Çalışmada milli iktisat üzerine bir tartışma yürütülecek, Haydar Baş’ın milli ekonomi modeli hakkında genel bilgiler sunulacak, milli ekonomi modelinin içeriği anlatılacak ve milli ekonomi modeli bağlamında BTP’nin 2015 yılı seçim beyannamesi incelenecektir. Çalışmanın amacı; Türkçe yazında,

¹ Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İktisat, ORCID: 0000-0002-2024-7831.

İslamcı neo-korporatizm üzerine yeni tartışmalar açılmasını sağlamak ve yeni eserler verilmesine kapı aralamaktır.

2. MİLLİ İKTİSAT ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Milli iktisatçılığı evrensel olarak kabul edilen iktisadi örgütlenme türleri içinde bir yere yerleştirmek gerekir. Milli iktisatçılığın, korporatizmin Türkiye örneğini teşkil ettiğini öne sürmek doğru olur. Korporatizmin ilk uygulamasının faşist rejimlerde görülmesinden dolayı, milli iktisatçılığın korporatizmin Türkiye modelini teşkil ettiğini söylemek hususunda Türk araştırmacıların çekimser kaldıklarının altını çizmek gerekir. Bununla beraber, korporatizmin yazınının Türkiye’de az gelişmişliğinin de sınıflandırma yapmakta çekimserliği beslediği söylenebilir. Schmitter’in korporatizm yazını serimlediği makalesinde sıraladığı korporatizmi benimseyen düşünce okullarının (Schmitter, 1974: 87) Türkiye’de muadili olup olmadığı üzerinde kısa süreli düşünme dahi bu iddiayı haklı çıkarır.

Türkiye’de korporatizm denildiğinde, Fransız burjuva dayanışmacılığı altında sayılabilecek olan Léon Duguit’nin (1859-1928) ve Emile Durkheim’ın (1858-1917) adının anılmasının yeterli görülmesi, azgelişmiş yazın sorununun en açık göstergesidir. Sosyal Hristiyan korporatizminin benzerinin İslam için olup olmadığı üzerinde düşünülmemiş olması veya nasyonel korporatizmin temsilcisi Mihail Manoilescu’nun (Schmitter, 1974: 87) korporatizm üzerine verdiği eserin yıllardır Türkçeye tercüme edilmesine gerek görülmemiş olması, Latin Amerika korporatizm yazınında rastlanılan Katoliklik ile Protestanlık ve korporatist zihniyet ilişkisine dair araştırmaların benzeri sayılabilecek Türkiye’de Sünnilik ile Şiilik ve korporatist zihniyet ilişkisine dair araştırma yapılmamış olması, 1979’da gerçekleşen İran İslam Devrimi sonrasında İran

ekonomisinin İslamcı korporatizme göre örgütlendiğini dikkate alarak Türkiye’de İslamcılığın İran korporatizminin etkisinde kalıp kalmadığına dair bir inceleme yapılmaması gibi korporatizm yazınına dair eksikliklerin, milli iktisat ile korporatizm arasında ilişki kurmanın önünde düşünsel engeller teşkil ettiği tahmin edilebilir.

Düşünce tarihçisi Mike Hawkins, iki dünya savaşı arasında Fransa’da korporatizmi incelediği makalesinde; politik iktisatçı Mihail Manoilescu’nun 1934’de Fransızca olarak yayımlanan korporatizm üzerine olan kitabında, liberalizmin 19. yüzyıla damgasını vurduğu gibi korporatizmin de 20. yüzyıla damgasını vuracağı öngörüsünde bulunduğunu belirtir (Hawkins, 2002:306; Manoilescu, 1934:7). Bu öngörü doğru çıkmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, gelişmiş Batı ülkelerinde korporatizm bir iktisadi örgütlenme biçimi olarak muteber görülmemiş ve savunucuları marjinalleşmiştir. Tarihsel süreç içinde, korporatizm, sosyal politika alanında sorun çözme aracı anlamı kazanmıştır. Türkiye’de ise, bu dönüşüm henüz gerçekleşmemiştir. Zira siyaset bilimci Frank L.Wilson’ın Batı Avrupa tarihi için geçmişte kaldığını düşündüğü bir iktisadi örgütlenme biçimi olarak korporatizm (Wilson, 1983:107), Türkiye’de bazı parti programlarında bir seçenek olarak varlığını korumaktadır. Öte yandan, 1980 öncesinde görülen klasik korporatizm savunusunun yerini; iktisadi liberalleşmenin etkisiyle, 1980 sonrası neo-korporatizmin aldığını söylemek doğru olur. Şu halde, Türkiye örneğinde korporatizme dair yaşanan tek değişim, korporatist düşüncede kısmi bir liberalleşme yaşanmasından ibarettir.

Neo-korporatizmin beş farklı tanımı olduğuna dair Frank L.Wilson’ın görüşü benimsenirse (Wilson,1983:106-107);birinci olarak, Phillippe Schmitter’in neo-korporatizmin ‘çıkar arabuluculuğu’ (Schmitter,1974); ikinci olarak, Schmitter’in yaptığı tanımı genişleterek, Gerhard Lehmbuch’un neo-

korporatizmin ‘sosyal politika yapıcılığı’ (Lehmbruch, 1977); üçüncü olarak, Jack T. Winkler’in neo-korporatizmin ‘devletin iktisadi yaşamı denetim altında tuttuğu, hem liberal kapitalizme hem de sosyalizme alternatif iktisadi örgütlenme’ (Winkler,1976); dördüncü olarak, Arthur F. P. Wassenberg’in neo-korporatizmin ‘çalışma yaşamında çatışma yönetimi’ (Wassenberg, 1982); beşinci olarak, Charles S. Maier’in neo-korporatizmin ‘merkezi otoritenin işlevlerine göre oluşturulan bölgesel bağımsız otoritelere sosyal politika yapma yetkisini devretmesi’ (Maier,1984) olduğuna dair yaklaşımını anmak ve Türkiye örneğinde, korporatizm yaklaşımının üçüncü tanım ile sınırlı geliştiğini belirtmek gerekir.

3. MİLLİ EKONOMİ MODELİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Haydar Baş’ın milli ekonomi modeli 2005’te kitaplaştırılmıştır. 335 sayfa olan kitapta Haydar Baş’a dair biyografide, 1970’de Kayseri’de Erciyes Üniversitesi’ne bağlı Yüksek İslam Enstitüsü’nden mezun olup, doktora derecesini “Veda Hutbesinde İnsan Hakları” başlıklı teziyle Azerbaycan’daki Bakü Devlet Üniversitesi’nden aldığı, doktora sonrasında din sosyolojisi ve din psikolojisi üzerine çalışmaları ile profesörlük unvanını aynı üniversiteden aldığı belirtilmektedir (Baş, 2005:9). Baş’a dair biyografide yer alan şu ifade ilginçtir:

“Akademik kariyerini eğitim sahasında yapmasına rağmen, aynı zamanda bir araştırmacı, yazar, işadamı, sanayici ve tüccar olan Prof. Dr. Haydar Baş’ın hayatından bazı kesitler şöyledir: Mefkureci Öğretmenler Derneği’nin Trabzon Şubesi başkanlığını yapmıştır; beş yıl devlet liselerinde, iki yıl ticaret liselerinde ve imam hatip liselerinde olmak üzere yedi öğretim yılı öğretmenlik yapmıştır; İPA A.Ş.’nin bölge müdürlüğünü

yürütmüştür; BAŞ Şirketler Grubu’nun, BAŞ Çelik fabrikalarının, BAŞ Ticaret A.Ş.’nin ve BAŞ Isı Sanayi’nin kurucusudur; halen başyazarlığını yapmakta olduğu İCMAL, ÖĞÜT, MESAJ dergilerinin kurucusudur.” (Baş, 2005:10).

Milli ekonomi modelinin anlatıldığı kitapta, üç adet takdim yazısı vardır. Birinci takdim yazısını yazan Fırat Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Ata Selçuk, ikincisini yazan Kazan Devlet Üniversitesi (Tataristan) öğretim üyesi Prof. Dr. Goulnar Baltanova, üçüncüsünü yazan Rusya Bilimler Akademisi üyesi Prof. Dr. Viktor Volkonskiy’dir. Üç yazının da Haydar Baş’ın modelini ziyadesiyle övdüğünün altını çizmek gerekir. Biyografisinde çok sayıda ödüle mazhar olduğunun belirtildiği Haydar Baş’ın “Birliğe Doğru”, “Türkiye Nereye Gidiyor?”, “Hıristiyanlık ve Yahudilik”, “İman ve İnsan”, “İslam ve Mevlana” başta olmak üzere, 2005 yılı itibariyle 25 kitabın sahibi olduğu vurgulanmaktadır.

Haydar Baş, kendini Sünni mezhep mensubu bir Müslüman olarak tanıtır. Ancak Türkiye’deki ilahiyatçıların bir kısmı, Haydar Baş’ın Şii Müslüman olduğunu ve bunun başlıca delilinin, İslam tarihindeki Gadir-i Hum Olayını büyütmesi ve ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiğini gündemde tutması olduğunu düşünür. BTP’nin Şii İslamcı bir parti olduğu iddia edilebilir. BTP’nin Türk siyasetindeki görevinin, Alevilerin Ortodoks Şii’liğe çekilmesi olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu bağlamda, Haydar Baş’ın pek çok konuşmasında, M. Kemal Atatürk’ün (1881-1938) anne ve baba soyu bakımından Hz. Ali soyundan geldiği iddiasında bulunduğunun altını çizmek gerekir. BTP kendini İslamcı bir parti olarak görmez. Hatta İslamcı bir parti olarak nitelendirilmeyi hakaret sayar. Atatürk’e yönelik BTP’nin takdir içeren yaklaşımı BTP tarafından İslamcı olmamanın delili olarak sunulur. Halbuki bu bir stratejidir. Zira Atatürk karşıtlığıyla Türkiye Alevilerinin Ortodoks Şii’liğe asimile edilmeleri mümkün değildir.

Haydar Baş kendini büyük bir alim olarak görür ve herkesin de öyle görmesini ister. Milli ekonomi modelini anlattığı kitabının takdim yazısını yazan üç kişinin ona büyük alimlik payesi verdiğini belirtmek gerekir.

Prof. Dr. Ata Selçuk kitabı “Allah’ın müjdesi” olarak nitelendirir ve şöyle der: “Bu eser sonsuza kadar rehber ve ders kitabı olarak anılacaktır” (Baş, 2005:21). Prof. Dr. Goulnar Baltanova “alışma Prof. Dr. Haydar Baş’ı Smith, Ricardo, Keins [Keynes olsa gerek], Leontyev, Fridman, Kupmens gibi iktisatçılar sırasına dahil etmektedir” dedikten sonra şu ilginç öneriyi getirir:“İktisat teorisi, istatistik, matematik ve enformasyonun gerçek sentezi olan çalışmasıyla Prof. Dr. Haydar Baş’a da bir Nobel dl gerekecektir.” (Baş, 2005:24). Prof. Dr. Viktor Volkonskiy kitabı sadece Türkiye’ye değil dünyaya armağan saymak gerektiğini yazar ve şöyle der: “Tüm iktisat bilimi için ve ilk sırada Batı olmayan tüm ülkeler için çok büyük önem taşımaktadır.” (Baş, 2005:32).

Haydar Baş hakkındaki övgülerin abartılı olduğunu belirtmek gerekir.

4. MİLLİ EKONOMİ MODELİNİN İçERİğİ

Haydar Baş’ın milli ekonomi modelinde, küreselleşmenin emperyalizm olarak sunulduğu, Batı lkelerinin tek amacının Doğu dünyasının yeraltı ve yerüstü kaynaklarını sömürmek olduğu, güçlüler ve güçsüzler ilişkisinin tersine çevrilmesi gerektiği vurgulanır. Kapitalizmin doğuşundan itibaren hem savaşlarla hem de borçlandırma suretiyle, güçlü az sayıdaki ülke tarafından, dünyanın geri kalanının kleleştirildiğini savunan Baş, yerel şirketlerin yabancılaşmasına dikkat çeker; Uluslararası Para Fonu’nca (IMF) ve Dünya Bankası’nca önerilen reçetelere karşı Türk milletini uyarmayı sorumluluk sayar.

Baş'a göre, Türkiye teslim alınmış bir ülkedir ve bağımsızlık Haydar Baş'ın iktidarında mümkündür. Devlet ve millet birliğinin sağlanacağı, herkesin temel ihtiyaçlarının karşılanacağı, dayanışmacılığın yurttaşları birbirine bağlayacağı, adaletin hakim olacağı, Hristiyan kültürünün politikalarının tasfiye edileceği, paradan para kazanmanın emek vererek para kazanmaya dönüştürüleceği bir düzen olarak milli ekonomi düzeninin; Amerikan karşıtı ve İsrail düşmanı olmayı, antisemit politika izlemeyi, Avrupa Birliği karşıtlığını, oksidentalist olmayı bağımsızlıkçılık saydığının altını çizmek gerekir. Haydar Baş'a göre, bağımsızlıkçı politikaların izlenmesi ile 'milli demokrasi' anlayışı arasında pozitif yönde korelasyon vardır. Haydar Baş, bütün İslamcılar gibi, çoğulcu demokrasiyi Batıcılık sayar ve 'gerçek' demokrasi olarak görmez.

Haydar Baş'a göre milli ekonomi modeli, insanın sınırlı ihtiyaçlarının sınırsız kaynaklardan karşılanmasının bilimi ve ülkelerin her çeşit mal ve hizmeti üretme kuvvetine sahip olmasının, hem iç hem de dış harcamaların borçlanmaya ihtiyaç duyulmadan yapılmasının formülüdür. Nitekim milli ekonomi modeli, ülkelerin kalkınırken iktisadi bağımsızlıklarını koruyabilmelerinin tek yoludur. Baş'a göre, milli ekonomi modeli, ekonominin tek bir boyutunu ele almak yerine, ekonomiye bütünsel yaklaşan bir model olarak özgündür (Baş, 2005:37).

Baş, modelinin oluşturulma gerekçesini kapitalizm yarattığı yoksulluk bağlamında açıklamayı seçer. Baş'a göre, kapitalizm, bir grup azınlığın refah ve mutluluk içinde yaşadığı, öte yandan büyük kalabalıkların yani çoğunluğun yoksulluk çektiği ve açlıktan kıvrandığı bir sistemdir (Baş, 2005:39).

Baş'ın, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın ilanını Türkiye'nin sömürgeleştirilme tarihinin başlangıcı saydığını

belirtmek gerekir. Baş'a göre, 1839'dan bugüne Türkiye bütün kaynakları sömürülen bir ülkedir.

Baş, serbest piyasayı şeytanlaştırır. Baş'a göre, serbest piyasa, kaynakların ve gelirlerin belirli kimi ellerde toplanmasını sağladığı için adaletsizlik üretir (Baş, 2005:41). Baş, piyasaların, serbestlik adı altında bir avuç küresel sermaye grubunun denetiminde olduğunu savunur (Baş, 2005:41).

Baş, açıklamalarında sıklıkla komplo teorileri kullanır. Küresel sermayenin bir mason örgütlenmesi olduğunu ve dünyayı Yahudilerin yönettiğini savunur. ABD'li finansçı George Soros'un, Açık Toplum Enstitüsü faaliyetleri üzerinden az gelişmiş ülkelerin içişlerine karıştığını savunur; Soros'u bir düşman olarak sunar. Benzeri bir düşmanlaştırma ABD'li sermaye grubu Rockefeller ailesi için de geçerlidir. Baş'a göre, küresel sermaye, Türkiye'nin güçlenmesini istememektedir (Baş, 2005:41).

Baş, milli ekonomi modelinin paraya yaklaşımının toplum öncelikli olduğunu vurgular. Baş'a göre, gelir dağılımındaki dengeyi bozan paradan para kazanma yaklaşımı terk edilmeli, yerine toplumun her kesimine yarar sağlayan üretimden para kazanma yaklaşımı konulmalıdır (Baş, 2005:42). Baş, milli ekonomi modelinin uygulanması halinde, ülkede, işçi ve işverenin uyum içinde çalışacağını, zenginle yoksulun birbiriyle kavga etmeyeceğini, çalışanlarla emeklilerin çekişmesi olayının son bulacağını savunur. Öyle ki, serbest piyasa ekonomisinde birbiriyle çatışan çıkarları olan kesimlerin, milli ekonomi modelinin uygulandığı koşulda, sevgi ve saygı ilişkisi içinde olacaklarını ve toplumsal bütünleşme yaşanacağını öne sürer (Baş, 2005:42).

Baş sadece kapitalizmi eleştirmez, sosyalizmi de eleştirir. Her iki iktisadi örgütlenmenin de Müslüman Türk insanı için uygun olmadığını altını çizer. Baş'a göre, her

ekonomi modeli, modelin ortaya konulduğu kültürün ürünüdür ve o kültürün bakış açısını yansıtır. Dolayısıyla, kapitalizm ve sosyalizm Müslüman Türk kültürüne uygun değildir. Baş'a göre, kapitalizm Batı insanının olaylara yaklaşımının bir ürünüdür. Halbuki kendi önerdiği milli ekonomi modeli, Müslüman Türk insanının değerlerinin bir ifadesidir (Baş, 2005:44). Baş'a göre, milli ekonomi modeli, olaylara Batı'nın gözünden bakmaması ile özgündür. Müslüman Türk insanının iktisadi sorunlarına ancak Müslüman Türk insanının ölçüleriyle bakılırsa çözüm bulunabilir diye düşünen Baş, tipik bir Batı nefretçisidir.

Baş, iktisat bilimindeki 'homo economicus' tanımının Müslüman Türklere uygun olmadığını savunur (Baş, 2005:45). Baş, insanların ihtiyaçlarının sınırsız olmadığını belirtir. Baş'a göre, sınırsız zannedilen insanların ihtiraslardır. Baş, insanların doymayan yanının karınları değil, gözleri olduğunu öne sürer. Baş'a göre, insanların ihtiyaçlarını sınırsız ve kaynakları sınırlı saymak yanlıştır. Doğru olan, kaynakların sınırsız oluşudur. Baş'a göre, ihtiyaçlar sınırlıdır (Baş, 2005:46).

Baş, bireyin doğru yönlendirilmesi gerektiğini, aksi halde bireyin çıkarları ile toplumun çıkarlarının çatışabileceğini öne sürer. Baş'a göre, birey doğru yönlendirildiğinde, bireyin ve toplumun çıkarları arasında uyum tezahür eder. Baş, piyasanın kendiliğinden dengeye gireceği iddiasını bir safsata olarak görür ve bu iddiaya itiraz eder. Baş'a göre, piyasa kendiliğinden dengeye gelmez (Baş, 2005:48).

Baş, liberalizmin yolsuzluk ve yoksulluk ürettiğini savunur. Liberallerin insan ile eşyayı birbirine karıştırdıklarını öne sürer. Baş'a göre, liberaller, eşyanın doğasındaki dengenin insan için geçerli olduğunu sanmaktadırlar. Baş, insanın yaradılışı itibarıyla kendi içinde sürekli bir mücadele yaşadığını ve değişim içinde olduğunu vurgular. Baş'a göre, bu mücadele yönlendirilmelidir. Eğer bu mücadelede insan eğitilmezse, insan

başıboş bırakılırsa, kendi çıkarlarından başka bir ölçü tanımaz. Öyle ki, başı boş bırakılan bir insan, banka hortumlayabilir, devleti soyabilir, kendi adamlarını kayırabilir yani her türlü hırsızlık, yolsuzluk ve usulsüzlüğü yapabilir. Daha ötesi, başı boş bırakılan böyle bir insan, insanlar açlıktan ölmekteyken, elinde bulunan gıda ürünlerini daha fahiş fiyata satmak için stoklayabilir (Baş, 2005:49).

Baş'a göre, Batılı ülkelerin serbestlik iddiaları gerçek dışıdır. Baş, liberallerin, piyasalar için en uygun anlayışın serbestlik olduğunu savunurken, aslında gerçeğin üzerini örttüklerini söyler. Baş'a göre, liberalizmi savunanlar, söz konusu kendi çıkarları olduğunda, pek çok yasağı hayata geçirmek için isteklidirler. Baş, bu çerçevede Türkiye'den örnekler verir. Baş'a göre, liberalizm adına Türkiye'de tarım ürünlerine yasaklar getirildiğini, Merkez Bankası'nın hazineye borç vermesine yasak getirilmiş olduğunu ve yerli üretime yönelik desteklemelere kısıtlamalar getirildiğini belirtir (Baş, 2005:49).

Baş, milli ekonomi modelinin özel mülkiyet sahipliğini reddetmediğine dikkate çeker. Öte yandan, Baş'a göre, özel mülkiyet, bireyin ve toplumun çıkarlarının birleştirilmesinde kullanılmalıdır (Baş, 2005:52).

Baş'a göre, özel mülkiyet sahipliğinin kökenini çocukluk yaşlarında aramak gerekir. Baş, henüz çocuk yaştayken sahiplenme duygusunun ortaya çıktığını belirtir. Dolayısıyla, Baş, özel mülkiyet sahipliğinin insanın doğasında var olduğunu söyler. Tam da bu nedenle milli ekonomi modelinin özel mülkiyet sahipliğini meşru saydığını ifade eder. Baş'a göre, komünizmde olduğu gibi insanın doğasında var olan sahiplenme duygusunu reddetmek mantıksızdır. Öte yandan, özel mülkiyet sahipliğinin kutsallaştırılıp bireyi topluma faydasız kılmak da yanlıştır. Baş, milli ekonomi modelinin insanı taşıdığı en temel

duygularıyla olduğu gibi kabul ettiğini vurgular. Ancak modelin, insanın bu duygulardan kaynaklanan seçimlerini hem kendi hem de toplum yararına yapması yönünde insanı yönlendirdiğini söyler (Baş, 2005:54).

Altını çizmek gerekir ki, Baş'ın öngördüğü toplum düzeni, hiyerarşik bir toplum düzenidir. Baş, bireyin işlevine göre toplumda yeri olduğunu savunur (Baş, 2005:55).

Baş, nüfus artışıını milli ekonomi modeli için elzem sayar (Baş, 2005:64). Baş'a göre, her yeni doğan çocuğu ekonomiye yük olarak görmek yanlıştır. Baş, her yeni doğan çocuğun tüketimi artırdığını ve dolayısıyla üretimin de artmasına neden olduğunu belirtir (Baş, 2005:72). Baş, milli ekonomi modelinin tüketim yanlısı bir denge modeli olduğunu savunur (Baş, 2005:72). Baş'a göre, nüfus artışı kalkınmanın kaldırıcısıdır. Baş, milli ekonomi modeliyle 'doğru sanılan yanlışıları birer birer düzeltme' iddiasındadır.

Baş, emisyon yerine dış borçlanmayı savunmayı yanlışı bulur. Baş'a göre, kalkınmak isteyen ülkeler, ihtiyaç duydukları sermayeyi emisyon ile karşılamalıdır. Emisyon yerine ihtiyacın yabancı parayla karşılanması durumunda, bunun kalkınmakta olan ülkeler için çok maliyetli olduğunu savunan Baş, emisyonu tercih etmemenin bedelini ülkelerin büyük borçlar altında ezilerek ödediklerini söyler. Kalkınmakta olan ülkelerin borç batağından çıkmalarının ancak emisyonla mümkün olduğunu iddia eden Baş'a göre, borçların ödenmesinin emisyon dışında bir yolu yoktur (Baş, 2005:91). Baş, "para basma enflasyon olur" ifadesinin küresel sermaye gruplarının aldatmacası olduğunu öne sürer (Baş, 2005:91).

Baş, uluslararası kredi kuruluşlarının kalkınmakta olan ülkelere emisyonu artırarak üretim yapmaktan kaçınmak tavsiyesinde bulunmalarını kötü niyetli bir tavsiye olarak görür. Baş, uluslararası kredi kuruluşlarının faizle alınan yabancı para

ile üretim yapılması tavsiyesini tehlikeli bulur. Baş'a göre, yerli parayla yapılan üretimin enflasyon oluşturacağı iddiası bir safsatadır. Baş, yabancı parayla yapılan üretimin ülkeyi kalkındıracağı iddiasını mantık dışı olarak nitelendirir. Baş'a göre, uluslararası kredi kuruluşları Türkiye'nin sömürge konumundan çıkmaması için Türkiye'ye yanlış tavsiyelerde bulunmaktadırlar. Baş, Türkiye'nin milli ekonomi modeli ile esaret zincirlerini kıracağını savunur. Baş'a göre, milli ekonomi modelinde, maliyetsiz olan yerli para özgürlüğüne kavuşturulacaktır. Böylece Türkiye, küresel güçlere olan bağımlılığından kurtulabilecektir (Baş, 2005: 92).

Baş, Türk ekonomisinin hem kapitalizmin hem de liberalizmin tuzağına düşmüş olduğunu öne sürer (Baş, 2005: 92). Baş, küresel finans kuruluşlarını 'global tefeciler' olarak isimlendirir (Baş, 2005:93). Baş, milli ekonomi modelinin hayata geçmesi durumunda, paranın belli ellerde tekelleşmesinin sona ereceğini, spekülâtif hareketlere asla izin verilmeyeceğini taahhüt eder (Baş, 2005:93).

Baş, kitabında, uluslararası iktisadi kuruluşları sıklıkla eleştirir. IMF'yi ve Dünya Bankası'nı birer düşman olarak sunar ve onları şeytanlaştırır. Baş'a göre, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası iktisadi kuruluşların dayattıkları politikaları uygulayarak, kendi elleriyle boyunlarına esaret zincirlerini takmaktadırlar. Baş, uluslararası iktisadi kuruluşların amaçlarının az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde talebi kısmak ve böylece dolaylı biçimde yatırımları engellemektir. Baş'a göre, bu kuruluşların önerdikleri iktisat politikaları, insanların üretim isteklerini kırmakta ve az gelişmiş ülkeleri az gelişmişlik sarmalına hapsedmektedir (Baş, 2005: 122).

Baş'a göre, zengin olmak her bireyin en doğal hakkıdır (Baş, 2005:159). Kapitalizmin ve liberalizmin zengin olmayı bir

avuç insanın ayrıcalığı haline getirdiğini savunan Baş, milli ekonomi modelinin uygulanmasıyla, Türkiye’deki mevcut ‘kast’ sisteminin çözüleceğini söyler. Baş’ın kastettiği faizci ve küresel sermayenin işbirlikçisi olarak gördüğü İstanbul sermayesi tarafından oluşturulmuş olan ve Anadolu insanını ‘iç sömürgeleştirme’ nesnesi haline getiren kast sistemidir. Baş’a göre, İstanbul sermayesi küresel tefecilerin Türkiye temsilciliğini yapmakta ve küresel tefeciler adına Anadolu sermayesini baskılamaktadır. Araştırma-geliştirme faaliyetlerine yatırımların yapılmasını ve bir milli sanayi kurulmasını elzem gören Baş’a göre, TÜSİAD sanayicileri montajcılardır ve katma değer yaratmamaktadırlar (Baş, 2005:165-166). Baş’ın milli ekonomi modelinde, montajcılarının yerini, gerçek sanayiciler olarak Anadolu sanayicileri alacaktır.

Baş, devlete, ekonomide büyük rol verir. Baş’a göre, devlet sadece ekonomiyi düzenleyici görev almakla yetinmemelidir. Baş, devletin özellikle kamuya ait ve stratejik alanlarda kesinlikle üretici olarak piyasada var olması gerektiğini savunur. Fransa’da devletin ekonomideki ağırlığının %54, Belçika’da %54.3, İsveç’te %62.3, İtalya’da %50.2, Almanya’da %49, ABD’de %32, İngiltere’de %41 düzeyinde iken bu oranın Türkiye’de 1998 yılı itibarıyla %26’da olduğuna dikkat çeken Baş, Türkiye’de en son yapılan özelleştirmeler sonucunda bu oranın 2005 yılı itibarıyla %20’nin altına indiğini vurgular (Baş, 2005:166-167).

Baş, özelleştirmelerin yabancılaştırma haline geldiğini savunur ve özelleştirmeleri çok sert bir dille eleştirir. Baş’a göre, özelleştirme adı altında Türkiye’nin en kârlı ve stratejik kurumlarının piyasa değerinin çok altında satılmış olması büyük bir hatadır. Baş, özelleştirmeler sonucu ülkenin servetinin çok uluslu şirketlerin eline geçtiğinin altını çizerek, Baş’a göre, küresel güçler, özelleştirmeler sayesinde, Türkiye’nin zenginliklerini yurt dışına aktarmışlardır. Baş, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının

devlet ve millet işbirliğiyle işletilmesi gerektiğini belirtir. Böylece ülkenin kaynaklarından toplumun bütün kesimlerinin faydalanması mümkün olabilecektir (Baş, 2005:219).

Baş'ın önerdiği milli ekonomi modeli, İslamcı neo-korporatizm için örnek teşkil eder. Piyasaya piyasayı ahlakileştirmek amacıyla müdahaleyi savunma, toplumsal sorumluluklara yapılan vurgu, devletle milletin bütünleştirilmesi isteği, hem bireyci hem sınıfsal çözümlemelerin reddedilip birlik ve beraberlik vurgusunun yapılması, 'adil fiyat' veya 'helal kâr' gibi kavramlar üreterek alternatif bir iktisat dili oluşturma kaygısının güdülmesi, milli ekonomi modelini İslamcı neo-korporatizm altında saymaya imkan verir.

Baş'ın modelinin Üçüncü Dünyacı yaklaşıma sahip olduğunun altını çizmek gerekir. Baş'ın sıklıkla tekrarladığı cümle "Türkiye'nin açık pazar haline gelmesi" böylece "siyasi bağımsızlığını kaybedecek" olmasıdır (Baş,2005:280). Baş'a göre, dış politikada ya bağımsız olmak ya da bağımlı olmak söz konusudur ve karşılıklı bağımlılık güçlü ülkelerin güçsüzleri kendine bağlamak için ürettiği kandırmacadan ibaret bir kavramdır (Baş, 2005:283). Görüldüğü üzere, Baş, uluslararası ilişkilerde de liberalizmi kuram olarak şeytanlaştırmaktadır.

5. MİLLİ EKONOMİ MODELİ VE BTP'NİN 2015 YILI SEÇİM BEYANNAMESİ

Haydar Baş'ın bireysel kimliği ile genel başkanı olduğu BTP'nin kimliği arasında özdeşlik ilişkisi oluşmuştur. Örneğin, BTP'nin 1 Kasım 2015 genel seçimlerine yönelik beyannamesinde dikkat çekici olan, beyannamenin güncel konulara temas ederek milli ekonomi modelinin anlatımından ibaret olmasıdır. BTP'nin kurulduğu tarihten itibaren bütün seçimleri, milli ekonomi modelinin tanıtımı olarak gördüğü söylenebilir. Haydar Baş'a göre, Türk siyasal hayatında var

olmaya başladığı tarihten itibaren, BTP'nin projeleri diğer partiler tarafından çalınmaktadır.

Parti'nin seçim beyannamesinde şöyle denilir:

“BTP projelerine olan güveni, 2007 seçimlerine hazırlanırken noter tasdikli senetler haline dönüştürmüştü. Yaptığımız Türk ve dünya siyasetinde bir ilkti. 7 Haziran 2015 seçimlerinde CHP, neredeyse aynı cümlelerle projelerimizi çalmış, bazılarını Prof. Dr. Haydar Baş'ın 2007'de yaptığı gibi noter tasdiki ile onaylatmıştır.” (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:4).

Parti, millici BTP bir yanda diğer partiler diğer yanda olmak üzere, Türk siyasetinde iki yol olduğunu savunur. Seçim beyannamesinde şöyle denilir:

“Milli Duruş sahibi olan, milli modeli bulunan, proje-plan kaynak ortaya koyan BTP Milli projelerden ve yerli çözümlerden mahrum olmaları sebebiyle bir şekilde AB, ABD, IMF ve sair küresel güçlerin güdümüne dayanan ve onların inisiyatif alanından kurtulamayan, projelerimizi çalan diğer partiler...” (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:4).

Parti seçim beyannamesinde, Rusya'da milli ekonomi modelinin uygulanmasının bir sonucu olarak 1999'dan itibaren Vladimir Putin'in iktidarının devam ettiği savunulur. İran'a ve Çin'e, ABD'nin hegemonyasını sarsan iki ülke olarak güzellemelerin yapıldığı beyannamede, yeni bir Kuvayı Milliye ruhuna ihtiyaç duyulduğu ve bunun ateşini yakacak olan partinin BTP olduğu iddia edilir. Siyasi, iktisadi ve toplumsal bütün meselelerin çözümü milli ekonomi modeli olarak gösterilir. Parti “domuz etinin kasaplarda satışının serbestleştirilmesi” ve “Lozan Antlaşması'nın delik deşik edilmesi, 60 bini aşkın kilise evinin açılması” gibi gündeminin ilk sırasına yerleştirdiği konuları sadece milli ekonomi modeliyle çözenin mümkün olduğunu savunur (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:7).

BTP, Milli Görüş partilerine nazaran Türk-İslam sentezine daha yakındır. Şii nüfusun çoğunlukta olduğu Azerbaycan ile dostluğa özel vurgu yapılır. Haydar Baş; Oğuz Kaan, Mustafa Kemal Atatürk ve Ehli Beyt sevgisi harmanlanmış bir dil kullanır (BTP Seçim Beyannamesi, 2015: 8).

Parti'nin seçim beyannamesinde şöyle denilir:

“BTP iktidarında, devlet, askeri harcamalarını sadece yurt dışından silah almak şeklinde yapmayacak, aksine silah sanayiinde kendi teknolojisini üretecektir. Bugün İsrail'den alınan istihbaratın yerine; askeri harcamaların belli bir kısmı istihbarat için ayrılacaktır.”(BTP Seçim Beyannamesi, 2015:22).

Beyannamede, güçlü ordu ve güçlü devlet hayalinin milli ekonomi modeli ile gerçekleştirebileceği vurgulanır (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:23).

Türkiye'nin Batı ile ittifakını yanlış bulan Parti'ye göre, Türkiye'nin yapması gereken şudur:

“Kalabalık nüfusu ve zengin kaynakları ile koskoca Türk dünyası ile Müslüman Arap alemi ve İslam ülkeleri ile; Uzakdoğu'yla her sahada işbirliği yapmak.” (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:24).

Parti, insan hakları kavramının Batılılarca kötüye kullanıldığını iddia eder ve insan hakları karşısında alternatif kavram önerisinde bulunur:

“Devlet hakları veya millet hakları” (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:27).

Baş'a göre, devlet ve millet özdeş olduğundan, kavramın adının “devlet hakları” veya “millet hakları” olmasında mahsur yoktur. Böylece, Baş'ın milli ekonomi modelindeki iki dünya kendini gösterir: Bir tarafta Batı dünyası, ahlaken zaafiyet içinde, liberalizmi veya sosyalizmi tercih eden, insan haklarını

vurgulayan bir dünya; diğer tarafta Doğu dünyası, ahlaklı ve faziletli, milli iktisatçılığı tercih eden, devlet haklarını ya da millet haklarını vurgulayan bir dünya. Baş’a göre, Türkiye’nin Batı dünyası üyesi olmaya çalışması milli çıkarlarına terstir; doğru yol, Doğu dünyasının üyesi olduğunu kabul edip, buna göre, politikalar belirlemektir (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:27).

Baş’ın milli ekonomi modelinde, devlet ‘baba’ olarak sunulur. Parti’nin seçim beyannamesinde, kapitalizmde, devletin bir grup sermayedara çalıştığı; sosyalizmde, devletin, devleti yöneten gruba ait olduğu belirtilir, şöyle denilir:

“Milli devlette ise, devlet millet içindir. BABA DEVLET anlayışı vardır.” (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:29).

Milli ekonomi modeli, Osmanlı devlet yönetiminde kendini gösteren patrimonyalizmle uyumlu bir model olarak meşrulaştırılmış olur.

Mili ekonomi modelinde “milli paralarla ticaret” kuralının geçerli olduğunun altını çizen Baş’a göre; Rusya, Brezilya, Çin, Güney Afrika, Hindistan milli parayla ticaret kuralını hayata geçirmiş, hızlı kalkınmanın formülünü keşfetmiştir (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:30).

Milli ekonomi modelinin dünyada 120 ülke tarafından kısmen uygulandığının belirtildiği seçim beyannamesinde, AK Parti’nin BTP’yi taklit etmeye başladığı vurgulanır, şöyle denilir:

“Milli Ekonomi Modeli ile hiçbir ilgileri olmayan liberal-kapitalist-faizci serbest piyasa ekonomisinin Türkiye versiyonunun uygulayıcıları, çaresizlikten kötü taklide yönelmişlerdir. Halbuki Milli Ekonomi Modeli, Prof. Dr. Haydar Baş adına tescil edilmiş bir markadır. Türk Patent Enstitüsü’nce 2013/56874 marka numarası ile 26 Haziran

2013'ten itibaren on yıl müddetle 23 Temmuz 2014 tarihinde tescil edilmiştir.” (BTP Seçim Beyannamesi, 2015:30).

Baş'ın milli ekonomi modelinin İran korporatizminden mülhem olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber, modelin 120 ülke tarafından kısmen uygulandığı iddiası üzerinde düşünüldüğünde, Asya ve Afrika kıtasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki kısmi korporatist uygulamaların kastedildiği çıkarımı yapılabilir.

Toparlamak gerekirse, hem bireyciliğe hem kollektivizme karşı olup, özel mülkiyet sahipliğini meşru gören, ahlaki temellere dayalı bir piyasa işleyişini savunan, özelleştirmelerin yabancılaştırma haline dönüşmesine itiraz eden, bireysel çıkarların toplumsal çıkarlar için feda edilmesi gerektiğini savunan, milleti aile gibi gören, devletin bir sermaye grubunun ya da bir grup bürokratın devleti olmaması gerektiğini vurgulayan ve iki soruna karşı üçüncü bir yol olarak milli ekonomi modelini öneren Haydar Baş'ın; İslamcı neo-korporatizmin temsilcisi olduğunu ve milli iktisadın ardıllarından sayıldığını söylemek doğru olur.

6. SONUÇ

İslamcı bir parti olan Bağımsız Türkiye Partisi milli iktisadın ardıllarından biridir. Milli iktisatçılık yani korporatizm, liberalizm karşıtıdır ve BTP liberalizm karşıtı bir partidir.

BTP, İslamcı neo-korporatizmin tipik bir örneğini sunar. Devlet tarafından planlanan bir iktisadi yaşamda, devletin iktisadi yaşamı denetlediği ve iktisadi yaşamın aktörlerini örgütlediği düzenin, Türkiye'nin hızlı kalkınması için en iyi düzen olduğunu savunan BTP; rekabetçilik yerine her aktörün kendi yerini bildiği hiyerarşik bir iktisadi yaşamı yüceltmek ve çoğulcu demokrasinin karşısına demokrasinin evrensel

tanımından azade olmak maksadıyla milli demokrasiyi yerleştirmek suretiyle, ‘Batı’dan kopmuş bir Türkiye hayal eder.

Milli ekonomi modeli adı altında İşlamcı neo-korporatizmi savunan BTP’nin; devleti kutsallaştırmak, bireyin ‘ben’ demekten utanması gerektiğini savunup ‘biz’ demesini ‘ben’ demesinin alternatifi olarak sunmak suretiyle bireyin devlet-millet bütünü içinde erimesini yüceltmek, hakların ödevlerden sonra geldiğini savunmak, siyasi ve toplumsal yaşamı işlevselci bir yaklaşımla yeniden yapılandırmayı istemek, hiyerarşik toplum düzenini olağanlaştırmak, komplocu mlmeleri benimsemek ve ‘kestirmeden sonuca ulaşmayı’ muteber saymak, mazlum milletlerin hamisi olmanın hayalini kurmak, sadece sanayinin değil sporun veya güzel sanatların ve hatta yargının ‘milli’ olması gerektiğini savunmak, yabancı düşmanlığını vatan sevmenin tanımı olarak sunmak, anti-Amerikancı ve Avrupa karşıtı olmakla övünmek, NATO ve İşrail düşmanlığını milliciliğin temel özelliği saymak, antisemit dil kullanmak ve Türkiye’nin yerinin Doğu dünyasında olduğunu vurgulamak suretiyle, kendi içine kapanmış bir Türkiye özlemini çektiğini ne sürmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Arslan, H. (2018), Bir Analiz Denemesi: Bağımsız Türkiye Partisi (BTP), *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 1960-1982.
- Bağımsız Türkiye Partisi. (2015), *BTP Seçim Beyannamesi*, Ankara:BTP.
- Baş, H. (2005), *Milli Ekonomi Modeli*, İstanbul: İcmal Yayınları.
- Başar, A. H. (1959), *Demokrasi Yolunda Nereye Gidiyoruz? En Büyük Milli Davamız Üzerine Bir Tahlil*, İstanbul: Ekicigil Matbabası.
- Hawkins, M. (2002), Corporatism and Third Way Discourses in Inter-War France, *Journal of Political Ideologies*, 7(3), 301-314.
- Huntington, S. P. (1993), The Clash of Civilizations, *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Lehmbruch, G. (1977), Liberal Corporatism and Party Government, *Comparative Political Studies*, 10(1), 91-126.
- Maier, C. S. (1984), Preconditions for Corporatism, J.H.Goldthorpe (ed.), *Order and Conflict in Contemporary Capitalism, Studies in the Political Economy of Western European Nations* (s.39-59), Oxford: Clarendon Press.
- Manoilescu, M. (1934), *Le Siècle du corporatisme; doctrine du corporatisme intégral et pur*, Paris: Alcan.
- Schmitt,C. (2007). *The Concept of the Political*, Chicago: University of Chicago Press.

Schmitter, P. C. (1974), Still the Century of Corporatism?, *The Review of Politics*, 36(1), 85-131.

Wassenberg, A. F.P. (1982), Neo-Corporatism and the Quest for Control: The Cuckoo Game, G. Lehmbruch & P. C. Schmitter (ed.), *Patterns of Corporatist Policy Making* (s. 83-108), London: Sage.

Wilson, F. L. (1983), Interest Groups and Politics in Western Europe: The Neo-Corporatist Approach, *Comparative Politics*, 16(1), 1983, 105-123.

Winkler, J. T. 1976), Corporatism, *European Journal of Sociology*, 17(1), 100-136.

TÜRK DEMOKRASİ TARİHİNDE SİYASİ PARTİLERİN YERİ

Fatma OKUR ÇAKICI¹

Ali YILDIRIM²

1. GİRİŞ

Siyasi partiler, modern demokrasilerin hem işleyiş hem de meşruiyet üretme bakımından temel kurumsal unsurlarıdır. Parti örgütlenmesi yalnızca seçim rekabetinin değil, siyasal temsilin, iktidar dönüşümünün ve toplumsal taleplerin devlet sistemine aktarılmasının da ana aracıdır (Kapanı, 2009:182-185). Türkiye’de siyasi partilerin gelişimi ise Batı demokrasilerindeki organik toplumsal-temsili köklerden ziyade, devlet merkezli modernleşme sürecinin dinamikleri içinde, yukarıdan aşağıya biçimlenmiştir. Bu nedenle Türk demokrasi tarihini anlamak, büyük ölçüde siyasi partilerin taşıdığı ideolojik, kurumsal ve tarihsel rollerin analizinden geçer.

Modern siyasal hayatın ve temsili demokrasinin temel yapı taşı olan siyasi partiler, siyaset biliminin en merkezi inceleme konularından biridir. Siyasal partinin herkes tarafından kabul edilen evrensel bir tanımının yapılmasında bazı güçlükler bulunmakla birlikte, temel işlevleri üzerinden bir tanım geliştirmek mümkündür. Genel bir tanımla siyasi parti, "programını, felsefesini, görüşlerini (doktrinini, ideolojisini) uygulamak için iktidara gelmeyi amaçlayan örgütlenmiş bir insan

¹ Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0003-3708-399X

² Doç. Dr. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0002-1400-8121.

topluluğudur". Bu tanım, partinin üç temel unsurunu ortaya koyar: iktidar amacı, program ve felsefe (ideoloji) ve örgütlenmiş bir insan topluluğu (Dâver, 1985: 95-96).

Daha geniş bir perspektiften siyasal partiler, "halkın desteğini kazanmak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar" olarak tanımlanır. 1961 ve 1982 Türkiye Anayasalarının 68. maddesinde vurgulandığı gibi, siyasi partiler "demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları" olarak kabul edilir (Bu vazgeçilmezlik, Avrupa demokrasilerinde "partitokrazi" kavramının demokrasi ile eş anlamlı algılanmasına yol açacak kadar güçlü bir rolden kaynaklanır (Altıntaş, 2003: 2).

Modern demokrasilerde partiler, "devletle toplum, siyasetle gündelik hayat arasında bir köprü", "temsili iktidar devri" oluşturmakla yükümlüdür (Altıntaş, 2003: 3). Temsili demokrasilerin işleyişinde; menfaatlerin birleştirilmesi, kamuoyu oluşturma ve yönlendirme, siyasal katılım ve siyasal toplumsallaşmaya aracılık, siyasal liderlerin yetiştirilmesi, parlamento ve hükümetin örgütlenmesi gibi bir dizi kritik işlevi yerine getirirler.

Siyasi partilerin demokrasi içindeki rolü, siyaset bilimi literatüründe farklı kuramsal yaklaşımlar üzerinden açıklanmıştır. Klasik demokratik teoriye göre partiler, "temsil" ve "katılım" işlevlerini yerine getirerek siyasal sistemin istikrarını sağlarlar (Sartori, 1976: 23). Joseph Schumpeter (2003: 269) ise demokrasiyi, halkın doğrudan yönetimi olarak değil, seçilmiş elitlerin rekabeti olarak tanımlamış; bu nedenle partileri demokratik rekabetin asli unsurları olarak görmüştür.

Robert Michels'in (1911: 88) "oligarşinin tunç kanunu" yaklaşımı, partilerin zamanla demokratik ideallerinden uzaklaşp kendi içlerinde hiyerarşik yapılara dönüşme eğilimini vurgulamaktadır. Bu kuramsal çerçeve, Türkiye gibi hem

modernleşme hem de demokratikleşme süreçlerini eşzamanlı yaşayan ülkelerde, siyasi partilerin devlet-toplum dengesinde nasıl konumlandığını anlamak açısından önemlidir (Heper, 1985: 47).

Siyasal partilerin bu idealize edilmiş teorik işlevleri, Batı demokrasilerinde uzun bir tarihsel süreçte, toplumsal devrimler (Sanayi Devrimi gibi) ve siyasal mücadeleler (oy hakkının genişlemesi gibi) sonucunda, yani "aşağıdan yukarıya" doğru evrilmiştir (Gökçe, 2019: 4136). Oysa Türk siyasal partileri, "batılı örneklerinden farklı işlevlere bürünmüşlerdir". Bu farklılığın temel nedeni, demokrasi ve siyasal parti gibi kavramların Türkiye'de "toplumun kendi dinamiklerinden değil de yukarıdan dayatmayla" (Altıntaş, 2003: 1) gelmiş olmasıdır.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA FİKİR AKIMLARINDAN PARTİLEŞMEYE (1839-1923)

Türk siyasal partilerinin kökenleri, modernleşme hareketleriyle doğrudan bağlantılıdır. Siyasal partilerin oluşumuna zemin hazırlayan gelişmeler, "Türkiye'de batılılaşma, bir devlet politikası olarak Tanzimatla birlikte bütün ağırlığıyla ortaya çıktığı için, XIX. y.y'ın ikinci yarısında meydana gelmiştir" (Altıntaş, 2003: 5). Bu dönem, siyasetin ve yönetimin yapısına dair yeni fikirlerin imparatorluğa girdiği bir dönemdir.

Kemal H. Karpat, Türk siyasi rejiminin tarihini üç evreye ayırır. Birinci evre, "Jön Türkler denemesinden önce başlar ve Jön Türkler çağını da içine alır". Bu evrenin en belirgin özelliği, siyasetin kurumsal araçlarının ve kavramlarının Türkiye'ye girmesidir: "Siyasi partiler, meşrutiyet ve Parlamentarizm kavramları Türkiye'ye bu devrede girmiştir" (Karpat, 2010: 527-528).

1876-1877'deki ilk anayasal monarşi denemesi, modernleşme yolunda önemli bir adım olsa da, bu dönemde kurulan Meclis-i Mebusan modern partilerin ve dolayısıyla siyasal rekabetin olmadığı, padişah otoritesinin baskın olduğu bir danışma meclisi niteliğindedir.

İkinci Meşrutiyet, 1908'de anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle başlayan ve modern demokratik kurumların şekillendiği bir dönemdir. Bu süreçte parlamento güçlenmiş, çok partili seçimler yapılmış, basın siyasetin önemli bir aktörü haline gelmiş ve farklı toplumsal grupların temsil edildiği çoğulcu bir yapı oluşmuştur. Ayrıca siyasal partilerin açık biçimde örgütlenmesiyle modern siyasal hayatın temelleri atılmıştır (Kaan, 2021: 365).

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Kanun-u Esasi eski haliyle yürürlüğe konsa da, ülkede daha önce görülmemiş ölçüde geniş bir özgürlük ortamı ortaya çıkmıştır. Gazete ve dergiler hızla çoğalmış, dernekler ve siyasi partiler kurulmaya başlanmıştır. Bu serbestliğin temel nedeni, özellikle İttihat ve Terakki'nin muhalefet döneminde sıkça vurgulanan özgürlük ve eşitlik taleplerinin yarattığı umut ile Abdülhamid'in baskıcı yönetiminin sona ermesidir. Bu özgürlük ortamı seçim sürecine de yansımış; İttihat ve Terakki'nin yanı sıra yeni kurulan Ahrar Fırkası gibi partiler seçimlere katılmış ve çok sayıda aday siyasal programa dayalı şekilde rekabet etmiştir (Turgut, 1986: 423).

Ancak, Osmanlı'nın son on yıllarında gerçekleşen bu çok partili hayat denemeleri, "başarısızlıkla sonuçlanmıştır" (Köse, 2014: 156). Bu başarısızlık, II. Meşrutiyet döneminin "çoğulcu" görüntüsüne rağmen, pratikte İttihat ve Terakki'nin giderek artan otoriter yönetimi ve siyasi rakiplerine karşı izlediği dışlayıcı politikalarla ilişkilidir. Bu dönem, siyasi partilerin demokratik bir uzlaşma aracı olmasından çok, keskin bir iktidar mücadelesinin ve kutuplaşmanın aktörleri haline geldiği bir laboratuvar olmuştur.

Altıntaş'ın (2003: 1) belirttiği "hoşgörüsüz, çatışmacı tutumlar", kökenlerini bu ilk parti mücadeleleri döneminde bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin siyaset yapma biçimi, Cumhuriyet'in tek parti dönemine (Erler Bayır, 2011: 50) ve hatta günümüze model teşkil eden bir miras bırakmıştır.

3. CUMHURİYET'İN KURULUŞU VE TEK PARTİ REJİMİ (1923-1945)

Kemal H. Karpat'ın (2010: 527-528) sınıflandırmasında, Türk siyasi rejiminin "ikinci evresi", 1945'e kadar süren Tek Partili Cumhuriyet idaresini kapsar. Bu dönem, sıklıkla Batı'daki totaliter rejimlerle (Almanya, İtalya) kıyaslansa da, "totaliter sayılamayacağı" kabul edilmelidir. Karpat bu evreyi, eksiklerine rağmen, "demokrasinin toplumsal ve ekonomik temellerini hazırlayan" bir "siyasi yetiştirme devresi" olarak nitelendirir.

Bu dönemin temel karakteristiği, kurucu parti olan Cumhuriyet Halk Fırkası (daha sonra Partisi) ile devlet aygıtı arasında kurulan "parti-devlet özdeşliği"dir (Erler Bayır, 2011: 50). Bu sistemde "anlamli olan sadece bir tek partinin varlığı değildi. Daha da önemlisi, parti ile hükümet arasında bir ayrımın olmamasıydı. Gerçekte parti hükümetti ve bu bütünleşmenin en somut göstergesi, birçok durumda partinin il yöneticilerinin aynı zamanda o ilin valileri olmasıydı (Ahmad, 2010: 15).

CHP, tüm plan ve programını "Kemalizm" üzerine oturtmuş ve parti programında "Partinin güttüğü bütün bu esaslar, Kemalizm prensipleridir" (CHP Programı, 1935: 1-3) ifadesine yer vermiştir. Bu, partinin ideolojisini devletin resmî ideolojisi haline getiren bir yaklaşımı temsil ediyordu. Tek Parti döneminin temel ideolojik dayanaklarından biri olan "Halkçılık", partinin toplumsal tabanını tanımlamak için kullanılmıştır. CHP üzerine yapılan çalışmalarda bu ilkenin kritik bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Teoride halkçılık, "cumhuriyeti oluşturan sınıfsız,

tüm toplumu kapsayan tümcü bir bakış açısına" sahipti. Parti, kendisini "hiçbir zümre veya sınıfa ait olmaksızın genel olarak halka yasladığı" (Göktürk, 2021: 1585) şeklinde tanımlamıştır.

Cumhuriyet'in Tek Parti dönemi (1923-1945), kesintisiz bir monolitik yapı arz etmemiş; sistem, kontrollü muhalefet denemeleriyle iki kez test edilmiştir. Ancak bu denemeler, "beklenen netice elde edilememiştir" (Köse, 2014: 156). İlk ciddi muhalefet denemesi, 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Fırka, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olarak Türk siyasi tarihinde önemli bir yere sahiptir. İktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın eski üyelerinden bazıları tarafından kurulan parti, liberal ekonomi politikaları, siyasi özgürlük ve yerel yönetimler gibi kavramları merkeze almıştır (Yılmaz, 2024: 105).

TCF'nin varlığı, uzun süreli bir siyasal alternatif var olamamıştır (Erler Bayır, 2011: 50). Parti, İzmir Suikastı ve Doğu olayı (Şeyh Said İsyanı) üzerine Takrir-i Sükun Kanunu döneminde 5 Haziran 1925'te kapatılmıştır (Dâver, 1985: 102). TCF'nin kapatılması, rejimin, temel felsefesine ve devrimlerin temposuna yönelik "ciddi" bir muhalefeti (Köse, 2014: 156), "irtica" veya "isyan" (Dâver, 1985: 102) ile ilişkilendirerek tasfiye etme eğilimini göstermiştir. İkinci deneme, 1930 yılında bizzat Atatürk'ün girişimiyle gerçekleşmiştir. Ağustos 1930'da, Atatürk'ün yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar'a kurdurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, ülke genelinde yaşanan sosyo-ekonomik sıkıntılar, iktidara yönelik başkaca bir muhalefet partisinin olmaması gibi nedenlerle tahminlerin ötesinde taraftar toplamıştır (Aslantürk, 2024: 119). Bu kontrolsüz gelişme, rejimi endişelendirmiştir. Aynı yıl Menemen'de Derviş Mehmet olayının patlak vermesi üzerine, Ali Fethi Okyar, partiyi kapattığını ifade etmiş (Dâver, 1985:102) ve parti Kasım 1930'da kendini feshetmek durumunda kalmıştır. Bu iki başarısız

denemenin ardından, çok partili hayat denemeleri rejim siyasi alanına tamamen kapatmıştır.

4. "MİLLİ ŞEF" DÖNEMİNDEN ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ (1945-1950)

1945-1946 yıllarında, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından ve "Milli Şef" İsmet İnönü'nün yönetiminde alınan çok partili sisteme geçiş kararı alınmıştır. Karpat'a (2010:71) göre bu kararı benzersiz kılan, "idari kadrosunu kurmuş, kendine özgü bir sosyal yapı ile siyasi felsefe yaratmış ve gücünü bunlara dayandırmış bir partinin, yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bir muhalefetin kurulmasına izin vermesi, hatta bu muhalefeti ilk başlarda desteklemesi"dir. Bu, dünya siyasi tarihinde görülmemiş bir olaydır.

Türkiye'nin çok partili hayata geçişi, bir tercihten çok iç ve dış koşulların oluşturduğu zorunlu bir dönüşüm olmuştur. İçeride Tek Parti yönetimine yönelik toplumsal hoşnutsuzluk, CHP içindeki demokratikleşme talepleri ve savaş yıllarının ağır ekonomik sonuçları yeni bir siyasi alternatif ihtiyacını artırmıştır. Varlık Vergisi, Milli Koruma Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi uygulamaların yarattığı tepki ise hem toplumda hem CHP içinde muhalefeti güçlendirmiştir. Dış etkenler de sürecin belirleyicisidir: II. Dünya Savaşı sonrası demokrasilerin güç kazanması, Türkiye'nin Batı dünyasında yer alma isteği, Sovyet tehdidi ve ABD-Batı yardımlarına duyulan ihtiyaç demokratikleşmeyi stratejik bir gereklilik haline getirmiştir. Bu nedenle çok partili hayata geçiş, iç siyasi ve ekonomik baskılarla uluslararası konjonktürün birleştiği bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır (Dursunoğlu, 2021: 37-39).

1945'te çok partili hayata geçiş süreci, Nuri Demirağ'ın Milli Kalkınma Partisi'ni kurması ile başlamış olsa da, Celal Bayar ve arkadaşları bir muhalefet hareketi başlatmaya karar

vermiş ve 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayata geçiş resmen başlamış ve bu tarihte 16 parti siyasette varolmuştur. Demokrat Parti ele siyasi katılım olgusu tabandan tavana halka sirayet etmeye başlamıştır (Sunay, 2010: 172).

DP, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1946'da yapılan genel seçimlere "fazlaca örgütlenemedi" girmiştir. Bu seçimler, Türk demokrasi tarihine "şaibeli" olarak geçmiştir. CHP, elindeki tüm devlet imkânlarını kullanarak seçimleri kazanmışsa da, bu, CHP'nin zaferle çıktığı son seçimler olmuştur (Köse, 2014: 156). Demokrat Parti dönemi, Türkiye'de çok partili siyasal yaşamın kurumsallaştığı, ancak aynı zamanda yeni gerilimlerin ortaya çıktığı bir süreçtir. 12 Temmuz Beyannamesi (1947), Cumhurbaşkanı İnönü'nün devletin hem iktidara hem muhalefete karşı tarafsız olması gerektiğini ilan ederek çok partili hayatın güvence altına alınmasını sağlamış ve demokratikleşmenin önünü açmıştır. 1950 seçimlerinde DP'nin iktidara gelişi, Türkiye'de ilk kez siyasal iktidarın seçimle el değiştirmesi bakımından bir dönüm noktasıdır (Lewis, 1984:306-307).

İktidarın ilk yılları ekonomik büyüme, tarımda genişleme ve toplumsal destekle karakterize olurken, 1954'ten sonra DP giderek daha çoğunlukçu ve baskıcı bir siyasi çizgiye yönelmiş, muhalefet ve basın üzerindeki denetimi artırmıştır. 1957'den itibaren ekonomik krizler ve siyasal kutuplaşma derinleşmiş; Tahkikat Komisyonu gibi uygulamalar rejim krizini yoğunlaştırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, büyüyen toplumsal ve kurumsal tepkiler 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin zeminini hazırlamıştır.

5. İKİNCİ CUMHURİYET: 1961 ANAYASASI VE İDEOLOJİK SİYASET (1960-1971)

27 Mayıs'ın ardından Milli Birlik Komitesi yönetimi anayasal düzeni yeniden yapılandırma sürecine girmiş ve 1961 Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa, bireysel hak ve özgürlükleri genişleterek, yurttaşlara önceki döneme kıyasla daha güçlü güvenceler sağlamış, aynı zamanda Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu ve Cumhuriyet Senatosu gibi kurumları oluşturarak yasama ve yargı alanında denge ve denetim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Böylece 1961 Anayasası, hem kurumsal hem de hukuksal açıdan demokratikleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Gökçen, 2022: 245).

1960 sonrasında Türkiye'de ortaya çıkan siyasi parçalanma, çok partili yapının genişlemesi ve 27 Mayıs müdahalesinin yarattığı siyasal güvensizlik ortamı, ülkeyi ilk kez koalisyon hükümetleriyle tanıştırmıştır. 15 Ekim 1961 seçimlerinde CHP, AP, YTP ve CKMP'nin oylarının birbirine yakın oranlarda dağılması, parlamenter sisteme geçiş sürecini zorlaştırmış ve hiçbir partinin tek başına hükümet kurmasını imkânsız hâle getirmiştir. Bu koşullar altında kurulan CHP-AP ortaklığı, Türk siyasi tarihinde ilk koalisyon hükümeti olarak yer almış ancak yalnızca yedi ay sürebilmiştir. Ardından CHP'nin merkezinde yer aldığı II. ve III. İnönü koalisyonları da kısa ömürlü olmuş, 1961-1965 arasında toplam üç koalisyon hükümeti kurulmuştur. III. İnönü Hükümeti'nin düşmesinden sonra AP, YTP, CKMP ve MP'nin oluşturduğu dördüncü koalisyon olan Ürgüplü Hükümeti de sadece sekiz ay görevde kalabilmiştir. Koalisyonların bu istikrarsız yapısı, seçmenlerin güçlü bir tek parti iktidarı beklentisini artırmış; 1965 seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğindeki AP %53 oy alarak tek başına iktidara gelmiştir. 1969 seçimlerinde de AP çoğunluğunu korumuş, CHP ise oy kaybı yaşamaya devam etmiştir. Böylece 27 Ekim 1965'te başlayan AP iktidarı, 12 Mart 1971 muhtırasına

kadar sürmüş; bu dönem, koalisyonlarla başlayan siyasal parçalanmanın giderek tek parti ağırlıklı bir yapıya yönelmesiyle karakterize olmuştur (Gökçen, 2022: 247-248).

1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam (Tekin & Okutan, 2019: 161) ve nispi temsil seçim sistemi (Altıntaş, 2003: 8), siyasal yelpazenin hızla genişlemesine ve yeni aktörlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde etkili olan Adalet Partisi, Demokrat Partinin kapatılmasının ardından, Demokrat Partinin varisi olduğunu vurgulamıştır. Türkiye İşçi Partisi (TİP) ise, 1960'lar ve 1970'lerde sosyalist hareketin Türkiye'deki en önemli yasal temsilcisi olmuş; sosyalizmin tanınması, etkili hâle gelmesi ve meşruiyet kazanmasında belirleyici bir rol oynamıştır (Okur Çakıcı, 2022: 35). Bunların yanı sıra, 1960'ların ortasından itibaren Türkçü MHP ve 1970'lerin başından itibaren İslamcı MNP siyaset sahnesinde yer almaya başlamıştır (Akın, 2010: 385-386).

CHP, 1965 ve 1969 seçim yenilgileri sonrasında kendisini “Ortanın Solu”nda konumlandırarak hem değişen toplumsal yapıya uyum sağlamaya çalışmış hem de TİP'in yükselişi karşısında sol alanda yeniden halkçı bir kimlik oluşturmayı hedeflemiştir. Bu hamle, siyasetteki geleneksel “ilerici-gerici” ayrımının yerini “sağ-sol” eksenli kutuplaşmaya bırakmasına da zemin hazırlamıştır (Altıntaş, 2003: 7-10).

6. 12 MART MUHTIRASI VE ARA REJİM (1971-1973)

1960'lı yılların sonunda, 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı, toplumsal bunalım ve kavgaların birer unsuru haline gelmiş, ideolojik kutuplaşma, sadece parlamento içinde "AP-CHP arasında yaşanırken, diğer yanda ise MHP-TİP arasında daha şiddetli ve keskin bir şekilde" sokaklara taşmıştı. 1969 seçimlerinde seçim sistemindeki değişiklikler sonucu küçük

partilerin (TİP gibi) parlamentoya girememesi, muhalefetin parlamento dışına itilmesine neden olmuştur (Altıntaş, 2003: 11-12).

Boykotlar, gösteriler, işyeri işgalleri sağ ve sol görüşlü öğrencilerin sürekli çatışması ve parlamento dışı muhalefet kavramlarının yükselişi, siyasal şiddet ve terör eylemlerini tırmandırmıştır. Büyük partilerin (AP ve CHP) seçmen desteklerini kaybetme korkusuyla uzlaşmaya yanaşmamalarının yarattığı siyasi istikrarsızlık ve kamu düzeninin bozulması, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "anayasal düzene müdahale" etmesine (Altıntaş, 2003: 13) yol açtı.

12 Mart Muhtırası, artan siyasal şiddet ve otorite boşluğunun bir sonucu olarak ortaya çıkmış; ancak süreci belirleyen üç temel unsur öne çıkmıştır. İlki, ordunun üst komuta kademesinin hükümetin kamu düzenini sağlayamayacağına dair inancıdır. İkincisi, bazı subayların toplumsal ve ekonomik reformların gerekli olduğunu düşünmesine rağmen Demirel hükümetinin bu reformları gerçekleştireceğine güvenmemeleridir. Üçüncüsü ise parlamenter sistemi çözümsüz gören radikal subayların daha otoriter bir yönetim arayışıdır (Keskin, 2020: 2).

Muhtıra sonrası öğrenci, işçi ve köylülerin yürüttüğü hak talepli eylemler, asker-sivil yöneticiler tarafından kamu düzenini sağlama gerekçesiyle engellenmiş; bu çerçevede TİP ve MNP başta olmak üzere bazı siyasal partilerin yanı sıra çeşitli dernek ve sendikaların faaliyetlerine son verilmiştir (Önal, 2016: 94). 1970'ler, ideolojik kamplaşmaların derinleştiği, partilerin militanlaşmaya sürüklendiği bir dönemdir. Parlamenter sistem işlemez hale gelmiş; koalisyonlar, kısa ömürlü hükümetler ve sokak çatışmaları 1980 müdahalesine zemin hazırlamıştır (Özbudun, 2011: 102).

12 Mart 1971 Muhtırası, siyasal sistemde doğrudan bir parti kapatma müdahalesiyle başlamasa da, kısa sürede siyasal alanı daraltan ve partilerin faaliyetlerini sınırlandıran bir baskı düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte hem sağ hem de sol partiler farklı düzeylerde etkilenmiştir.

7. CEPHELEŞME SİYASETİ VE SİSTEMİN İFLASI (1973-1980)

Muhtıra sonrasında ordu, siyasi partilerin kamu düzenini sağlayamadığı gerekçesiyle siyasal alanı daraltmış ve özellikle solun yükselişi müdahaleci tutumu sertleştirmiştir. Bu çerçevede TİP'in yanı sıra radikal sol eğilimli görülen pek çok örgüt kapatılmış; aynı dönemde MNP gibi dini referanslı partilerin de kapatılmasıyla siyasal yelpazenin hem sağ hem sol uçları tasfiye edilmiştir. Parlamento ve partilerin siyasal işlevi büyük ölçüde zayıflamış; askerî otoritenin yönlendirdiği teknokrat ağırlıklı hükümetler partilerin politika üretme kapasitesini sınırlamıştır. Bu dönemde CHP ve AP de ordunun düzeni sağlama talepleri karşısında baskı altında kalmış; AP iktidardan uzaklaştırılırken, CHP daha dar bir “uzlaşmacı” rol oynamaya zorlanmış ve siyasal rekabet belirgin biçimde zayıflamıştır (Bulut, 2007: 29-33).

1973-1980 arası dönem, çok sayıda kurulan koalisyon hükümetleri dönemi olmuş ve siyasi istikrarsızlık kural haline gelmiştir. CHP-MSP koalisyonunun dağılmasının ardından, 1975 yılında Süleyman Demirel başkanlığında AP, MSP, MHP ve CGP ortaklığıyla 'I. Milliyetçi Cephe Hükümeti' kurulmuştur. Bu cepheleşme hareketi toplumu milliyetçi olan ve milliyetçi olmayan diye ikiye ayırarak, siyasi cepheleşmeyi de ortaya çıkarmıştır. 1977 yılında Demirel başkanlığında AP, MSP, MHP ortaklığıyla 'II. Milliyetçi Cephe Hükümeti' kurulmuş ve bu hükümetin ömrü de “Güneş Motel Vakası” ile kısa olmuştur. Bu olayda, 11 AP milletvekili, bakanlık teklifi karşılığında

partilerinden istifa ederek Ecevit tarafından kurulacak azınlık hükümetine destek vermiş ve II. MC, cumhuriyet tarihinde gensoru ile düşürülen ilk hükümet olmuştur (Ilıman&Dönmez, 2015: 192).

1970’ler, Türkiye’nin demokratikleşme serüveninde kırılğanlıkların en yoğun görüldüğü dönemlerden biridir. Siyasal şiddet, devlet içi hizipleşmeler, zayıf koalisyonlar ve askeri müdahaleler, bu yılları istikrarsızlık ve kaosu belirlediği bir süreç hâline getirmiştir. Türkiye bu dönemde “kesintiye uğramış bir demokrasi” deneyimi yaşamıştır. Bu nedenle 1970’li yıllar, yalnızca siyasal tarihin kriz yılları olarak değil, aynı zamanda Türkiye demokrasi tarihinin temel kırılma noktalarından biri olarak ele alınmalıdır (Fedayi, 2012: 513-515). Sağ-sol ve mezhepsel çatışmalar bu dönemde ayrıca yoğunluk göstermiştir.

8. 12 EYLÜL SONRASI DÖNEM VE LİDER ODAKLI SİYASET

1980 askeri darbesi, önceki müdahalelerde olduğu gibi, siyasal krizin sorumluluğunu büyük ölçüde yürürlükteki anayasaya yükleyen bir söylemle meşrulaştırılmıştır. 1961 Anayasası’nın “siyasal istikrarsızlığı artırdığı” ve toplumsal sorunları çözecek mekanizmalardan yoksun olduğu iddiası, darbenin başlıca gerekçelerinden biri hâline getirilmiştir. 1970’lerin sonuna gelindiğinde ülke, giderek derinleşen siyasal kutuplaşma, artan şiddet olayları ve toplumsal huzurun çöküşü ile karşı karşıyaydı. Ocak 1980’de TSK, hükümete muhtıra göndererek güvenlik ve düzenin sağlanmasını istemiş; ancak hükümet–muhalafet arasındaki gerilim nedeniyle gerekli adımlar atılamamış, Cumhurbaşkanlığı seçiminde bile uzlaşa sağlanamamıştır. Devlet yönetimindeki tıkanma ve toplumsal çatışmanın yoğunlaşması sonucunda TSK, 12 Eylül 1980’de

emir-komuta zinciri içinde yönetime el koymuştur (Tanör, 1986: 92-93).

1980 darbesi sonrasında Türkiye’de siyasal alan köklü biçimde yeniden yapılandırılmış, yeni dönemin temel hedefi siyaseti toplumsal çatışma dinamiklerinden arındırarak “merkezde” toplanmış, düşük profilli ve kontrol edilebilir bir politik yapı oluşturma’dır. Bu amaç doğrultusunda toplumun geniş kesimleri apolitize edilmiş; siyasal katılım alanları daralmış; güçlü, kitlesel ve ideolojik mobilizasyonların  n  kesilmiştir. Sivil yönetime geçiş sürecinde ise yalnızca yeni kurumsal düzen için tehdit oluşturmayacağı düşünülen, “aşırılık” içermeyen, denetlenebilir partilerin seçime katılmasına izin verilmiştir (Savut, 2022: 146). Bu "kontrollü" ortamda, 1983 seçimlerine sadece üç partinin (Milliyetçi Demokrasi Partisi-MDP, Halk i Parti-HP ve Anavatan Partisi-ANAP) girmesine izin verilmiştir.

1983 seçimlerinden, MGK'nın desteklediği partilerin aksine, Turgut  zal liderliğindeki ANAP birinci parti olarak çıkmış ve tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu elde etmişti. ANAP'ın bu başarısı, 1980 sonrası Türk siyasetinin karakterini belirleyen yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

1982 Anayasası’nın getirdiği siyaset yasağına rağmen, 12 Eylül öncesinin liderleri birkaç yıl içinde dolaylı yollarla yeniden siyasal alanda etkili olmaya başlamıştır. Ecevit’in DSP, Erbakan’ın RP, Türkeş’in M P ve Demirel’in DYP çevresinde görünmez bir destek ve yönlendirme rolü üstlenmesi, eski liderlerin “gölge siyaset” aracılığıyla politikaya geri dönüşünü mümkün kılmıştır. Bu durum, darbe sonrası getirilen kısıtlamaların pratikte tamamen işlevsiz kaldığını ortaya koymaktadır (Çelebi, 2021: 963).

1980 sonrası Türkiye’de siyasal yapı liberal ekonomik düzen, depolitize edilmiş bir toplum ve yükselen muhafazakâr

değerler ekseninde yeniden inşa edilmiş; bu yıllar, ülkenin siyasal kimliğini uzun vadeli olarak şekillendiren köklü bir dönüşüm dönemi olmuştur (Küçük, 2019: 41-42).

2002 genel seçimleri, Türkiye siyasal hayatında hem kurumsal yapıyı hem de parti sistemini dönüştüren bir kırılma anı olarak değerlendirilmektedir. 1990'ların koalisyon krizleri, ekonomik istikrarsızlık ve yönetsel tıkanmaların ardından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) tek başına iktidara gelişi, siyasal sistemde yeni bir hegemonik yapılanmanın kapısını aralamıştır. AKP, AB üyeliği perspektifinin de etkisiyle reformist, muhafazakâr-demokrat bir söylem benimsemiş; özellikle 2002–2007 arasında siyasal vesayeti sınırlayıcı adımlar atmıştır (Doğanay, 2007: 81-82).

2018'den itibaren -daha önce de görülmüş olan- seçim ittifakları, sistemin de etkisiyle önemli hale gelmiştir. Seçim barajının yüksekliği, sağda ve solda çok sayıda partinin bulunması gibi etkenler ile mecliste yer alamayan partiler, ittifaklar aracılığıyla siyasette etkin figürler haline gelmişlerdir.

9. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk parti sisteminin gelişimi, siyasal kültürün yanı sıra seçim sistemi, anayasal çerçeve ve askerî müdahalelerin etkisiyle şekillenmiştir. 1980 sonrası dönemde rekabetin sınırlı olduğu bir yapı ortaya çıkmış; 1990'larla birlikte merkezden uzaklaşan merkezkaç eğilimler güçlenmiş, merkez partiler zayıflarken uçlardaki partiler etkisini artırmıştır. 1991 seçimlerinde görece dengeli bir görünüm olsa da, 1995 ve 1999 seçimleri yüksek kutuplaşma ve parçalanma ile karakterize olmuştur. 2002 seçimleri büyük bir temsilsiz oy kitlesi yaratarak siyasal meşruiyet tartışmalarını gündeme taşımıştır. 2007 seçimleri ise parti sistemindeki temel ayrışmanın din-laiklik, ikinci eksenin ise milliyetçilik olduğunu; sağ-sol ayrımının bu eksenlerin gerisinde

kaldığını göstermiştir. Bu süreç genel olarak Türkiye’de siyasal rekabetin kimlik temelli kutuplaşma ekseninde derinleştiğini ve bunun demokrasi kalitesini belirleyen asli unsurlardan biri hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Reformların uzlaşmadan ziyade tek taraflı yürütülmesi de bu kutuplaşmayı artıran bir etkidir (Kiriş, 2011: 63-64).

Türkiye’de çok partili hayata geçiş, zaten güçlü olan lider merkezli siyasal kültür içinde gerçekleşmiş ve bu durum liderlerin süreç üzerindeki etkisini artırarak sürdürmüştür. Askeri müdahaleler ve ara dönemler de liderleri “kriz çözen aktörler” olarak öne çıkarmış, böylece lider odaklı algı daha da pekişmiştir. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle liderlerin medya görünürlüğü artmış; seçmen davranışı da giderek parti programları yerine liderlerin kişisel imajlarına yönelmiştir (Güven, 2016: 116).

Bugün Türkiye’de parti sistemi, hem tarihsel miras hem de kurumsal zayıflıklar nedeniyle rekabetçi ama asimetrik bir yapı göstermektedir. AKP’nin uzun iktidar dönemi, Sartori’nin “hegemonik parti sistemi” tanımına yakın bir durumu işaret etmektedir. Muhalefet partilerinin ideolojik farklılıkları, etkin bir alternatif oluşturma sürecini zorlaştırmaktadır.

Türkiye’nin siyasal gelişim çizgisi, siyasal partilerin demokrasinin hem taşıyıcısı hem de dönüştürücüsü olarak oynadığı merkezi rolü açık biçimde ortaya koymaktadır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte siyasal partilerin kurumsallaşması, modernleşme ile demokratikleşmenin eşzamanlı yürütüldüğü bir zemin üzerinde şekillenmiş; bu nedenle partiler, yalnızca temsil mekanizmaları değil, aynı zamanda devlet-toplum ilişkisinin yeniden tanımlandığı alanlar hâline gelmiştir. İkinci Meşrutiyet’ten başlayarak çok partili hayata geçiş denemelerinde görüldüğü üzere, partiler siyasal rekabetin çerçevesini belirleyerek özgürlük alanlarının

genişlemesinde belirleyici olmuş; Cumhuriyet'in tek parti döneminde ise siyasal alanın sınırlanması dolaylı biçimde parti-devlet özdeşliğinin güçlü izlerini bırakmıştır.

1946 sonrası çok partili yaşam, demokrasinin toplumsal taban kazanması açısından kritik bir dönüm noktasıdır. Demokrat Parti'nin siyasal katılımı yaygınlaştırması, 1961 Anayasası'nın özgürlükçü yapısı ve ideolojik çeşitliliğin genişlemesi, partilerin temsil işlevinin ne kadar hayati olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda 1960, 1971 ve 1980 müdahaleleri, siyasal partilerin yokluğunun ya da işlevsizleştirilmesinin demokratik sistemde nasıl kırılmalara yol açtığını açık biçimde kanıtlamıştır. Çünkü partilerin zayıfladığı her dönemde siyasal rekabet yerini teknokratik yönetimlere, sınırlı temsil mekanizmalarına ve toplumsal kutuplaşmanın sertleşmesine bırakmıştır.

1980 sonrasında yeniden yapılanan siyasal alanda partilerin varlığı, depolitizasyon stratejilerine rağmen toplumsal taleplerin yeniden görünür olmasını sağlamıştır. 1990'ların parçalanmış parti sistemi ve 2000'lerle ortaya çıkan hegemonik tek parti ağırlığı ise, partilerin yalnızca seçim kazanma değil, demokratik dengeyi koruma ve çoğulculuğu sağlama işlevlerinin ne kadar kritik olduğunu göstermiştir. Kimlik temelli kutuplaşmanın yükseldiği ve siyasal rekabetin belirli eksenlere sıkıştığı günümüz ortamında dahi, siyasal partiler demokratik temsilin olmazsa olmaz unsurları olarak varlığını sürdürmektedir.

Bu tarihsel örüntü açık bir sonuca işaret etmektedir: Türkiye'de demokrasi, siyasal partilerin kurumsal gücü, ideolojik çeşitliliği ve rekabetin adilliği ölçüsünde gelişme gösterebilmiştir. Partilerin zayıflatıldığı ya da kapatıldığı dönemlerde siyasal sistem otoriterleşmiş; buna karşın partilerin güçlendiği, toplumla bağ kurabildiği dönemlerde demokratikleşme ivme kazanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'de partiler sadece temsil mekanizmaları değil, aynı zamanda

demokratik meşruiyet, siyasal katılım, toplumsal bütünleşme ve iktidarın barışçıl biçimde el değiştirmesinin temel güvenceleridir.

Bu nedenle, günümüz Türkiye’inde demokratik kalitenin artırılması, yalnızca seçim süreçlerinin iyileştirilmesine değil; siyasal partilerin kurumsal kapasitelerinin güçlendirilmesine, parti içi demokrasinin geliştirilmesine, siyasal rekabetin eşit koşullarda sürdürülmesine ve toplumsal çoğulculuğu yansıtan bir siyasal alanın korunmasına bağlıdır. Partiler, Türkiye'nin demokratik geleceğini inşa eden en temel siyasal aktörler olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2010), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980* (4. Baskı), İstanbul: Hill Yayınları.
- Akın, R. (2010), *Türk Siyasal Hayatı 1908-2000*, İstanbul: XII Levha Yayınları.
- Altıntaş, H. (2003), Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5, s. 1-31.
- Aslantürk, O. (2024), Serbest Cumhuriyet Fırkası, İ. Dursunoğlu, M. Kapusuzoğlu içinde, *Türkiye’de Siyasal Partiler C.I*, s.117-140, İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Bulut, S. (2007), Kazanımı Olmayan Bir Seçim: 1973 Genel Seçimi ve Seçim Propagandaları, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), s.29-53.
- C.H.P. Programı (1935), Ankara: TBMM Kütüphanesi, No: 110/1936.
- Çelebi, O. (2021), 6 Eylül 1987 Referandumunda Turgut Özal ve Süleyman Demirel’in Faaliyetleri, *Journal of History School*, 51, s. 961-989.
- Daver, B. (1985), Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından Siyasi Partiler: Bir Kaç Örnek Olay, *Anayasa Yargısı Dergisi*, C.2, s. 93-140.
- Doğanay, Ü. (2007), AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakârlık: Muhafazakâr Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 62(1), s. 65-88.
- Dönmez, C., İlman, A. (2015). 12 Mart 1971 Muhtırası Sonrasında Kurulan Koalisyonlara Örnek: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükûmetleri, *CTAD*, 11(21), s. 163-198.

- Dursunoğlu, İ. (2021), *Türkiye'de Demokrasi Süreç, Yapı, Tartışmalar*, İstanbul: Efe Akademi.
- Erler Bayır, Ö. (2013), Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (45), 45-72
- Fedayi, C. (2018), Türkiye’nin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980) Nam-i Diğer 70’li Yıllar, A. ÇAYLAK ve S. A. AVCU içinde, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi* 4. Baskı, s. 485-519, Ankara: Savaş Yayınevi,
- Gökçe, B. (2019), 1960-1980 Arası Türkiye'deki Siyasi Partilerin Kimlik Sorunları, *Sciences Studies Journal (SSSJJournal)*, 5(40), s. 4134-4146.
- Gökçen, S. (2020), İki Darbe Arası Türk Demokrasisi (1961-1980), *Atatürk Yolu Dergisi*, 67 s. 241-264.
- Göktürk, G. (2021), Türkiye’de Siyasal Parti Çalışmaları Tarihine bir Bakış: CHP Örneği. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 14(LII), s. 1572-1600.
- Güven, S. (2016), Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset, *Selçuk İletişim*, 9 (3), s.90-118.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Highlands, N.J.: Eothen Press.Athlantic.
- Kaan, O. (2021), II. Meşrutiyet Dönemi Siyasal Gelişmelerinin Türkiye Demokrasi Tarihine Etkileri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), s.345-368.
- Kapani, M. (2009), *Politika Bilimine Giriş* 23. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karpat, K. H. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

- Keskin, Y. Z. (2020), Türkiye Siyaseti ve Devlet Örgütlenmesinde 12 Mart Muhtırasının Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(TBMM'nin 100. Yılı ve Millî İrade Özel Sayısı), s: 1-15.
- Kiriş, H. M. (2011), Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği, *Amme İdaresi Dergisi*, 44(4), s. 33-67.
- Köse, İ. (2014), Çok Partili Siyasi Hayat, Partilerin Seçim Beyannameleri ve Propaganda Görselleri 1950-2011, *İletişim ve Diplomasi* (4), s. 155-192.
- Küçük, A. (2019). Türkiye'de Sosyal Ve Siyasal Değişim: 1980 Ve Sonrası Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi 3(4), ss. 20-45.
- Lewis, B. (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Michels, R. (1911), *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. Leipzig: Klinkhardt.
- Okur Çakıcı, F. (2022), The Rise of the Left Discourse in Turkey and Workers' Party of Turkey (1961-1971), Ö. UĞUR, K.C. DOĞAN içinde, *Turkey in a Changing World Order Economics, Politics and Foreign Policy*, London: IJOPEC Publication, s. 35-48.
- Önal, T. (2016), 12 Mart Muhtırası: Vesayetın Pekışmesi ve Ara Rejim Süreci (12 Mart 1971-14 Ekim 1973), *Journal of History Studies*, 8(1), s. 89-109.
- Özbudun, E. (2011), *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sartori, G. (1976), *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Savut, E. (2022), 1980 Sonrası Türkiye Siyasetinde Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinin Bir Sonucu Olarak Lider Değişim Sorunu, M. Karataş içinde *Türk Demokrasi Tarihi (1980'den Günümüze) Liderler, Partiler ve Seçimler*, İstanbul: Efe Akademi, s.141-168.
- Schumpeter, J. A. (2003), *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Routledge.
- Sunay, C. (2010), Demokrat Parti, T. Uzun içinde *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Yayınevi, s.163-204.
- Tanör, B. (1986), *İki Anayasa*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Tekin, Y. ve Okutan, M. C. (2019), *Türk Siyasal Hayatı*, 4. Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.
- Turgut, N. (1986), Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı, E. Kalaycıoğlu, A.Y. Sarıbay içinde *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Yayınları, s. 413-460.
- Yılmaz, N. (2024), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İ. Dursunoğlu, M. Kapusuzoğlu içinde *Türkiye'de Siyasal Partiler C.I*, İstanbul: Eğitim Yayınevi, s.105-116.

TÜRKİYE’DE 1876-1943 ARASINDA YAPILAN PARLAMENTO SEÇİMLERİ VE ÖN DEMOKRASİ DENEYİMİ¹

Bülent ÖZGÜL²

1. GİRİŞ

Demokrasinin, temsili demokrasi halini almasının en önemli sonucu, temsilcilerin (yöneticilerin-yasama organının) belirlenmesi için seçim yapılmasının zorunlu olmasıdır. Seçimsiz bir siyasi sistemin demokratik olduğu iddia edilemez. Aynı şekilde, genel oya dayanmayan seçimlerin olduğu temsili rejimler de demokratik olarak nitelendirilemez. Bir ülkenin siyasi sisteminin demokratik olup olmadığını belirlemede göz önünde tutulan kıstasların başında, "her vatandaşın yalnızca bir oya sahip olduğu genel oy hakkı ile katılacağı seçimler vasıtasıyla iktidarının halkın elinde olması" ve "en az iki büyük partinin, makul aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde adaylarını ve programlarını halkın seçimine sunması" gelmektedir (Tunç, 1999:140).

Çoğulcu demokrasinin işleyebilmesi için, toplumda farklı çıkarlara ve dolayısıyla farklı görüşlere sahip bulunanların örgütlenebilmeleri, çıkar ve görüşlerini barışçı yollardan rahatlıkla savunabilmeleri gerekir. Farklı çıkarlar arasında barışçı bir denge, ancak bu çerçeve içinde kurulabilir. Toplumsal barış da, rejimin istikrarı da, bu dengenin kurulabilmesine bağlıdır (Kışlalı, 1988:301).

¹ Çalışma, yazarın “Seçim ve Seçim Sistemleri, Türkiye’de Seçim Sistemi Uygulamaları ve Bir Model Önerisi” başlıklı tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Yalvaç Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, ORCID: 0000-0001-6214-1827.

Dünyada yüzlerce çeşidine rastlanan seçim yöntemlerin herhangi birini en iyi yöntem olarak değerlendirmek bizi büyük yanılgılara düşürebilir. Çünkü bir seçim yöntemini tüm ülkeler için en uygun yapacak olan kriter henüz bulunamamıştır, bulunabilme olasılığı da oldukça azdır. Buna bağlı olarak varılacak sonuç, bir ülke için en iyi seçim yöntemi, o ülke koşullarına en uygun ve o ülke sorunlarını gidermede en etkili olanıdır diye belirlemek mümkündür. Her ülkenin kendisine en uygun yöntemi bulabilmesi de ancak bir takım tarihsel deneyler sonucunda gerçekleştirilebilir.

Türkiye'nin demokrasi deneyimleri değerlendirildiğinde, uygulanan seçim sistemleri, kuralları ve yöntemlerinin ülkenin demokratik gelişim çizgisiyle ilgili önemli göstergeler olduğu ifade edilebilir. Türkiye'nin 1876'da başlayan ve ön demokrasi deneyimi olarak nitelendirdiğimiz parlamento seçimleriyle ilgili kural, uygulama, sistem ve yöntemleri; çok partili siyasi yaşamın başladığı 1946 seçimlerine kadar aşağı yukarı aynı şekilde devam etmiştir. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan batılılaşma ve anayasa hareketleri ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasi yolunda kat ettiği yolları anlamamız bakımından da önem taşıyan 1876-1943 ön demokrasi deneyimleri olan parlamento seçimleri bu çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur.

2. TÜRKİYE'DE YAPILAN SEÇİMLERDE UYGULANAN YÖNTEM VE SİSTEMLER

Dünyada yüzlerce çeşidine rastlanan seçim yöntemlerin herhangi birini en iyi yöntem olarak değerlendirmek bizi büyük yanılgılara düşürebilir. Çünkü bir seçim yöntemini tüm ülkeler için en uygun yapacak olan kriter henüz bulunamamıştır, bulunabilme olasılığı da oldukça azdır. Buna bağlı olarak varılacak sonuç, bir ülke için en iyi seçim yönetimi, o ülke

koşullarına en uygun ve o ülke sorunlarını gidermede en etkili olanıdır. Her ülkenin kendisine en uygun yöntemi bulabilmesi de ancak bir takım tarihsel deneyler sonucunda gerçekleştirilebilir.

Türkiye'nin seçim sistemleri geçmişi, demokratik geçmişindeki dönüşümlerle paralellik izlemektedir. Çalışmanın çerçevesi açısından, Türkiye'nin parlamento seçim sistemleri geçmişi beş başlıkta ele alınabilir:

1. Cumhuriyet Öncesi Dönem (1876 – 1920)
2. TBMM – Cumhuriyet – Tek Parti Dönemi (1920 – 1946)
3. Çok Partili Dönem – Çoğunluk Sistemi Dönemi (1946 – 1960)
4. Nispi Temsil Sistemi Dönemi (1961 – 1980)
5. Nispi Temsil Sistemi'nin Çoğunluk Sistemi'ne yaklaştırıldığı Dönem (1983 – 2023)

Türkiye'deki seçimle ilgili uygulamaların geçmişinin ve ön demokrasi deneyiminin anlaşılması açısından, Cumhuriyet Öncesi Dönem'in ve Tek Parti Dönemi'nin kısa da olsa üzerinde durulması yararlı olacaktır. Bu nedenle, ilk iki dönem anahatlarıyla incelenmiştir. Bu şekilde yapılan ayrımın temelindeki kriterler şunlar: 1. dönem, egemenliğin Tanrı'nın temsilcisi olan padişaha ait olduğu dönem olması nedeniyle, demokratik rejimlerin niteliklerinden birçoğuna uyulamadığı için ayrıca ele alınması gereken bir dönem olarak görülmektedir. 2. dönem, ulusal egemenliğe dayalı bir mantığın ürünü olması, ancak Osmanlı'dan kalan seçim düzenine aşağı yukarı uyulması nedeniyle ayrılmıştır.

3. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEM (1876 – 1920)

Türkiye’de seçim ile ilgili kavramlara ve düzenlemelere, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren rastlanmaktadır. Avrupa’da 14. ve 15. yüzyıllardan bu yana tartışılmaya başlanan seçim ve temsil kavramlarıyla Osmanlı’nın çok sonra tanışması, Avrupa insanı genel oy hakkını elde ederken, Osmanlı toplumunun çağın çok gerisinde kalmasının nedenleri Osmanlı toplum düzeninin temelinde yatmaktadır.

Yukarıda yapılan sınıflandırma, değişik biçimlerde de yapılabilir. Ele alınan kriterler bakımından yukarıdaki dörtlü sınıflamanın en uygunu olduğu görülmektedir. Kimi görüşler ise, bu sınıflandırmanın bölümlerini azaltmak gerektiği görüşündedirler. Serbest seçimin önemli bir niteliği; tek dereceli olmasıdır. Çok partili siyasala yaşama geçilinceye değin, milli iradenin ortaya çıkması, vasıtalı, yani iki dereceli seçimler aracılığı ile olmuştur. Gene bu dönem içinde yapılan seçimlerin birkaçı (1908, 1912 ve 1919 seçimleri) hariç, serbest seçimin temel niteliklerinden bir başkası olan, seçimlere birden fazla siyasal partinin katılması esasına uyulmamıştır.

Bu nedenle, I. Meşrutiyet’ten 1946’ya kadar olan dönem içinde yapılan seçimleri, bir serbest ve tam anlamıyla demokratik seçim olarak kabul etmek olası değildir. Hatta siyaset bilimci Mete Tunçay’a göre; “Türkiye’de 1923’ten 1946’ya kadar seçim yapılmamıştır, dolayısıyla seçim kanunlarına bakmaya da lüzum yoktur.” (Siyasi İlimler Türk Derneği, 1976:184)

3.1. 1877 İlk Seçimleri

1876’da ilan edilen Kanun-u Esasi ile meşrutiyet idaresinin başlamasının ardından 1877’de ilk meclis seçimleri yapılmıştır. 1876 Anayasası, çift meclisli bir yapı getirmiştir. Meclis-i Umumi denilen parlamento Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’dan oluşmakta, bunlar her sene Kasım ayı

başında padişahın isteği ile açılmakta ve Mart ayı başında yine padişahın isteği ile kapanmaktadır.

I. Meşrutiyetin ilanından sonra, ilk Meclis için yapılan seçim, bir seçim yasasına göre değil; 7 maddelik “Meclis-i Mebusan Azasının Sureti İntihap ve Tayinine Dair Talimatı Muvakkate”ye göre yapılmıştır (Güvenir, 1982:229).

Kanun-u Esasi’de seçimlerle ilgili olarak yer alan hükümlerin başlıcaları şunlardır:

- 65. maddede, her elli bin nüfus için Meclis-i Mebusan’a bir üye gönderileceği vurgulanmaktadır (TBMM, 1982:70).
- 68. maddede, milletvekili seçilebilmek için şu koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir (Sezen, 1994:217-218):
 - a) Osmanlı vatandaşı olmak,
 - b) 30 yaşını bitirmiş olmak*,
 - c) Türkçe bilmek,
 - d) Devlet memuru olmamak,
 - e) Yabancı bir devletin hizmetinde olmamak,
 - f) Seçim zamanında bir kimsenin hizmetinde bulunmamak,
 - g) İflas etmişse itibarını yeniden kazanmış olmak,
 - h) Kısıtlanmasına karar verilmişse, bu karar kaldırılmış olmak,
 - i) Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,
 - j) Medeni haklardan mahrum olmamak,
 - k) Seçildiği yöre halkından olmak.

69. maddede, seçimlerin dört yılda bir yapılacağı ve yeniden seçilmenin mümkün olduğu söylenmektedir (TBMM, 1982:70).

* Bu hüküm Talimat-ı Muvakkate ile 25 yaş olarak uygulanmıştır. Daha sonra çıkarılan İntihap-ı Mebusan Kanunu ile yine seçme ve seçilme yaşı 25 olarak belirlenmiştir.

72. maddeye göre ise; “Müntehipler, intihap edecekleri mebusları mensup oldukları daire-i vilayet ahalisinden intihap etmeye mecburdur.” (Tanilli, 1980:11)

“Meclis-i Mebusan Azasının Sureti İntihap ve Tayinine Dair Talimatı Muvakkate”ye göre, Meclis-i Umumi, Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan adlı iki ayrı organdan oluşmaktadır. Seçim sadece Meclis-i Mebusan için söz konusudur. Meclis-i Ayan’ın tüm üyeleri ise padişah tarafından atanmaktadır.

Mebus olma; Talimat-ı Muvakkate’de 25 yaşını bitirmek ve doğup büyüdüğü yerde belli ölçüde bir servet sahibi olmak koşuluna bağlıdır. Oysa, Kanun-u Esasi’nin 68. maddesinde ise, adayların mebus olabilmek için, 30 yaşını doldurmuş olmaları gerektiği belirtilmektedir. Yani Meclis-i Mebusan üyeliğine seçilme yaşı konusunda Talimat-ı Muvakkate ile Kanun-u Esasi arasında tutarsızlık vardır. 1877’de yapılan “İntihab-ı Mebusan Kanunu”nun 17. maddesinde, mebus olmak için 30 yaşını doldurmuş olma koşulu getirilmiş ve bu konuda Anayasa ile uyum sağlanmıştır (Güvenir, 1982:230).

Daha önce Kanun-u Esasi’de , her elli bin nüfus için Meclis-i Mebusan’a bir üye gönderileceği hükme bağlanmış ise de (md. 65); seçimlerden önce halkı temsil edecek mebusların sayısı için devletin nüfusu esası yerine “130 kişiden az olmamak üzere diye ortalama bir rakam saptanmıştır. Bu rakam önemlerine göre illere bölünmüş, her il bildirilen miktarda üyesini seçmiştir. Ancak İstanbul da dahil olmak üzere, seçimi halk ya da halkın seçtiği ikinci seçmenler değil, il meclisleri yapmıştır (Güvenir, 1982:230). İl Meclisi üyeleri ikinci seçmen sayılmış ve milletvekillerinin bu kişiler tarafından seçilmesi sağlanmıştır. Talimat-ı Muvakkate’nin 4. ve 6. maddelerinde seçimlerin hangi sisteme göre yapılacağı konusunda “ekseriyet-i ara ve ekseriyet” kelimeleri kullanılmıştır (TBMM, 1982:71).

İlk Meclis'in açılışına Bağdat, Basra, Yemen ve Trablusgarp il meclislerince seçilen seçilen üyeler yetişememiştir. O nedenle bu Meclis, 117 kişi ile toplanabilmiştir. Ayan Meclisi üye sayısı ise 26'dır (TBMM, 1982:71). Meclis'in yapacağı ilk işlerden biri de bir seçim yasası hazırlamaktır. Ancak Meclis'in açılmasından hemen sonra 1877 Osmanlı – Rus Savaşı başlamıştır. Sadece 56 kez toplanan ilk Meclis, secim yasasını yapamadan 28 Haziran 1877'de dağılmıştır.

3.2. 1877 İkinci Seçimleri

1877'de, yani aynı yıl içinde, aynı yöntem ile ikinci Meclis toplanmıştır. İstanbul, üyelerini aynen korurken, bazı illerden değişik üyeler gelmiştir. II. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı siyasal tarihimizdeki ilk seçim yasasını yapmıştır. Tam 31 yıl sonra yapılan 1908 seçimi de bu kanuna göre yapılmıştır.

II. Osmanlı Meclisi'nin yaptığı 1877 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanunu”, iki dereceli bir seçim mekanizması düzenlemekteydi. İntihab-ı Mebusan Kanunu 1908'den 1942 yılına kadar çeşitli değişiklikler yapılarak, bütün seçimlerde uygulanmıştır (Karamustafaoğlu, 1970:106).

İntihab-ı Mebusan Kanunu'nun temel hükümleri şöyle sıralanabilir (Sezen, 1994:224-225):

- Her sancak bir seçim bölgesidir, her kaza da bir seçim şubesi temel alınarak yapılacaktır. (md. 1)
- Her 50 bin erkek nüfus 1 milletvekili seçecek; sancak nüfusu 50 binden az ise yine 1 milletvekili, sancak nüfusu 75.000'e kadar 1 milletvekili, 125 bine kadar 2, 175 bine kadar 3, 320.000'e kadar 4 milletvekili seçilecek, bu miktardan fazlası için, bu oran esas alınarak arttırılacaktır. (md. 2)

- Her kazada Osmanlı seçmen nüfusunu gösteren bir defter düzenlenecektir. Bundan belediye başkanları, idare meclisi üyeleri ve muhtarlar sorumlu olacaktır. (md. 3, 4, 5)
- İki dereceli seçim yöntemi uygulanacaktır. Hem birinci, hem de ikinci seçmenlerin 25 yaşını doldurmuş olmaları gerekmektedir. (md. 8)
- Birinci Seçmen olabilmek için şu koşulların varlığı gereklidir. (md. 11)
 - a) 25 yaşını bitirmiş olmak,
 - b) Medeni haklardan mahrum olmamak,
 - c) Yabancı bir devlet vatandaşı olmamak ve böyle bir iddiada bulunmamak,
 - d) Geçici olarak yabancı bir kimsenin hizmetinde bulunmamak,
 - e) İflas etmişse, yeniden itibarını sağlamış olmak,
 - f) Kısıtlanmasına karar verilmişse bu karar kaldırılmış olmak,
 - g) Devlete az çok vergi vermek.
- İkinci Seçmen olabilmek için şu koşulların varlığı gereklidir. (md. 22)
 - a) Osmanlı vatandaşı olmak,
 - b) Yabancı bir devletin hizmetinde bulunmamak,
 - c) 25 yaşını bitirmiş olmak,
 - d) Seçim yapıldığı sırada kimsenin hizmetinde bulunmamak,
 - e) İflas etmişse yeniden itibarını sağlamış olmak,
 - f) Kısıtlanmasına karar verilmişse, bu kararı kaldırılmış olmak,

- g) Medeni haklardan mahrum olmamak,
- h) Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak.
- Milletvekili seçilebilme koşulları Kanun-u Esasi'nin 68. maddesinde belirtilen koşulların aynıdır. (md. 17) Ancak 4 sene sonra yapılacak seçimlerde milletvekili olabilmek için Türkçe okuyup yazmak koşulu da getirilmiştir.
- Devlet memuru olanlar aynı anda milletvekili olamazlar.
- Defterlerde kayıtlı bulunan her 500 seçmen birinci seçmen, 1 adet ikinci seçmeni seçeceklerdir. (md. 21) Eğer kazada 500'den fazla birinci seçmen varsa; 750 – 1250 seçmen 2, 1250 – 2250'ye kadar 4 ikinci seçmeni seçecektir. Daha fazla birinci seçmen bulunması durumunda bu orana göre ikinci seçmen sayısı da arttırılacaktır. (md. 23)
- Verilen oylar sayıldıktan sonra en fazla oy almış olanlar ikinci derece seçmen olarak seçilmiş olurlar. (md. 43) Bu ikinci derece seçmenler sandıktan kaç temsilci çıkacaksa, o kadar kişinin ismini yazarak oy kullanacaklardır. (md. 45 – 46)
- İkinci seçmenlerden en fazla oy almış olanlar milletvekili olarak seçilmiş olurlar. (md. 52)

Kanunun 54. maddesinden, seçimlerin çoğunluk sistemine göre yapılacağı anlaşılmaktadır: “Ekseriyet-i ara ile mebus olanlar...” (Güvenir, 1982:231)

Kanun; yeni seçimin, ne zaman yapılacağının tespitini padişaha bırakıyordu. bilindiği gibi Abdülhamit, Kanun-u Esasi'yi kaldırmadı. Seçim kanununun kendisine verdiği yetkiden yararlanarak, tam 31 yıl seçime ve yeni bir meclis toplamaya gerek görmedi.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, seçim kanunu da gazetelerde ilan edildi. Kanuna göre, seçim çevreleri olarak sancaklar esas alınmıştı.

3.3. 1908 Seçimleri

1908 seçimleri, tarihimizin ilk çok partili seçimidir. Seçimlere başlıca iki parti katıldı: II. Meşrutiyeti Abdülhamit'e ilan ettiren genç subayların örgütü İttihat ve Terakki ile Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçi görüşlerini savunan Ahrar Fırkası (Güvenir, 1982:231). Seçimlerde mebuslukların tümüne yakınına İttihat ve Terakki listeleri kazandı. Ahrar Fırkası adaylarından sadece bir kişi, Ankara'dan aday olan Mahir Sait, Meclis-i Mebusan'a seçilebildi (Akşin, 1980:107). Seçimlerden önce Prens Sabahattin'in başını çektiği ve İttihat ve Terakki'ye muhalif olan grup; seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını ve her erkeğin vergi verme koşuluna bağlı olmaksızın oy hakkına sahip olmasını istedi. Ancak İttihat ve Terakki bu önerileri kabul etmedi ve seçimler, iki dereceli ve vergi verme koşuluna bağlı olarak yapılmıştır (Akşin, 1980:100).

Seçimlerde I. Meşrutiyet dönemindeki uygulamalar göre iki dereceli sistemin tam olarak uygulandığı görülmektedir. İlk defa bu seçime siyasi partiler katılmış ve Türk siyasal hayatı az da olsa parti rekabetine sahne olmuştur. 1908 seçimi nispeten demokratik yöntemlere göre ve özgürce yapılan ilk seçim olma niteliğini göstermiştir.

II. Meşrutiyet'in seçim ve siyasal haklar konusundaki liberal görünümlü tutumu pek uzun sürmemiş, iktidar partisinden başka siyasal alternatifler ortaya çıkınca olayların akışı ve sistemin işleyişi önemli bir değişikliğe uğramıştır (Karamustafaoğlu, 1970:105). Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki'nin karşısında gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Bundan sonra siyasal hayat bu iki grubun çekişmelerine sahne olacaktır. Bu arada 31 Mart Vakası olarak tarihe geçen olaydan

sonra, 1909 yılında Abdülhamit tahttan indirilmiş, V. Sultan Reşad padişah olmuştur (TBMM, 1982:79). 1912 Kasım'ında genel seçimlerin yapılması gerekmektedir. ancak İttihatçılar, seçimlerin normal tarihinden önce yapılmasını istemektedirler. bunun nedeni, iktidarı Hürriyet ve İtilaf'a kaptırma korkusuydu. Bu yüzden padişaha baskı yaparak parlamentoyu feshettirdiler ve seçimi öne aldıldılar.

3.4. 1912 Seçimleri

1912 yılında yapılan bu seçimde İttihatçılar muhalefetin propaganda yapmasını engellemiş, seçim sandıklarını kendi gözetimleri altında tutmuşlardır. “Nitekim, ‘sopalı seçim’ olarak ün yapmış 1912 seçimi, İttihat ve Terakki iktidarının seçim hürriyetine ve güvenliğine karşı nasıl bir tutum içinde olduğunu göstermek bakımından çok önemlidir.” (Karamustafaoğlu, 1970:105) 1912 seçimi, siyasal alandaki bu özelliğinden başka, seçimde uygulanan yasa açısından değişik bir özellik göstermemektedir. bu seçimde de yine İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. Seçim sonucunda 275 milletvekili seçilmiş, İttihatçılar'ın tüm baskılarına karşın, Hürriyet ve İtilaf Fırkası 6 üye ile parlamentoya girmeyi başarmıştır. Seçimden sonra kurulan 4. Mebusan Meclisi ilk toplantısını 4 Mayıs 1912 tarihinde yapmış, fakat bu Meclis'in de ömrü fazla uzun olmamış, 3 ay kadar sonra, 5 Ağustos 1912'de feshedilmiştir (TBMM, 1982:79-80).

3.5. 1914 Seçimleri

Meclisin feshedilmesinden sonra yeni seçimlerin hazırlığına başlanmıştır. Ancak bu sırada patlak veren Balkan Savaşları seçimlerin 1914 yılına kadar gecikmesine neden olmuştur. Balkan Savaşları'nın yenilgiyle sonuçlanması ile İttihat ve Terakki hükümeti çekilmiş, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeni hükümeti kurmuştur. Bu hükümet işbaşındayken Edirne'nin düşmesi; Hürriyet ve İtilaf aleyhine bir kamuoyu oluşmasına ve

1913 yılında İttihatçılar'ın "Bab-ı Âli Baskını" adı verilen bir hükümet darbesiyle uzun bir müddet için Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın siyasi hayatına son vermesine neden olmuştur. Bu tarihten sonra da İttihatçılar'ın egemenliği devam edecektir (TBMM, 1982:80).

Nisan 1914'te yeni seçimler yapılmış, İttihat ve Terakki, bu seçimlere rakipsiz olarak girmiştir. Seçim sonucunda tüm Meclis-i Mebusan üyeleri bu partiden seçilmiş olarak 14 Mayıs 1914'te Beşinci Osmanlı Meclisi toplantılarına başladı (Sezen, 1994:228). 1914 seçiminde uygulanan yasa yine İntihab-ı Mebusan Kanunu'dur. Seçme yöntemi de önceki seçimle aynıdır. 1914 seçiminden sonra kurulan Beşinci Meclis zamanında Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na girmiştir. Yenilginin ardından, Talat Paşa hükümeti görevinden çekildi ve İttihatçılar'ın dönemi sona erdi. Padişah Vahdettin, 21 Aralık 1918'de Meclis'i feshetti (Güvenir, 1982:232).

3.6. 1919 Seçimleri

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış, ülkenin çeşitli bölgeleri ard arda işgal edilmeye başlanmıştı. 1919'da Paris'te Barış Konferansı toplanacaktı. İstanbul hükümeti, İngilizler'e ve Fransızlar'a sempatik görünüp, savaşın zararlarını azaltmak amacındaydılar. Bu nedenle Sadrazamlığa getirilen Damat Ferit, bir an önce seçim yapılmasını ve bu seçimlerde azınlık haklarının sağlanması gerektiğini, bunun için de seçimlerin nispi temsil esasına göre yapılmasını istedi. Bu sistemle, azınlıklar da Meclis'e girebileceğinden, Damat Feritçe isteniyordu (Akşin, 1976:328). Ancak azınlıklardan sadece Museviler seçimlere katıldı. Seçimlere, yalnızca Mustafa Kemal yanlıları ile bazı kuruluşlar katılmıştır. Seçim sonucunda Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti seçimleri kazandı. Bunun yanında, seçime yalnızca İstanbul'dan girmiş olan Milli Türk Osmanlı Mesai Fırkalarının birer adayı,

Anadolu'dan katılmış olan Osmanlı Çiftçiler Derneği, Teceddüt ve Milli Türk Fırkalarının bazı adayları seçilmişlerdir (Tunaya, 2000:254). Bu seçimlerin Müdafaa-i Hukukçular'ca kazanılması, Mustafa Kemal'in savaşlarda kazandığı başarı kadar önemli bir başarı olarak görülmektedir (Çavdar, 1981:33). Böylece 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclisi toplandı.

1919 seçimleri de İntihab-ı Mebusan Kanunu hükümlerince yapıldı. Başka bir özellik görülmemektedir. Bu Meclis de 2 ay kadar çalışabilmiş, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte işgal kuvvetleri tarafından basılarak dağıtılmıştır. Bu meclisin yaptığı en büyük iş 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul etmesidir. 1919 seçimleri, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nı oluşturduğu gibi, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM'nin de temelini, çekirdeğini meydana getirmiştir (Çavdar, 1981:17).

3.7. Dönemin Genel Özellikleri

Türk demokrasi hayatının ilk dönemini oluşturan bu bölümde öne çıkan özellikler şunlar:

- Bu dönemde yapılan 6 seçimde, 1908 ve 1912 seçimleri hariç, tek liste seçmenlerin önüne tercih olarak sunulmuştur. Şekil olarak görülen bu çok partili uygulamalar da dahil olmak üzere, seçimler bu bakımdan demokratik olmamıştır.
- Bu dönemdeki seçimler, seçimlerin olması gereken genel niteliklerinden hiç birisine uygun yapılmamıştır. (Genellik, Eşitlik, Bireysellik, Serbestlik, Gizlilik). Sınırlı oy, iki dereceli seçimler ve serbest olmayan demokratik ortam nedeniyle, yapılan seçimler bu niteliklere uygun değildir.
- Seçimlerde basit çoğunluk yöntemi uygulanmıştır.

- Seçimlere ilişkin yasal çerçeve; Kanun-u Esasi, Talimat-ı Muvakkate ve daha sonra çıkarılan İntihab-ı Mebusan Kanunu ile çizilmiştir.

4. TBMM – CUMHURİYET – TEK PARTİ DÖNEMİ (1920 – 1946)

Bu dönem, karakteristik olarak, birinci dönemden bir farklılık göstermemektedir. Bu ayrımındaki temel kriterlerden biri; bu dönemin karakteristiğini belirleyen Ulusal Egemenlik kavramıdır. Bu dönemde, egemenlik, Tanrısal bir kaynaktan alınıp, ulusa verilmek amacını güden bir yönetim anlayışının ürünüdür. Bu amaçla, iki kez çok partili demokrasi girişim olmuşsa da, başarıya ulaşamamıştır. Geleneksel Osmanlı devlet anlayışı, yerini Batılı anlayışa sahip bir devlete bırakmaya başladığı için geçiş sancıları yaşanmışsa da, I. Dönem'den farklılıklar içeren bir dönem olmuştur. Dünya Ekonomik Bunalımı ve II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkileri, bu dönemin uzamasına neden olmuştur. Oy hakkının sınırlılık'tan genel'e yayılmasının adımları bu dönemde atılmıştır. Çok partili demokratik hayata geçişin temelleri yine bu dönemde atılmıştır. Saltanat ve hilafet kaldırılarak, Cumhuriyet rejimi benimsenmiş ve buna uygun kurumsallaşma çalışmalarına halkın onayı sağlanmıştır. Bu nedenle, bu dönemi ayırmak geçerlidir.

Bu dönemin ilk seçimleri 1920 seçimleridir.

4.1. 1920 Seçimleri

İstanbul'un işgal edildiği 16 Mart 1920'den sonra, Mustafa Kemal, Ankara'da bir Millet Meclisi'nin toplanmasını istemektedir. Bu konuda illere bir tebliğ göndererek seçim yapılmasını istemiştir. 19 Mart 1920'de yayınlanan tebliğin genel hükümleri şöyledir: Seçim İntihab-ı Mebusan Kanunu'na uygun yapılacaktır. Seçimde livalar esas alınacaktır ve her livadan 5 üye seçilecektir. Seçim her livada aynı günde

yapılacaktır. Seçim gizli oyla ve mutlak çoğunluk yöntemine göre yapılacaktır. Meclis üyeliği için her fırka, zümre ve cemiyet aday gösterebilecektir (Sezen, 1994:230).

Görüldüğü gibi, bu tebliğde seçim yöntemi açısından bir farklılık söz konusudur. Bu tahine kadar basit çoğunluk yöntemiyle yapılan seçimler, bundan böyle mutlak çoğunluk yöntemine göre yapılacaktır.

Tunaya'ya göre, Anadolu hareketi fiililikten kurtulmuş, yasal bir organa sahip olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir Türk "Convention"u* olmuş ve Meclisi hükümeti sistemini de kurmuştur (Tunaya, 2000:263). Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılan I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iki tür mebus girmiştir: İlk bölüm, İstanbul'da kapatılan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ından Anadolu'ya geçebilmiş olan 92 mebusan oluşmaktadır. İkinci bölümü ise, yukarıda söylediğimiz tebliğ ve İntihab-ı Mebusan Kanunu hükümlerine göre livalardan seçilen 394 mebus oluşturuyordu. Bu Meclis, 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu hazırlayarak kabul etmiştir. İki bölüm ve yirmi üç maddeden oluşan bu Anayasa, 1876 Kanun-u Esasi'ye ve yabancı ülke anayasalarına göre çok kısadır ve klasik anayasa tekniğine uygun değildir (Sezen, 1994:230). Anayasanın seçimle ilgili olarak getirdiği temel hükümler şunlardır (Güvenir,1982:234):

- TBMM il halkı tarafından seçilmiş üyelerden oluşmaktadır. (md. 4)
- Seçimler 2 senede bir yapılacaktır. (md. 5)
- Yeniden seçilmek mümkündür. (md. 5)
- Yeni seçime olanak bulunmadığı durumda, toplantı süresi 1 sene için uzayabilir. (md. 6) (Gözübüyük, 1993:44)

Anayasa'da seçimle ilgili başkaca bir hüküm yoktur.

* Kongre, toplantı, düzen.

4.2. 1923 Seçimleri

TBMM'nin Ankara'da ilk toplandığı 23 Nisan 1920 ile Lozan Barış Anlaşması'nın imzalandığı 24 Temmuz 1923 arasındaki kısa zaman içinde Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmış, yeni devlet demokratik doğrultuda hukuksal gelişmesine devam etmiştir. I. TBMM, ilk olarak saltanatı kaldırmış ve Anayasa'nın münferit maddesini kaldırmıştır. 1921 Anayasası'nın münferit maddesi (Madde-i Münferide), Meclis'in amacına ulaşana kadar toplantı halinde bulunacağını, yeni seçimlerin çoğunlukla karar alındığı zaman yapılacağını belirtmektedir (Gözübüyük, 1993:46). TBMM, 1 Nisan 1923'te bu münferit maddeyi kaldırmış ve seçimlerin yenilenmesine karar vermiştir ve bu kararla I. TBMM sona ermiştir.

1923 seçiminde, yine temel olarak 1877 İntihab-ı Mebusan Kanunu uygulanmıştır. Ancak bu yasada bir takım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; her 20 bin erkek nüfus 1 milletvekili seçecektir. 18 yaşını dolduran her erkek, seçme hakkına sahiptir. Birinci ve ikinci seçmen (müntehib-i evvel ve müntehib-i sani) olabilmek için vergi vermek koşulu gerekli değildir. Bu düzenlemelerle, seçmen yaşı 18'e inerken, vergi verme koşulunun kaldırılması ile oy hakkının genişlemesi yolunda ilk adım atılmıştır.

Bu yeni düzenlemelerle 1923 seçimlerine başlanmıştır. Bu seçimlere katılan en önemli grup Halk Fırkası'dır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, seçim propagandası maiyetinde 9 umdelik bir program yayınlamış, oy sandığı başına davet edilen vatandaşın bu programı onayladığı takdirde Müdafaa-i Hukuk'un, Halk Fırkası'na intikalini de kabul etmiş olacağı bildirilmiştir (TBMM, 1982:84). Yine iki dereceli ve mutlak çoğunluk yöntemine göre yapılan seçimleri Cemiyet kazanmış ve II. TBMM kurulmuştur. Daha sonra, Halk Fırkası 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını alacaktır.

4.3. 1927 Seçimleri

1923 seçimlerinden sonra kurulan İkinci Meclis, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'i ilan etmiş, daha sonra da 1924 Anayasası'nı hazırlamıştır. 1924 Anayasası, anayasa hazırlamak üzere özel bir kurucu meclis yapısı olmayıp, II. TBMM'nin hazırlayarak kabul ettiği bir yasadır (Soysal, 1968:127). 1924 Anayasası seçimler konusunda şu hükümleri getirmiştir (Gözübüyük, 1993:57-58):

- TBMM, millet tarafından seçilmiş milletvekillerinden oluşmaktadır. (md. 9)
- 18 yaşını doldurmuş her Türk erkeği seçme hakkına sahiptir. (md. 10)
- 30 yaşını dolduran her Türk erkeği milletvekili seçilebilir. (md. 11)
- Milletvekili seçilebilme koşulları şunlar: (md. 12)
 - a) Yabancı devlet hizmetinde bulunmamak,
 - b) Sahtekarlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal, hileli iflas gibi suçlardan mahkum olmamak,
 - c) Kısıtlı olmamak,
 - d) Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,
 - e) Medeni haklardan mahrum olmamak,
 - f) Türkçe okuyup yazma bilmek
- Milletvekili seçimi 4 yılda bir yapılır, süresi dolan üyeler yeniden seçilebilirler. (md. 13)

Görüldüğü gibi, 1924 Anayasası da vergi vermek ve emlak sahibi olmak koşuluyla seçme hakkını sınırlandırmamıştır, ancak halen sadece erkekler seçme ve seçilme hakkına sahiptir. Kabacalı'ya göre, 1924 Anayasası, her ne kadar parlamenter sistemi kurmayı hedef almışsa da, 1920

geleneğinden kopamamış, Meclis üstünlüğü anlayışı, birçok açıdan bu anayasada da izlerini sürdürmüştür (Kabacalı, 1994:126). Bu arada, Mustafa Kemal'in Halk Fırkası'nı kurmasının ardından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş, fakat uzun ömürlü olamamıştır (Sitembölükbaşı, 2001:60). Timur'a göre, Türk devriminde iktidar mücadelesi islami-feodal nitelikte bir karşı devrim hareketi olan doğu isyanının bastırılması ve Takrir-i Sükun kanunuyla çözümlenmiştir. Bu arada, bu hareketlerin odağı haline gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kapatılmıştır (Timur, 1994:69).

Bu şekilde 1927 seçimleri yapılmış, tüm ülkede tek parti olan Cumhuriyet Halk Fırkası seçimleri kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası 31 Ağustos 1927 tarihinde yapılan seçimlerde, kendi adaylarının yazılı olduğu bir liste yayınlamış ve halktan bu listeye oy vermelerini istemiştir. Böylece, seçimleri kazanan Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekillerinden oluşan III. TBMM toplantılarına başlamıştır.

4.4. 1931 Seçimleri

1927 seçimlerinden sonra TBMM, 4 yıllık normal yasama dönemini tamamlamış, 1931 yılında yeni genel seçimlerin hazırlığına başlanmıştır. Bu arada, iki partinin birbirini denetlemesi, birbirlerinin görüşleri ve eylemleri hakkında kamuoyunu aydınlatmaları, tek parti yönetiminin sakıncalarının ortadan kaldırılması amacıyla (Kabacalı, 1994:142), Atatürk'ün isteği ile 8 Ağustos 1930'da Fethi Okyar tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, karşı devrimci güçlerin odağı haline gelince, 7 Kasım 1930'da kapatıldı (Timur, 1994:161-162). Bu seçimler için yeni bir seçim yasası çıkarılmamış, 1927'de uygulanan yasalar aynen geçerli olmuştur. Bu bakımdan, 1931 seçimlerinde fazla bir özellik göze çarpmamaktadır.

1931 seçimlerine Cumhuriyet Halk Fırkası yine tek parti olarak katılmıştır. 1931 yılının Nisan ayında ikinci seçmenlerin seçimi işlemi tamamlanmış, daha sonra yapılan milletvekili seçiminde ise Cumhuriyet Halk Fırkası çoğunlukla kazanarak IV. TBMM toplanmıştır (TBMM, 1982:86).

4.5. 1935 Seçimleri

1931 yılındaki seçimden sonra toplanan Meclis, seçme hakkının genelleşmesi konusunda önemli bir adım atmıştır. Seçim yasasında bazı küçük değişiklikler yapılmasının yanı sıra, 1934 yılında İntihab-ı Mebusan Kanunu’nun çeşitli maddelerindeki “18 yaşını bitirenler” kaydı “22 yaşını bitirenler” şeklinde değiştirilmiş ve bu maddelerdeki “erkek” kaydı kaldırılarak, “erkek – kadın” kaydı konulmuştur (TBMM, 1982:87)

Bunun yanı sıra, 5 Aralık 1934’te kadınların seçme ve seçilme hakkı Anayasal güvenceye kavuşturulmuştur. Seçmen yaşı 18’den 22’ye çıkarılmıştır. Bunun yanında, sistem açısından bir farklılık getirilmemiş, iki dereceli çoğunluk yöntemi uygulanmaya devam edilmiştir. 1935 seçimleri ilk kez kadınların oy kullandığı seçimlerdir ve ilk kez 8 kadın milletvekili bu seçimlerle parlamentoya girmiştir (Güvenir, 1982:235). Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935’te yapılan Büyük Kurultay’da Cumhuriyet Halk Partisi adını almış ve seçimlere bu isimle girerek kazanmıştır. Bu seçimlerden sonra, V. TBMM göreve başlamıştır.

4.6. 1939 Seçimleri

1939 seçimi de, 1935 seçimlerden sonra devam eden 4 yıllık yasama döneminden sonraki normal genel parlamento seçimi olmuştur. İlk olarak bu seçimde Cumhuriyet Halk Partisi bağımsızların seçimlere katılmalarına teorik olarak izin vermiştir (Sezen, 1994:236).

26 Mart 1939 yılında yapılan seçimlerde herhangi bir değişik uygulama söz konusu olmamış, bir önceki seçimde uygulanan yasalar bu seçim için de geçerli olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi yine seçimlere tek parti olarak katılmış ve kazanmıştır. Seçilen 423 üyenin 13 tanesini kadınlar oluşturmuştur (TBMM, 1982:88). Bu seçimlerden sonra, VI. TBMM çalışmalarına başlamıştır.

4.7. 1943 Seçimleri

VI. TBMM döneminde, Cumhuriyet tarihimizin ilk seçim yasası çıkarılmıştır. 1942 yılında kabul edilen 4320 sayılı seçim yasası, genel nitelikleriyle, İntihab-ı Mebusan'dan çok farklılıklar içermese de, Cumhuriyetin ilk seçim yasası olması bakımından önemlidir.

1942 yılına kadar I. Meşrutiyet döneminden kalma İntihab-ı Mebusan Kanunu çeşitli değişikliklerle uygulanmış, yeni bir yasa çıkarılmamıştı. Bu çıkarılan yasa ile, İntihab-ı Mebusan Kanunu ile bu yasada değişiklik yapan tüm yasaları yürürlükten kaldırmış olmakta, yerine yeni düzenlemeler getirmektedir. 14 Aralık 1942 tarih ve 4320 Sayılı Mebus Seçimi Kanunu şu temel hükümleri getirmektedir (TBMM, 1982:88):

- Seçimlerde iller esas alınacak, her il bir seçim bölgesi oluşturacaktır. (md. 1)
- Her 40 bin nüfus 1 milletvekili seçecektir. (md. 2)
- Birinci ve ikinci seçmen olabilmek için şu koşullar gerekli: (md. 7)
 - a) Türk olmak,
 - b) 22 yaşını bitirmiş olmak,
 - c) Kamu hizmetlerinden yasaklanmış olmak,
 - d) Kısıtlı olmamak,

- e) Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,
- f) Yabancı bir devletin resmi hizmetinde olmamak,
- Milletvekili seçilme koşulları şunlar: (md. 10)
 - a) Yabancı devletlerin resmi hizmetinde bulunmamak,
 - b) Ağır hapis cezasıyla veya hırsızlık, dolandırıcılık, emniyeti suistimal ve hileli iflas suçlarından biriyle mahkum olmamak,
 - c) Kısıtlı olmamak,
 - d) Yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunmamak,
 - e) Kamu hizmetlerinden yasaklanmamış olmak,
 - f) Türkçe okuyup yazma bilmek
 - g) 30 yaşını doldurmuş olmak
- Seçimler iki dereceli olacaktır. (md. 18)
- En fazla ikinci derece seçmenin oyunu almış olanlar milletvekili seçileceklerdir. (md. 39)
(Güvenir,1982:235)

1942 seçim yasası sistem açısından fazla bir değişiklik getirmemiştir. Yalnız o güne kadar sık sık çıkarılan ve seçim işlemini günün koşullarına uydurmaya çalışan yasaların daha derli toplu bir biçime konulmuş şekli olarak düşünülebilir.

1931 ve 1935 seçimlerinde, ikinci seçmenlere nispeten tercih hakkı bırakan ve CHP üyesi olmayan adayların seçilmesine imkan tanıyan “müstakil mebuslar” uygulaması, 1939 seçimlerinden hemen sonra toplanan V. Kurultay’ın aldığı bir kararla değişir. Yeni düzenlemeye göre, partili milletvekilleri arasından Büyük Kurultay’ın seçtiği ve CHP Meclis Grubu dışında faaliyet gösterecek olan “Müstakil Grup” uygulamasına geçilir (Öz, 1992:175).

1943 seçimleri bu şekilde yeni bir yasaya göre yapılmıştır. Bu seçimler Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti olarak katıldığı son seçimler olmuştur. Aynı zamanda 1943 seçimi tek partili dönemin de son seçimidir.

4.8. Dönemin Genel Özellikleri

İkinci dönem, yukarıda da belirttiğimiz gibi, ilk dönemin genel çizgisinden çok farklı özellikler taşımamaktadır. Dönemin öne çıkan özellikleri şöyle sıralanabilir:

- Bu dönemde yapılan 7 seçimde, tek liste, Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin listeleri seçmenlerin önüne tercih olarak sunulmuştur. Seçmen bu listeleri onaylamaktan öte bir işlev taşımamıştır.
- Bu dönemdeki seçimler, seçimlerin olması gereken genel niteliklerinden birçoğuna uygun yapılmamıştır. (Genellik, Eşitlik, Bireysellik, Serbestlik, Gizlilik). Dönem içinde sınırlı oydan genel oya doğru bir geçiş gerçekleşmiştir. Önce vergi verme ve emlak sahibi olma koşulu kaldırılmış, daha sonra da kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Bunun dışında iki dereceli seçimler ve serbest olmayan demokratik ortam nedeniyle, yapılan seçimler yine bu niteliklere uygun değildir.
- Seçimlerde önce basit çoğunluk, sonra mutlak çoğunluk yöntemi uygulanmıştır.
- İki dereceli seçim yöntemi halkın seçimlerde aktif bir rol oynamasına engel olmuş, 1946 yılına kadar milli irade ancak dolaylı biçimde tezahür edebilmiştir (Karamustafaoğlu, 1970:107).
- Seçmen yaşı 1923'te 18'e indirilmiş, daha sonra 1934'te 22'ye çıkarılmıştır.

Seçimlere ilişkin yasal çerçeve; önce Kanun-u Esasi, sonra 1921 ve 1924 Anayasaları, İntihab-ı Mebusan Kanunu ve

bu kanunda yapılan değişiklikler ve son olarak 1942 yılında çıkarılan Mebus Seçimi Kanunu ile çizilmiştir.

Nermin Abadan-Unat’a göre, anayasacılık hareketinin başlangıç tarihi olan 1876’dan çok partili sisteme geçiş tarihi olan 1946’ya kadar uygulanmış olan seçimlerin hepsi modern anlamda demokratik bir nitelik taşımamaktadır (Abadan-Unat, 1966:71).

5. SONUÇ

Türkiye’nin demokrasi tarihi ve seçim geçmişi kısa olmasına karşın, konumuz bakımından, çok ilginç ve zengin deneyimler içermektedir. Seçme ve seçilme hakkının gelişimi, seçilen sistem ve yöntemler ve bunlardan elde edilen sonuçlar, siyasal hayatın akışı siyaset bilimi açısından önemli bir laboratuvar zenginliği yaratmıştır.

Seçim sistem ve yöntemi uygulamaları ve bunların siyasal sisteme yansması konusunda çok çarpıcı sonuçlarla dolu olan seçim ve demokrasi geçmişimiz, bugün içinde bulunduğumuz durumdan çıkarak, sağlıklı ve istikrarlı bir siyasal yapıya kavuşmamız için yeterince ipucu içermektedir.

Toplumların, geleceklerini inşa ederken, geçmiş deneyimlerini iyi bilmeleri, tanımaları, araştırmaları, incelemeleri ve tartışmaları gereklidir. Hele, seçim sistemi gibi, demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları, böyle bir yaklaşıma ölesiye muhtaçtırlar.

Türkiye’nin yaklaşık 150 yıllık demokrasi deneyimine baktığımızda, ilk 70 yıllık uzun bir ön demokrasi döneminde çağdaş demokrasi standartlarından uzak bir sürecin yaşandığı görülmüştür.

Osmanlı dönemindeki parlamento seçimi deneyimleri, devletin son aşamasında demokrasiye geçiş denemeleri

olmaktan ziyade, dışta savaşlarla içte çalkantılarla yıpranan otoritenin yeniden tesisi için bir çözüm arayışı olarak değerlendirilebilir.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'den 1946'ya kadar geçen süreçte, cumhuriyetin ve demokrasinin temel kurumlarının oluşturulması ve kökleşmesi bakımından atılan ön demokrasi adımları gözlenmiştir. İki defa çok partili hayata geçiş denemesinin başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın, demokratik hayatın adım adım gelişmesi süreci içerisinde yapılan parlamento seçimleri, ön demokrasi deneyimi olmakla sınırlı kalmış, seçimlerin demokratik niteliklerinin oluşmadığı gözlenmiştir.

Türkiye'nin 1946'da başlayan çok partili hayatının ve 1950'de ilk gerçek demokratik seçimlerin öncesinde yaşanan yaklaşık yetmiş yıllık süreçteki seçim deneyimleri bu çalışmada özetlenmeye çalışılmıştır.

Türkiye'nin sağlıklı ve istikrarlı bir siyasal yapıya kavuşması, günümüzün temel sorunudur. Böyle bir yapıya kavuşmanın faktörlerinden biri de, seçim sistemi olabilir, ancak faktörlerden sadece biri. Siyasal yapımızın sağlıklı ve istikrarlı bir yapıya kavuşması için meşruiyet ve rızanın tesisini sağlayacak önlemler alınmalı, yönetsel ve ekonomik başarısızlıklar ortadan kaldırılmalı, eğitim ve kültür düzeyi yükseltilmeli ve halkın sisteme güveni yeniden sağlanmalıdır. Bu ortam içerisinde, seçim sistemi ve yöntemi konusu, kurtarıcı vazifesi göremez. Ancak, sorunların azaltılmasına katkı sağlaması için, uzun vadeli bir planlama içerisinde, ihtiyaçlara göre düzenlenebilir. Burada temel kıstas, her zaman tek parti iktidarı oluşması değil, siyasi meşruiyeti ve rızayı kazanan, ekonomik ve yönetsel ihtiyaçları kavrayan, bunun yanı sıra, halkın sistemde tamamen tek söz sahibi olduğunu gösteren bir sistem belirlenmesi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (1966). Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.
- Akşin, S. (1980). 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Akşin, S. (1976). İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele. Cem Yayınevi, İstanbul.
- Çavdar, T. (1981). İleri Gazetesi'nde 1919 Seçimleri. Amme İdaresi -Dergisi, Sayı: 2, Cilt: 14. s.17-33.
- Gözübüyük, A.Ş. (1993). Açıklamalı Türk Anayasaları. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Güvenir, M. (1988). Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 37, Sayı: 1.
- Kabacalı, A. (1994). Türk Basınında Demokrasi. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Karamustafaoğlu, T. (1970). Seçmen Hakkının Demokratik İlkeleri. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No. 62, Ankara.
- Kışlalı, A.T. (1988). Seçimsiz Demokrasi. Bahri Savcı'ya Armağan. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Öz, E. (1992). Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım. Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Sezen, S. (1994). Seçim ve Demokrasi. Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2001). Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler:

- Isparta Örnekolay Araştırması 1995-1999. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Sosyal, M. (1968). Anayasaya Giriş. Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara.
- Siyasi İlimler Türk Derneği. (1976). Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı. Ankara.
- Tanilli, S. (1980). Türk Anayasaları ve İlgili Mevzuat. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- TBMM. (1982). Seçim, Seçim Sistemleri ve Türkiye'deki Uygulamalar. TBMM Basımevi, Ankara.
- Timur, T. (1994). Türk Devrimi ve Sonrası. İmge Kitabevi, Ankara.
- Tunaya, T.Z. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş. Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme. Alfa Yayınları, İstanbul.
- Tunç, H. (1999). Anayasa Hukukuna Giriş. Nobel Kitabevi, Ankara.

SIYASAL DÜŞÜNCELER TARİHİNDE KRİZ KAVRAMI: MODERN SIYASAL TEORİLERDE KRİZ VE DÖNÜŞÜM – II

Sabır GÜLER¹

1. GİRİŞ

Bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, siyasal düşünce tarihinde kriz kavramının Antik Yunan'dan itibaren kazandığı anlamlar ve geçirdiği dönüşüm ele alınmıştır. Bu kapsamda Platon'un yönetim biçimlerinin bozulmasına ilişkin dolaşım kuramı, Aristoteles'in anayasal istikrar ve sapma analizleri, Roma düşüncesindeki karma anayasa fikrinin kriz karşısındaki işlevi, Ortaçağ siyasal düşüncesinde düzen-kaos ikiliği ve modern siyasal düşüncenin erken temsilcileri olan Niccolò Machiavelli ve Thomas Hobbes'un kriz olgusunu yeniden tanımlayan yaklaşımları incelenmiştir. Bu bölüm, toplumsal eşitsizlikleri, genel iradenin bozulmasını ve toplumsal sözleşmenin ahlaki temelini krizin özüne yerleştiren Jean-Jacques Rousseau ile son bulmuştur.

Birinci bölümün Rousseau'da bitirilmesinin temel nedeni, onun siyasal krizi geleneksel yönetimsel bozulma kavrayışının ötesine taşınmasıdır. Rousseau, krizi yalnızca anayasal bir çözülme olarak değil, toplumsal düzenin doğal olmayan bir temelde inşa edilmesi, yurttaş bağlarının çözülmesi ve meşruiyetin ahlaki dayanaklarının aşınması olarak yorumlayarak modern siyasal kriz teorisinin normatif ve toplumsal zeminini oluşturur. Dolayısıyla Rousseau, klasik siyasal düşünceden modern kriz kuramlarına

¹ Doç. Dr. Mersin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9498-6154.

geçişte teorik bir eşik işlevi görmüş; bu nedenle birinci bölüm kavramın tarihsel-kavramsal gelişimini Rousseau'da tamamlamıştır.

Bu ikinci bölümde, siyasal kriz kavramının Rousseau sonrasında modern siyasal düşüncede nasıl yeni bir içerik kazandığı incelenecektir. Bu çerçevede çalışma, ilk olarak Karl Marx (2011) ile birlikte krizin yapısal, ekonomik ve tarihsel bir süreç olarak nasıl yeniden tanımlandığını ele almaktadır. Marx'ta kriz, kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerinden kaynaklanan, düzenli biçimde tekrarlanan ve siyasal yapıları belirleyen sistemik bir momenttir. Böylece kriz, modern siyasal teoride yalnızca siyasal kurumların bozulmasıyla açıklanamayacak kadar kapsamlı, çok katmanlı ve tarihsel bir olgu hâline gelir.

Marx'ın ardından Antonio Gramsci (2012), kriz kavramına yeni bir yön vererek modern siyasal düşüncede kritik bir dönüşüm yaratmıştır. Gramsci'nin “organik kriz” kavramsallaştırması, krizin yalnızca ekonomik yapıda değil, aynı zamanda hegemonya ilişkilerinde, rıza mekanizmalarında ve devlet-sivil toplum dengesinde ortaya çıkan kapsamlı bir çözülme olduğunu gösterir. Gramsci'nin ünlü ifadesiyle, “Eski dünya ölüyor, yenisi ise doğmakta zorlanıyor; işte bu aralıkta canavarlar ortaya çıkar.” Bu yaklaşım, krizi bir geçiş dönemi, bir hegemonya boşluğu ve siyasal-toplumsal yeniden kuruluş momentleri olarak ele alması bakımından modern kriz teorisinin merkezinde yer alır.

Gramsci'den sonra 20. yüzyılın önemli siyasal düşünürleri kriz kavramını farklı çerçevelerde yeniden yorumlamıştır. Carl Schmitt (2017,2021,2024) liberal devletin karar veremezliliği üzerinden egemenlik krizini ortaya koyar. Hannah Arendt, totalitarizmi krizin doruk noktası olarak görerek kamusal alanın çöküşü ve düşünme-yargılama yetisinin kaybını analiz eder. Jürgen Habermas (2001,2015) modern toplumların

meşruiyet krizi, sistem–yaşam dünyası kopuşu ve rasyonalite sorunları üzerinden kapsamlı bir kriz teorisi geliştirir. Michel Foucault (2012,2014,2015,2019) kriz kavramını iktidar tekniklerinin dönüşümü bağlamında yeniden yorumlayarak modern iktidarın “krizden yönetimselliğe geçişini” açıklar. Ayrıca 21. yüzyılda popülizm, demokratik temsilin çözülmesi, küreselleşmenin yarattığı yönetim sorunları, ekolojik ve teknolojik kırılganlıklar gibi başlıklar, çağdaş siyasal kriz tartışmalarının güncel görünümünü oluşturmaktadır. Bu bölümün amacı, kriz kavramının Rousseau sonrasında yapısal, hegemonik, kurumsal ve epistemik boyutlarda nasıl dönüşüme uğradığını özet bir biçimde ortaya koyarak modern siyasal düşünce içindeki kapsamlı gelişimini sistematik biçimde analiz etmektir.

2. KARL MARX'TA KRİZ: KAPİTALİZMİN İÇSEL ÇELİŞKİLERİ, YABANCILAŞMA VE DEVLETİN YAPISAL GERİLİMLERİ

Karl Marx, siyasal düşünceler tarihinde kriz kavramını sistematik, yapısal ve tarihsel bir yasallık üzerinden ele alan ilk büyük teorisyendir. Marx'a göre modern toplumdaki krizler tesadüfi, dışsal değildir. Krizler, kötü yönetimden ya da bireysel hatalardan kaynaklanmaz, doğrudan doğruya kapitalist üretim tarzının kendi iç çelişkilerinin zorunlu sonucudur. Bu nedenle Marx'ı, modern çağın “kriz filozofu” olarak görmek mümkündür.

2.1. Krizin Ekonomik Kökeni: Kapitalizmin İçsel Çelişkileri

Marx'a göre kapitalizmde sermaye – emek karşıtlığı bulunmaktadır. Kapitalizmin özü, artı-değer sömürsüdür. Bu sömürü iki sonuç üretir: sınıf çatışması ve artı değer aşırı birikimi. Sınıf çatışması, siyasal krize neden olurken, artı değer aşırı birikimi ekonomik krize neden olur. Kapitalist sistem kendi gelişimi içinde, işçiyi yoksullaştırır, sermayeyi yoğunlaştırır,

toplumsal eşitsizliği büyütür. Bu durum, Marx ve Friedrich Engels'in Komünist Manifesto'da (2021) dile getirdiği üzere, toplumun iki düşman kampa bölünmesi, olarak tanımlanan yapısal bir çatışma üretir.

Marx'a göre kapitalizmin en karakteristik krizi, kapitalizmin yoksulluğu nedeniyle değil, zenginliği nedeniyle krize girmesidir. Kapitalist üretim işçilerin alım gücünü düşürür, mallar satılamaz hâle gelir, pazarlar daralır, sermaye birikimi tıkanır. Bu tıkanma aşırı üretim krizleri şeklinde patlar. Bu nedenle Marx, kapitalizmin “dönemsel” değil zorunlu olarak tekrarlayan ekonomik krizlerle işlediğini savunur. Kâr oranı düşme eğilimi içerisinde olur. Teknolojik yenilik ve makineleşme arttıkça emek sömürüsü azalır gibi görünür fakat aynı zamanda kâr oranları düşer. Kâr oranlarının düşmesi yatırımı azaltır, işsizliği artırır, finansal spekülasyonu teşvik eder, yapısal durgunluk yaratır. Bu süreç Marx'ın kriz kuramının “en sert” biçimi olarak belirir. Kapitalizm kendi başarılarının sonucunda çöker.

2.2. Krizin Toplumsal Boyutu: Yabancılaşma ve İnsanlık Verisinin Kaybı

Ekonomik kriz, Marx'ta yalnızca teknik bir problem değildir; aynı zamanda insanın insanlıktan uzaklaşmasıdır. Marx'ın yabancılaşma kavramı emeğe yabancılaşma (işçi üretim sürecinin nesnesine dönüşür), ürüne yabancılaşma (ürettiği şey üzerinde hiçbir denetimi yoktur), kendine yabancılaşma, diğer insanlara yabancılaşma olmak üzere dört süreç olarak belirir (bkz. Marx, 2011). Bu dört süreç hem toplumsal krizi hem de siyasal meşruiyet krizini derinleştirir. Toplum, birbirine karşı çıkar halinde atomize bireylerden oluşan bir yapıya dönüşür. Böylece modern toplumdaki güvensizlik, yabancılık, kimlik erozyonu Marx'ın krize dair varoluşsal analizini oluşturur.

2.3. Siyasal Kriz: Devletin Sınıfsal Niteliği ve Meşruiyetin Çöküşü

Marx’a göre devlet, klasik filozofların (Aristoteles, T. Aquinas gibi) iddia ettiği gibi ortak iyiliğin kurumu değildir. Devlet, Komünist Manifesto’da da (2021) belirtildiği üzere; egemen sınıfın ortak işlerini yöneten bir komitedir. Bu nedenle siyasal kriz, devletin işçi sınıfı karşısında tarafsız olamaması ile ilgilidir. Siyasal krizi doğuran unsurlar, devletin sermayeyi koruması (meşruiyet erozyonuna neden olur), birlik krizine neden olan toplumun sınıfsal bloklara ayrılması, egemen sınıfın yönetememe durumu, alt sınıfların rıza üretim mekanizmalarından kopması olarak belirir. Marx’ın siyasal kriz teorisi, daha sonra Gramsci’nin “hegemonya krizi”, Nicos Poulantzas’ın (2006), “devlet krizi”, James O’Connor’ın (2009)“meşruiyet krizi” kavramlarına temel olmuştur.

2.4. Tarihin Krizi: Kapitalizmin Sonluluğu

Marx için kriz yalnızca bir arıza değil tarihsel bir zorunluluğun işaretidir. Kapitalizm çöktüğünde, üretim araçlarının toplumsallaşması, sınıfsız toplumun imkânı, eşitlikçi bir düzen ortaya çıkar. Bu çöküş diyalektik tarih anlayışının sonucudur. Her üretim tarzı kendi iç çelişkilerinden doğan krizle yıkılır. Bu nedenle Marx için kriz, kapitalizmin bitişi değil, bir başka toplumsal formasyonun başlangıcıdır.

2.5. Marx’ın Kriz Teorisinin Modern Etkileri

Marx’ın kriz teorisi, 19. yüzyıl kapitalizminin çözümlemesinden doğmuş olsa da, sonraki yüzyıllarda kapitalizmin geçirdiği her tarihsel dönüşümde yeniden yorumlanarak modern kriz kuramlarının temel referans noktası hâline gelmiştir. Marx’ın kapitalizmi “içsel çelişkiler tarafından sürekli olarak krize itilen bir sistem” olarak tanımlaması, kapitalist gelişmenin her evresinde yeniden doğrulanmış ve farklı düşünürler tarafından özgün kavramlarla genişletilmiştir. 20.

yüzyılın başında kapitalizmin rekabetçi yapısından tekelci yapıya geçişi, Marx'ın birikim ve merkezileşme analizlerinin önemini artırmıştır. Bu dönemde Joseph Schumpeter (2022), kapitalizmin ilerleyişini krizlerle iç içe geçmiş bir “yaratıcı yıkım” süreci olarak tanımlayarak Marx'ın üretim tarzlarının dönüşüm dinamiklerine tarihsel bir devamlılık sağlamıştır. Schumpeter'e göre kapitalizm, tıpkı Marx'ın öngördüğü gibi, kendi içindeki teknolojik ve örgütsel yeniliklerle eski yapıları çökerterek ilerler.

1929 Büyük Buhranı sonrasında Marx'ın kriz analizleri yeni bir teorik zeminde yeniden belirlenmiş; John Maynard Keynes (2008), sistemin kendiliğinden istikrara kavuşmadığını ve talep yetersizliğinin krizleri yapısal hâle getirdiğini savunarak Marx'ın kapitalizmin kırılganlığına ilişkin tespitlerini makro iktisadın merkezine taşımıştır. Keynes'in müdahaleci devlet anlayışı, Marx'ın kapitalizmin kendi iç çelişkilerinin toplumsal sonuçlarına dair uyarılarının pratik bir karşılığı olarak okunabilir. 1970'lerin kâr sıkışması ve neoliberal dönüşüm süreci, Marx'ın kâr oranlarının düşme eğilimi ve sermaye birikiminin mekânsal genişleme zorunluluğu gibi kavramlarını yeniden güncel hâle getirmiştir. Bu dönemde David Harvey (2015), sermayenin krizleri coğrafi genişleme, mekânsal yeniden yapılanma ve finansallaşma yoluyla ertelediğini göstererek Marx'ın genişletilmiş yeniden üretim analizini küresel ölçekte yeniden kurmuştur. Benzer şekilde Giovanni Arrighi (2016), kapitalizmin uzun yüzyıllar boyunca finansal genişleme – maddi genişleme döngüleri içinde ilerlediğini savunarak Marxçı kriz anlayışını tarihsel-küresel bir perspektife taşımıştır. 1990'lardan itibaren, küresel kapitalizmin olgunluk aşamasına geçişi Marx'ın analizlerini dünya-sistemi ölçeğinde yeniden anlamlı kılmıştır. Immanuel Wallerstein (2000), sistemin yapısal krizini kapitalizmin tarihsel sınırlarına dayanan bir tükenme süreci olarak yorumlayarak Marx'ın üretim tarzları teorisini küresel tarih yazımıyla ilişkilendirmiştir.

21. yüzyılda, finansal krizlerin, toplumsal eşitsizliklerin ve ideolojik dönüşümlerin hızlanması Marx'ın etkisini daha da görünür kılmıştır. Slavoj Žižek (2002), meta fetişizmi analizinden hareketle neoliberal çağın ideolojik krizlerini açıklarken; Wolfgang Streeck (2016), devletlerin finansal istikrarı sağlama kapasitesinin daralmasını neoliberal kapitalizmin “organik krizi” olarak tanımlamıştır. Son olarak Thomas Piketty (2014), sermayenin tarihsel eğilimlerini ampirik olarak inceleyerek Marx'ın eşitsizlik temelli kriz uyarılarını güncel verilerle doğrulayan bir çerçeve önermektedir. Bu tarihsel çizgi, Marx'ın kriz teorisinin yalnızca ekonomik bir açıklama modeli olmadığını; aynı zamanda kapitalizmin evrimini, mekânsal genişlemesini, siyasal kurumlarını ve ideolojik biçimlerini anlamlandırmak için nesiller boyunca yeniden üretilen kapsamlı bir teorik temel sunduğunu göstermektedir. Modern kriz düşüncesi, farklı dönemlerde farklı biçimler olsa bile, tarihsel süreç içinde daima Marx'ın açtığı analitik hattın üzerine inşa edilmiştir.

3. ANTONIO GRAMSCI'DE KRİZ: HEGEMONYA ÇÖZÜLMESİ, ORGANİK KRİZ VE DEVLETİN ÇİFTE YAPISI

Antonio Gramsci, siyasal düşünce tarihinde krizi yalnızca ekonomik bir çöküş ya da siyasal bir bunalım değil, tüm toplumsal yapının rıza–zor dengesinin bozulmasıyla ortaya çıkan derin bir tarihsel kopuş olarak tanımlar. Marx'ın ekonomik çelişki analizini devralır; fakat bunu kültürel, ideolojik ve siyasal üstyapı düzeylerinde geliştirerek modern kriz kuramlarının yönünü değiştirir.

Gramsci'ye göre bir toplumda kriz, ancak hegemonya çözüldüğünde ortaya çıkar. Çünkü toplumsal düzeni sürdüren şey yalnızca ekonomik yapı değil, rıza üretimidir. Gramsci'nin en

önemli katkısı, krizi hegemonya kavramı üzerinden açıklamasıdır. Hegemonya, egemen sınıfın toplumu yalnızca zor kullanarak değil, kültürel üstünlük, ideolojik yönlendirme, ahlaki liderlik, sivil toplum aracılığıyla rıza üretme yollarıyla yönetmesidir. Bu nedenle hegemonya sürdüğü sürece kriz derinleşmez; çünkü toplum, egemen sınıfın liderliğini kabul eder. Ancak hegemonya çözüldüğünde toplum rıza üretmez, egemen sınıf yönetsel kapasitesini kaybeder, devlet zor aygıtına daha fazla dayanmak zorunda kalır. Bu durum Gramsci’de krizin başlangıcıdır. Gramsci krizi şu ünlü cümlesiyle tanımlar: “Eski dünya ölüyor, yeni dünya doğmakta zorlanıyor; işte bu aralıkta canavarlar ortaya çıkar.” (Gramsci, 2012)

Gramsci’ye göre organik kriz, yüzeysel ekonomik dalgalanma değildir; toplumun tüm yapısal dokusunu etkileyen bir tarihsel kopuştur. Organik krizin özellikleri, ekonomik çelişkilerin derinleşmesi, kapitalist sistemde üretim ve bölüşüm mekanizmalarının tıkanması, siyasal temsil krizinin oluşması, siyasi partilerin toplumsal kesimleri temsil edememesi, ideolojik çözümlerin başlaması, eski inançların, değerlerin ve ahlaki düzenin inandırıcılığını yitirmesi, sivil toplumun parçalanması, rıza üretim mekanizmalarının işlevsizleşmesi gibi unsurlardır. Organik kriz söz konusu olduğunda devlet zor aygıtına yönelir. Çünkü hegemonya zayıfladığında devlet zor ile düzeni sürdürmeye çalışır. Organik kriz, Gramsci’nin ifadesiyle: “Bir tarihsel blokun çözülme anıdır.” Yani üretim ilişkileri, kültürel kodlar ve siyasal düzen topluca krize girer (Gramsci, 2012)

3.1. Siyasal Kriz: Devletin Çifte Yapısının (Zor + Rıza) Bozulması

Gramsci’ye göre devlet iki katmandan oluşur. Bu katmanlar siyasal toplum ve sivil toplumdan oluşur. Siyasal toplum zor yoluyla yani ordu, polis, mahkemeler ve bürokrasi ile sivil toplum ise okullar, din kurumları, medya, akademi, aile,

kültürel alanlar dolayısıyla rıza yoluyla oluşur. Normal koşullarda rıza ve zor dengede bulunur. Ancak kriz dönemlerinde, sivil toplum rıza üretmez, siyasal toplum baskı aygıtına dönüşür, devlet giderek “zor devleti”ne kayar. Bu dönüşüm modern otoriterliklerin temel mekanizmasıdır. Gramsci (2012) bu durumu şöyle açıklar: “Devlet, sivil toplum ile siyasal toplumun diyalektik bileşimidir; kriz, bu bileşimin bozulmasıdır.”

Gramsci, kriz anlarında egemen sınıfların bazen çökmek yerine kendilerini yeniden üretmek için “pasif devrim” adı verilen stratejilere başvurduğunu belirtir. Pasif devrim nedir? Egemen sınıf, toplumdaki kriz ve talepleri “yukarıdan” reformlarla yönetir. Değişim görüntüsü verir; fakat iktidarın temel ilişkileri korunur. Hegemonya yeniden inşa edilir. Bu kavram, modern kapitalist demokrasilerde görülen reform paketleri, teknokratik yönetimler, kriz yönetimi politikaları için güçlü bir açıklama sunar. Hegemonya çözüldüğünde toplumda boşluk oluşur. Bu boşluğu, karizmatik liderlik, ordu-bürokrasi, popülist hareketler, otoriter müdahaleler doldurabilir. Gramsci bunu “Bonapartizm”² ve “Sezarizm”³ kavramlarıyla açıklar. Toplum bölündüğünde, aracı bir güç ortaya çıkar ve taraflar arasındaki dengeyi kendi lehine çevirir. Bu, modern kriz dönemlerinde görülen, askeri darbeler, güçlü liderlik modelleri, otoriter popülizm gibi olguların Gramsci’ci kökenidir.

² Bonapartizm, dar anlamıyla 19. Yüzyılda Fransa’da Bonapart Hanedanının iktidarını korumak için izlediği politikaya verilen isimdir. Geniş anlamıyla ise Bonapartizm, güçlü ve merkezî bir devleti savunan asker ve bürokratların izlediği politikaları ifade eder. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Bonapartizm#_Bonapartist_siyaset_hakkında_daha_ayrıntılı_bilgi_için_\(bkz._Kara,_2023\).](https://tr.wikipedia.org/wiki/Bonapartizm#_Bonapartist_siyaset_hakkında_daha_ayrıntılı_bilgi_için_(bkz._Kara,_2023).)

³ Sezarizm, Romalı devlet adamı Jul Sezar’a atıfla oluşturulmuş bir kavramdır. Jul Sezar’ın öldürülmesiyle Roma’da genellikle Cumhuriyet döneminin sona erip imparatorluk döneminin başladığı kabul edilir. Sezarizm, siyasi iktidarın güçlü ve merkezi bir lider tarafından yürütüldüğü bir yönetim biçimi olarak kabul edilir.

3.2. Krizden Çıkış: Yeni Hegemonya Blokunun Oluşumu

Gramsci'ye göre krizden çıkış, sistemin doğal iyileşmesiyle değil, yeni bir hegemonik projenin ortaya çıkmasıyla mümkündür. Bu proje, yeni toplumsal ittifaklar, yeni siyasal vizyon, yeni ekonomik düzen, yeni ahlaki ve kültürel liderlik gerektirir. Gramsci bunu, tarihsel blokun yeniden kuruluşu olarak adlandırır. Dolayısıyla kriz: “Yalnızca çürüme değil, aynı zamanda yeni bir düzenin doğuşu için fırsattır.”

Modern Kriz Teorilerine Gramsci'nin etkisi bir hayli fazladır. Gramsci'nin krize yaklaşımı, özellikle 20. ve 21. yüzyılda siyasal kuramın yönünü belirlemiştir. Bugün hegemonya krizi, meşruiyet krizi, devletin yönetsel kapasite kaybı, popülizm, kültürel kutuplaşma, rıza üretiminin çöküşü gibi kavramların tamamı Gramsci'ye dayanır.

4. CARL SCHMITT'TE KRİZ: LİBERAL DEVLETİN ÇÖKÜŞÜ, EGEMENLİĞİN BELİRSİZLİĞİ VE İSTİSNA HÂLİNİN YÜKSELİŞİ

Carl Schmitt, siyasal düşünceler tarihinde krizi en sert ve radikal biçimde analiz eden düşünürlerden biridir. Ona göre modern siyasal kriz, liberal devletin içsel çelişkileri sonucunda “karar veremezlik”, “otorite boşluğu” ve “siyasal birliğin çözülmesi” şeklinde ortaya çıkar. Schmitt için siyasal olanın özü “dost-düşman ayrımıdır”; bu ayrım kaybolduğunda, devlet ve toplum derin bir kriz durumuna girer.

Schmitt'in kriz anlayışı, egemenlik, istisna hâli ve siyasal'ın kaybı olmak üzere üç temel kavram üzerine kuruludur. Schmitt'in en ünlü cümlesi, aynı zamanda kriz teorisinin çıkış noktasıdır: “Egemen, istisna hâline karar verendir”(Schmitt,

2024). Bu tanım, egemenliği hukukun dışında bir karar anına bağlar. Çünkü Schmitt'e göre hukuk, her durumda uygulanamaz; hukuku askıya alacak bir karar merciine ihtiyaç vardır. Bu nedenle egemenlik, bir norm koyma gücü değil, normların askıya alınıp alınmayacağına karar verme kapasitesidir. Schmitt'e göre modern krizin temel nedeni, liberal devletin bu karar verme gücünü kaybetmesidir. Liberalizm, parlamenter tartışmaları, çoğulculuğu ve hukuki prosedürleri nceler; bu durum kararın ertelenmesine, belirsizliğin kurumsallaşmasına, dolayısıyla egemenliğin çözülmesine yol açar. Kriz anında şu sorular ortaya çıkar:

- Devleti kim yönetmektedir?
- Kim karar vermektedir?
- Kim kamusal düzeni koruma yetkisine sahiptir?

Bu sorular yanıtlanamadığında bir egemenlik krizi doğar. Modern dünyanın temel krizi tam olarak budur.

Schmitt'e göre devletin gerçek doğası, normal hukukî işleyişte değil, istisna hlinde ortaya çıkar. İstisna hâli, hem hukukun askıya alındığı hem de siyasal birliğin korunması için olağanüstü yetkilerin devreye sokulduğu bir durumdur. Bu kavram, modern krizi şu açılardan anlamamızı sağlar: Kriz, hukukun yetersiz kaldığı bir momenttir, normlar çöker; çünkü kriz olağan değildir. İstisna halinde devlet varlığını sürdürmek için hukuku askıya alabilir. Schmitt'e göre her düzen, korunması için istisnaya dayanır. Egemenlik, istisna anında görünür hâle gelir. Kimin karar verdiği ancak kriz ortamında anlaşılır. Schmitt'e göre (2021), modern liberal devlet en büyük tehlikeyle burada karşılaşır: Liberalizm, istisna hlini tanımadığı için gerçekte zaten yaşanmakta olan krizleri yönetemez. Böylece devlet pasifleşir, toplum ise güçsüzleşir.

Schmitt'in kriz analizinin üçüncü boyutu siyasal olanın kaybıdır. Schmitt'e göre (2021) siyasal olanın özü dost-düşman ayrımıdır. Bu ayrım yoksa siyaset yoktur. Ancak liberal devlet, çatışmayı zararlı görür, siyaseti tartışmaya indirger, özel çıkarları kamusal çıkarın yerine geçirir, siyasal çekişmeleri ekonomik rekabete dönüştürür. Bu süreç sonunda toplum, ortak bir siyasal aidiyet duygusunu yitirir. Böylece siyasal birlik parçalanır ve ortaya bir kimlik krizi çıkar. Schmitt'in ifadesiyle "Dost-düşman ayrımının silikleşmesi, siyasal varoluşun felce uğramasıdır" (Schmitt, 2021.) Bu felç hâli, çağdaş popülizm, kutuplaşma ve meşruiyet krizi gibi modern siyasal sorunların teorik kökenini oluşturur. Schmitt'e göre liberal devletin krizi parlamentarizmin çöküşüne ve karar verememeye neden olur. Düşünüre göre liberal parlamenter demokrasi, özünde bir kriz rejimidir. Bunun nedeni, liberalizmin çatışmaları "tartışma", "müzakere" ve "uzlaşma" ile çözme iddiasıdır; ancak modern dünyada bu mekanizmalar işlevsiz hâle gelir. Liberalizmin kriziyle birlikte toplumsal homojenlik kaybolur, modern toplum sınıfsal, kültürel ve ideolojik olarak parçalanır; ortak iyi fikri çöker. Parlamentolar tartışma yeteneğini kaybeder. Müzakere artık fikirlerin değil çıkarların mücadelesidir. Partiler devleti felç eder. Devlet, partiler arasında paylaşılmış bir ganimete dönüşür; karar alma yavaşlar. Devlet nötrleşir. Devlet tarafsız bir "hakem"e dönüştükçe, toplumsal güçler devleti içeriden kuşatır.

4.1. Weimar Krizi: Schmitt'in Tahlilinin Tarihsel Arka Planı

Carl Schmitt'in kriz teorisi, büyük ölçüde Weimar Cumhuriyeti'nin⁴ yaşadığı çok boyutlu çözülme süreci içinde

⁴ Weimar Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişinden Hitler'in 1933 yılında iktidara gelişine kadar varlığını sürdüren Alman demokrasi deneyiminin adı olarak tarihe geçmiştir. Bu dönem çoğunlukla 1. Dünya Savaşı, yenilgi, devrim, karşı devrim, hiperenflasyon, yabancı işgali, işsizlik ve sokaklarda şiddetin olduğu yıllar olarak değerlendirilmektedir. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için (bkz. Storer, 2022).

şekillenmiştir. Weimar rejimi, 1920’ler ve 1930’ların başında siyasal istikrarsızlık, kısa ömürlü hükümetler nedeniyle sürekli tekrarlanan koalisyon krizleri, yürütme ile Reichstag arasındaki derin kurumsal çatışmalar, yaygın ekonomik çöküş ve toplumsal kutuplaşmanın beslediği sokak şiddeti ile karakterize edilmiştir. Bu dönemde neredeyse rutin hâle gelen olağanüstü hâl uygulamaları (özellikle Anayasa’nın 48. maddesi çerçevesinde) Schmitt’in egemenlik, istisna hâli ve siyasal birlik kavrayışlarını doğrudan etkilemiştir (Schmitt, 2024).

Schmitt, *Parlamentar Demokrasinin Krizi* (2017) adlı eserinde Weimar’ın çözülme sürecini “karar veremeyen bir parlamentar rejimin yönetemezlik üretmesi” biçiminde yorumlar ve bu durumu şu formülle özetler: “Parlamentar demokrasi, güçlü bir yürütme olmadan yaşayamaz.” Ona göre liberal-parlamentar sistem, kriz anlarında gerekli olan karar alma kapasitesini sağlayamadığından, devletin bütünlüğü ve otoritesi aşınır (Schmitt, 2017). Bu nedenle Schmitt, siyasal kriz dönemlerinde güçlü yürütme – zayıf parlamento şeklinde işleyen başkanlık ya da plebisiter liderlik modellerinin kaçınılmaz hâle geldiğini savunur. Bu yaklaşım, Schmitt’in modern siyasal krizi bir tür “karar krizi” olarak görmesinin temelini oluşturur (Schmitt, 2024).

4.2. Modern Çağda Schmitt: Kutuplaşma, Popülizm ve “Sürekli İstisna Hâli”

Carl Schmitt’in düşüncesi, özellikle 21. yüzyılın siyasal gelişmeleri bağlamında yeniden yorumlanmakta ve güncel siyaset bilimi literatüründe önemli bir referans noktasına dönüşmektedir. Küresel ölçekte artan kutuplaşma, liberal demokrasilerin kurumsal tıkanmaları, popülist liderlik modellerinin yükselişi ve olağanüstü hâlin kalıcı bir yönetim tekniğine dönüşmesi, Schmitt’in kavramlarını yeniden düşünmeyi gerekli kılar. Schmitt’in özellikle “dost–düşman

ayrımı”, “egemen olan istisna hâline karar verendir” formülü ve liberal parlamenterizmin karar alma kapasitesine yönelik eleştirileri, güncel kriz literatüründe sıkça başvurulanan teorik çerçevelerdir. Modern çağda siyasal kutuplaşma, Schmitt’in siyasal olanın varlık koşulu olarak gördüğü dost–düşman ayrımının toplumsal alana taşınmış hâli olarak yorumlanmaktadır. Liberal demokrasilerin uzlaşma, müzakere ve çoğulculuk ideali üzerine kurulu yapısının, derin toplumsal bölünmeler karşısında zayıfladığı; bu durumun ise Schmitt’in eleştirisini doğrular biçimde “karar veremezlik” ve “yönetememe krizi” ürettiği ileri sürülmektedir. Bu çerçevede Schmitt, yalnızca kriz dönemlerini anlamak için değil, aynı zamanda liberal düzenin yapısal gerilimlerini tartışmak için de bir analitik araç hâline gelmiştir.

Popülist liderlik modellerinin yükselişi de Schmitt’in siyasal düşüncesiyle yakından ilişkilidir. Popülist hareketler, halkın iradesini tek bir liderde cisimleştirme iddiasıyla, temsili kurumları etkisizleştiren bir siyasal tarz üretir. Bu durum, Schmitt’in “plebisiter liderlik”, “karar anının egemenliği” ve “doğrudan halk iradesi” kavramlarıyla uyumlu bir siyasal mantık ortaya koyar. Popülizmin yükselişi, Schmitt’in parlamenter demokrasinin krizi üzerine geliştirdiği eleştirilerin modern bağlamda yeniden geçerli hâle geldiğini gösterir.

Son olarak, Schmitt’in istisna hâli kavramı modern çağda yeni bir boyut kazanmıştır. Schmitt’in teorisinde olağanüstü hâl istisnai, geçici ve rejimin sürekliliğini mümkün kılan bir araçtır; ancak günümüzde, güvenlikleşme politikalarının yaygınlaşmasıyla birlikte istisna hâli giderek “kalıcı bir yönetim tekniği” hâline gelmiştir. Terörle mücadele, göç krizleri, ekonomik şoklar, pandemi yönetimleri ve dijital gözetim mekanizmaları, devletlerin istisna yetkilerini süreklileştiren bir siyasal pratik oluşturmuştur. Bu durum, Giorgio Agamben’in (2020) Schmitt’ten hareketle geliştirdiği “istisna hâlinin

normalleşmesi” yorumuyla da uyumludur. Dolayısıyla modern siyasal krizlerin anlaşılmasında Schmitt’in kavramları, hem otoriterleşme eğilimlerini hem de liberal demokrasilerin kırılganlığını analiz etmek açısından güçlü bir teorik çerçeve sunmaktadır.

4.3. Değerlendirme: Kriz Bir “Normsuzluk Anı” Değil, Siyasetin Yeniden Doğuşudur

Carl Schmitt’in kriz anlayışı, onu modern siyasal düşüncenin diğer büyük kriz kuramcılarından ayıran özgün bir konuma sahiptir. Marx için kriz, kapitalist üretim tarzının içsel çelişkilerinin birikimi sonucu ortaya çıkan yapısal bir çöküş momentidir; Rousseau için kriz, toplumsal sözleşmenin ahlaki temelini aşınmasıyla ortaya çıkan toplumsal ve normatif bir bozulmadır. Schmitt’te ise kriz, bütün bu yaklaşımlardan farklı olarak siyasalın asli doğasının yeniden görünür olduğu bir eşik niteliği taşır.

Schmitt için kriz, bir zayıflama ya da normsuzluk hali değildir; aksine, modern liberal devletin gizlediği veya bastırdığı karar alma iradesinin ve egemenliğin gerçek doğasının açığa çıktığı bir “an”dır. Kriz, siyasal düzenin kendisini yeniden kurduğu, egemenliğin yeniden tanımlandığı ve siyasal birliğin restorasyonunun mümkün hâle geldiği bir “kurucu moment”tir (Schmitt, 2021; 2017). Bu nedenle Schmitt’e göre kriz, devletin çöküşü değil, siyasetin yeniden doğuşudur.

Bu yaklaşım, Schmitt’in siyasal teori içindeki konumunu belirgin biçimde farklılaştırır. Çünkü kriz, Schmitt’te normların askıya alındığı bir kaos durumu değil, normların ötesinde işleyen karar ve egemenlik mantığının görünürleşmesidir. Dolayısıyla kriz, liberal parlamenter düzenin işlemeyen yönlerini dramatik biçimde açığa çıkarırken aynı zamanda siyasal düzenin yeniden tesisinin zorunlu olduğu bir eşiktir. Bu çerçevede Schmitt’in kriz teorisi, modern siyasal düşüncede krizi bir çözülme değil,

potansiyel (potentia) olarak siyasal olanın geri dönüşü şeklinde yeniden yorumlayan radikal ve benzersiz bir yaklaşım sunar.

5. HANNAH ARENDT’TE KRİZ: TOTALİTARİZM, KAMUSAL ALANIN ÇÖKÜŞÜ VE DÜŞÜNME YETİSİNİN YİTİMİ

Hannah Arendt, 20. yüzyıl siyasal krizlerinin en kapsamlı teorisyenlerinden biridir. Arendt’e göre modern çağın krizi, klasik siyasal düşünürlerin (Aristoteles, Hobbes, Rousseau, Marx, Hegel) tarif ettiği anlamda devlet krizi, ekonomik kriz ya da temsil krizi değildir. Modern çağın en derin krizi, insanın siyasal varlık olarak kendisini gerçekleştirme kapasitesinin çökmesidir. Bu çöküş üç düzeyde gerçekleşir. Birinci düzey kamusal alanın ve eylemin kaybı, ikinci düzey kitle toplumu ve totalitarizmin yükselişi ve son olarak da düşünme ve yargılama yetisinin yok oluşudur. Arendt için kriz, insanın, Aristoteles’in Politika (2019) adlı eserindeki tanımıyla “politikon zoon” yani “siyasal hayvan” niteliğini kaybetmesidir.

5.1. Kamusal Alanın Çöküşü: Siyasetin Yerini İş ve Zorunlulukların Alması

Arendt’in siyasal kriz teorisinin merkezinde kamusal alanın ölümü vardır. İnsan etkinliklerinin tümünü temsil eden bir terim olarak Arendt’in İnsanlık Durumu (2025) adlı eserinde yer alan ve insan etkinliklerinin tümünü temsil eden bir terim olarak Vita Activa üç insan etkinliği tanımlar. Bunlar emek (labor), iş (work) ve eylem (action)’dur. Emek, biyolojik yeniden üretimi, iş, yapay dünya ve nesneler üretimi, eylem ise özgürce konuşma, çoğulluk içinde siyasal etkinliğini anlatır. Modern çağda kriz eylemin geri çekilmesi, iş ve emeğin siyasal alanı yutmasıyla başlar. Arendt’e göre bu süreçte kamusal alan ve özel alan tüketim dinamikleri tarafından yutulur, yurttaş tüketiciye dönüşür, siyaset ise bürokratik uzmanlığa ve yönetim tekniklerine

indirgenir. Böylece insanlar özgür yaratım güçlerini kaybeder ve kamusal özgürlüğün ortadan kalkması modern siyasal krizin temel niteliği hâline gelir. İnsanlar kendi özgür yaratım güçlerini yitirir. Bu nedenle Arendt'e göre modern siyasal kriz aslında, kamusal özgürlüğün ve eylemin ortadan kalkmasıdır.

5.2. Kitle Toplumu: Totalitarizmin Sosyolojik Temeli

Arendt'in siyasal krize ilişkin en özgün katkılarından biri “kitle toplumu” kavramıdır. Kitle toplumu, atomize ve yalnızlaşmış bireylerden, siyasal bağları kopmuş ve örgütsüz kalabalıklardan oluşur. Bu toplumda insanlar birbirine yabancılaşır, siyasal katılımdan uzaklaşır ve kendilerini güçsüz hisseder. Arendt'e göre bu atomizasyon, totalitarizmin sosyolojik temelini oluşturur; çünkü totalist rejimlerin ihtiyaç duyduğu manipüle edilebilir kitle, ancak siyasal bağlarından kopmuş bu tür bir toplumsal yapı içinde ortaya çıkabilir.

Bu bağlamda Arendt, totalitarizmi⁵ tarihteki sıradan otoriterlik biçimlerinden tamamen ayırır. Ona göre totalitarizm, sadece bir siyasal rejim değil; insanlığın temel varoluş koşullarını yok eden uç bir kriz biçimidir. Arendt'e göre totalitarizm (2021b), tarihteki sıradan diktatörlüklerden veya tiranlıklardan tamamen farklıdır. Totalitarizmin belirleyici özellikleri arasında ideolojinin total hâkimiyeti, terörün sistematik ve kalıcı bir yönetim biçimi olarak kullanılması, insanın spontane eylem kapasitesinin yok edilmesi ve lider–parti–kitle üçgeni etrafında kurulan mutlak örgütlenme yer alır. Arendt'in çarpıcı tespitiyle totalitarizm, siyasal dünyanın tamamen çöküşüdür; bu nedenle kriz yalnızca

⁵ Etimolojik olarak incelendiğinde Türkçe'ye Fransızca'dan geçmiş olan totalitarizmin kökeni tüm-bütün-tamamen anlamlarındaki Latince totus kelimesinden gelmektedir. Totalitarizm kavramı ilk olarak 1920'lerin başlarında, Benito Mussolini ve Giovanni Gentile tarafından kullanılmıştır. Kavram, Mussolini ve Gentile gibi diğer İtalyan siyasi düşünürleri tarafından faşizmi ayakta tutmak ve ona olumlu anlamda katkıda bulunması amacıyla kullanılmıştır. İtalyan ansiklopedisinde faşist yönetim totaliteryan olarak tanımlanmıştır (Akt. Yazıcı, 2018).

siyasal değil, insanlığın varoluşsal bir yıkımıdır (Arendt, 2018,2021a,2021b).

5.3. Düşünme Yetisinin Kaybı: Kötülüğün Sıradanlığı ve Modern Krizin Antropolojik Boyutu

Arendt'in Kötülüğün Sıradanlığı Eichmann Kudüs'te (2022) adlı çalışmasıyla geliştirdiği "kötülüğün sıradanlığı" (banality of evil) kavramı, modern siyasal krizi yalnızca kurumsal ya da yapısal düzlemde değil, aynı zamanda insanın zihinsel-etik yetilerinde meydana gelen çöküş üzerinden açıklaması bakımından özgün bir öneme sahiptir. Arendt'e göre modern çağın en derin krizlerinden biri, bireyin düşünme (thinking), yargılama (judging) ve vicdani muhakeme kapasitesinin aşınmasıdır. Bu durum, totaliter rejimlerin ortaya çıkışı kadar, modern bürokrasinin işleyişinde de merkezi bir rol oynar.

Arendt'in analizinde Adolf Eichmann tarihsel bir kişiden ziyade, modern çağın ürettiği bir insan tipinin temsilidir:

→ Kötülüğü bilinçli bir nefretle değil; düşünme edimini askıya alarak, "emirlere uyma"nın rahat konformizmi içinde gerçekleştirir.

Arendt, Eichmann'ın kötülüğünü "şeytani niyet" üzerinden değil, düşünmeyen bir zihnin ahlaki körlüğü üzerinden tanımlar. Bu bakış açısı, modern krizin özünü şu üç boyutta somutlaştırır:

1.Düşünme Yetisinin Çöküşü (the collapse of thinking)

Arendt'e göre düşünme (2022), kişinin eylemlerine dair kendisiyle gerçekleştirdiği "sessiz diyalog"dur. Bu diyalog yok olduğunda birey, kendi eyleminin sonuçlarını değerlendiremez, otoritenin emirlerini sorgulayamaz, kendi adına ahlaki sorumluluk üstlenemez. Bu nedenle Arendt için düşünme, siyasal

eylemin değil, ahlaki öznenin varlık koşuludur. Modern krizin en tehlikeli boyutu, bu yetinin kitleler düzeyinde çözülmesidir.

2. Yargı Gücünün Askıya Alınması (suspension of judgment)

Totalitarizmler, bireylerin “iyi ile kötü” arasındaki ayrımı ayırt etme kapasitesini zayıflatır. Bürokratik rasyonalite sayesinde birey, eylemini teknik bir görev olarak görür; siyasal veya ahlaki bir anlam yüklemeyi. Eichmann örneği tam da bunu gösterir. Kötülük, nefretin değil; yargı yetisinin devre dışı kalmasının ürünüdür. Arendt’e göre bu fenomen, modern toplumlarda yaygınlaşan “yönetilebilir insan” tipinin oluşumuna işaret eder.

3. Sorumluluğun Dağılması ve Bürokratik Kötülük (bureaucratized evil)

Arendt, modern krizin bürokratik mekanizmalar tarafından nasıl “kişisel sorumluluğu anonimleştirdiğini” vurgular. Emir-komuta zinciri, eylemin failini görünmez kılar. Böylece kötülük büyük çapta işlenebilir hale gelir; çünkü kimse kendisini doğrudan sorumlu hissetmez. Bu durum, modern krizlerin etik boyutunu açıklar. Modern toplum, bireyleri düşünmedikleri halde büyük kötülüklerin aracısı olabilecekleri konumlara yerleştirmektedir. Arendt’in “kötülüğün sıradanlığı” kavramı, siyasal düşüncede krizi şu şekilde yeniden tanımlar: Kriz yalnızca kurumların çöküşü değil, kamusal alanın dağılması değil, otoriterleşme değil, ahlaki öznenin tahrip olmasıdır. Modern çağdaki kriz, insanın dünyaya ilişkin düşünsel konumlanışının zayıflamasından doğar. Düşünme yetisinin askıya alınması, bireyi totaliter eğilimlere, bürokratik körlüklere ve kitlesel manipülasyona karşı savunmasız bırakır. Bu yönüyle Arendt, siyasal kriz kuramını normatif bir zemine oturtur. Arendt’e göre krizden çıkış, düşünme ve yargılama kapasitesinin yeniden inşasını gerektirir.

5.4. Arendt'te Krizden Çıkış: Siyasetin Yeniden İnşası

Arendt hiçbir zaman ütopyacı bir çözüm sunmaz; ancak üç temel çıkış yolu önerir. Bunlardan brincisi kamusal alanın yeniden kurulmasıdır. Kamusal alanın yeniden kurulması özgür yurttaşların açık tartışma ve eylem alanına dönmesi ile mümkün olabilir. Krizden çıkışın ikinci yolu eylemin yeniden doğuşu le sağlanır. Bireyler, spontane ve yaratıcı eylemlerle yeni siyasal başlangıçlar yapmalıdır. Düşünme ve yargılama yetisinin geliştirilmesi, krizden çıkışın üçüncü yoludur. Her birey kendi adına düşünmeli ve karar vermelidir. Bu nedenle Arendt'te kriz, bir çöküş değil, yeni bir başlangıç imkânıdır.

5.5. Arendt'in Modern Kriz Teorilerine Etkisi

Hannah Arendt'in modern siyasal düşünceye yaptığı katkılar, özellikle “kriz” olgusunu ele alış biçimi üzerinden çağdaş siyasal teoriye güçlü bir etki yaratmıştır. Arendt'in kriz kavrayışı, modernliğin epistemolojik, antropolojik ve siyasal boyutlarına yayılan çok katmanlı bir çözümleme sunar. Ona göre kriz, yalnızca belirli kurumsal yapıların çöküşü ya da siyasal düzenin işlevsiz hale gelişi değil; insanın düşünme, yargılama ve eyleme kapasitesinin tarihsel olarak aşınmasıyla ilgili daha derin bir sorundur. Bu nedenle Arendt, modern krizi hem bir siyasal patoloji hem de insanlık durumuna ilişkin bir bozulma olarak yorumlar. Söz konusu çerçeve, daha sonra Habermas, Foucault, Agamben ve Luhmann gibi çok farklı geleneklerden gelen teorisyenlerin kriz analizlerini doğrudan veya dolaylı biçimde etkilemiştir.

Arendt'in modern kriz anlayışının merkezinde kamusal alanın çöküşü, düşünme yetisinin zayıflaması, eylem kapasitesinin kısıtlanması ve totaliter eğilimlerin sıradanlaşması gibi temalar yer alır. Modern toplumlarda siyasal eylemin yerini teknik yönetimin almasıyla birlikte birey, eyleyen bir özne olmaktan ziyade bürokratik ve ekonomik mekanizmaların içine

sıkışmış bir “yönetilen” haline dönüşmektedir. Arendt bu süreci, Antik Yunan’da eylemin üstün konumuna dayanan siyasal yaşamın modern dönemde giderek yerini zorunlulukların ve araçsal aklın belirlediği bir düzenin almasıyla açıklamıştır. Bu yaklaşım, özellikle modernliğin patolojilerini açıklamak isteyen çağdaş teorisinin temel referanslarından biri haline gelmiştir.

Arendt’in kriz teorisinin çağdaş düşünce üzerindeki en görünür etkisi, Habermas’ın meşruiyet krizi, kamusal alanın dönüşümü ve iletişimsel eylem kavrayışlarında ortaya çıkar. Habermas, modern kapitalist toplumların karşı karşıya kaldığı yapısal krizleri açıklarken Arendt’in kamusal alan analizinden önemli ölçüde yararlanır; kamusal alanın rasyonel tartışma ve yurttaş katılımı temelinde yeniden inşası gerektiği argümanı, Arendt’in eylem ve çoğulluk vurgusunun normatif bir devamıdır. Arendt’in modernliğin teknikleşmesine dair eleştirisi, Habermas’ın sistem-dünya ayrımında ve yaşam dünyasının kolonizasyonu tezinde yeniden biçimlenir. Dolayısıyla Arendt’in siyasal olanın gerilemesine ilişkin teşhisi, Habermas’ın iletişimsel akıl çerçevesinde kurduğu modern kriz teorisine epistemolojik bir temel sağlar.

Arendt’in etkisi bununla sınırlı değildir. Foucault’nun modern iktidar ve yönetimsellik analizleri, Arendt’in totaliterliğe ilişkin çözümlemeleriyle örtüşen ancak farklı bir yöntemle ilerleyen bir perspektif sunar. Foucault, disiplin toplumunun doğuşunu açıklarken modern iktidarın kapatma, normlaştırma ve gözetim mekanizmalarını inceler. Bu yönüyle onun modern öznenin inşasına ilişkin tespitleri, Arendt’in “düşünme yetisinin kaybı” ve “kötülüğün sıradanlaşması” kavramlarıyla yapısal bir akrabalık taşır. Arendt, Eichmann örneği üzerinden bireyin düşünme ve yargılama yetisini kaybettiğinde nasıl totaliter mekanizmaların bir parçasına dönüşebildiğini gösterirken; Foucault modern iktidarın bireyi nasıl disipliner yapılara göre şekillendirdiğini ortaya koyar. Her iki düşünür de modern

toplumda öznenin pasifleştirilmesi ve eylem kapasitesinin sınırlandırılması gibi temaları ele alır. Bu nedenle Arendt, Foucault'nun iktidarın mikro-fiziksel işleyişine dair analizinin tarihsel-felsefî arka planında önemli bir yer işgal eder.

Arendt'in kriz literatürüne yaptığı bir diğer önemli katkı, modern siyasal düzenin meşruiyetini sorgularken klasik anlamda ilerleme yahut devrimci kopuş fikrine bağlı kalmamasıdır. Arendt'in eylem hakkındaki argümanı, modernliğin öngörülmezliği ve kırılganlığı içinde yeni başlangıçların (natality) mümkün olduğuna vurgu yapar. Bu vurgu, günümüz demokratik teori tartışmalarında ve özellikle katılımcı-yatay siyaset modellerinde Arendtçi bir miras olarak yeniden yorumlanmaktadır. Kısacası Arendt, modern krizi yalnızca bir çöküş veya patlama anı olarak değil; aynı zamanda politik olanın yeniden doğuşu için bir imkânlar alanı olarak da tahayyül eder. Bu yönüyle onun yaklaşımı, politik yenilenme, devrim sonrası siyasal düzen, demokratik katılım ve kamusal alanın yeniden kurulması gibi temalarda güncel literatüre esin kaynağı olmayı sürdürmektedir.

Sonuç olarak Arendt'in modern kriz teorilerine etkisi, yalnızca belirli kavramlara ilham vermekle sınırlı kalmaz; modern siyasal düşüncenin temel problemlerinin ele alınış tarzını da şekillendirir. Arendt'in modernliğin karanlık yönlerine dair teşhisleri, hem eleştirel teori geleneğinde hem de iktidar analizlerinde yankı bulmaya devam etmektedir. Onun kamusal alan, eylem, düşünme yetisi ve totaliterlik kavramları üzerinden geliştirdiği analiz, çağdaş siyasal teorinin kriz fenomenini anlamasında vazgeçilmez bir referans noktasıdır. Bu nedenle Arendt, modern siyasal düşüncenin belirsizlik, kırılganlık ve dönüşüm süreçlerine dair yaptığı katkılarla, günümüz kriz literatürünün hem kurucu figürlerinden biri hem de teorik ufkunu genişleten temel düşünürlerden biri olarak kabul edilmektedir.

6. JÜRGEN HABERMAS'TA SİYASAL KRİZ: MEŞRUIYET, İLETİŞİMSEL AKLIN ÇÖZÜLÜŞÜ VE SİSTEM-YAŞAM DÜNYASI GERİLİMİ

6.1. Habermas'a Genel Bakış: Krizin Modern Toplumdaki Yeni Biçimi

Jürgen Habermas, modern toplumların karşı karşıya kaldığı kriz dinamiklerini açıklamak üzere geliştirdiği kuramsal çerçeve ile çağdaş sosyal teorisinin en etkili figürlerinden biri olarak öne çıkar. Onun kriz teorisine yaklaşımı, yalnızca ekonomik veya siyasal çöküşleri belirleyen yüzeysel göstergelerle sınırlı değildir; aksine modernliğin normatif temellerinin aşınmasına, meşruiyetin kurumsal yapılarda nasıl üretildiğine ve toplumsal bütünleşmenin hangi mekanizmalar üzerinden sürdürüldüğüne ilişkin kapsamlı bir çözümleme sunar. Habermas'ın modern kriz anlayışı, bir yandan geleneksel Marksist ekonomik determinist kriz teorilerini aşan, diğer yandan Weberci rasyonelleşme analizinin ötesine geçerek modernliğin yapısal dönüşümünü normatif bir çerçevede değerlendiren çok katmanlı bir yapıdadır. Bu nedenle Habermas'ın yaklaşımı, modern toplumda krizin “yeni biçimini” açıklayan en sistematik girişimlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Habermas'ın kriz teorisinin merkezinde meşruiyet, kamusalılık, iletişimsel rasyonelite ve sistem–yaşam dünyası ayrımı gibi temel kavramlar yer alır (Habermas, 2001). Ona göre modern kapitalist toplum, yalnızca ekonomik darboğazlar veya siyasal işlev bozuklukları nedeniyle değil; aynı zamanda iletişimsel eylemin bozulması ve kolektif anlam üretme kapasitesinin zayıflaması sonucu da krizlere açık hale gelmektedir. Modern toplumun rasyonelleşme süreçleri ekonomik sistemin uzmanlaşmasına ve bürokratik yönetimin güçlenmesine yol açarken, yaşam dünyasının normatif temellerini

oluşturan değerler, kültürel pratikler ve iletişim biçimleri giderek “araçsal aklın” baskısı altına girmektedir. Habermas, bu durumun uzun vadede toplumsal bütünleşmeyi tehdit eden, siyasal meşruiyeti zayıflatan ve bireylerin kamusal alandaki ifade kapasitesini sınırlayan yapısal krizlere yol açtığını belirtir. Bu nedenle modern toplumdaki krizin yeni biçimi, yalnızca ekonomik veya siyasal alanlara özgü değildir; iletişimsel kapasitenin tahrip olmasıyla birlikte tüm toplumsal alanı kuşatan bir nitelik kazanır.

Habermas’ın (2001) “meşruiyet krizi” kavramı bu noktada kritik bir rol oynar. Refah devleti kapitalizminin genişleyen idari yapıları ve devletin ekonomik alanla kurduğu yakın ilişki, siyasal karar alım süreçlerinin karmaşıklaşmasına ve yurttaşların bu süreçlerden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Habermas’a göre modern devlet, ekonomik sistemin yükümlülüklerini karşılamak için gittikçe daha fazla müdahaleci hale gelirken, aynı zamanda meşruiyetini yeniden üretmek için gerekli olan sembolik kaynaklardan uzaklaşmaktadır. Bu gerilim, devletin hem ekonomik talepleri karşılayamaması hem de yurttaşların normatif beklentilerine yanıt verememesi sonucunda bir “çifte kriz” üretir. Siyasal düzenin meşruiyet temellerinin aşınması ve kamuoyunun rasyonel-katılımcı tartışma zeminlerini kaybetmesi, modern krizin karakteristik unsurlarını oluşturur. Bu bağlamda Habermas, modern toplumun krizi ile demokratik meşruiyet arasındaki bağı teorik düzeyde açıklayan önemli bir düşünürdür.

Habermas’ın kriz teorisini özgün kılan bir diğer unsur, sistem–yaşam dünyası ayrımını merkeze aldığı yapısal çözümlemesidir (Habermas,2001). Ona göre modern toplum iki temel düzeyde işler: Sistem düzeyi (ekonomik ve idari mekanizmalar) ve yaşam dünyası düzeyi (günlük kültürel pratikler, normatif yapılar, iletişimsel etkileşimler). Modern kapitalizmin gelişimiyle birlikte sistem, yaşam dünyası üzerinde

kolonizatör bir güç haline gelir. Ekonomik ve bürokratik rasyonalite genişledikçe, iletişimsel akıl zayıflar; ortak anlam üretimi, demokratik tartışma, fikir beyanı ve kamusal katılım gibi unsurlar aşınmaya başlar. Bu nedenle modern krizin yeni biçimi, yalnızca sistem düzeyindeki işlev bozukluklarından değil; yaşam dünyasının içsel tutarlılığının bozulmasından da kaynaklanır. Arendt'in kamusal alanın çöküşü ve eylem kapasitesinin kaybı üzerine yaptığı analizlerin Habermas tarafından bu yapısal düzey ayrımı içinde yeniden teorize edildiği görülmektedir.

Habermas'ın kriz teorisi, yalnızca modernliğin sorunlarını teşhis etmekle kalmaz; aynı zamanda normatif bir çözüm önerisi de sunar. Bu çözüm, “iletişimsel akıl” ilkesine dayanan demokratik bir kamusal alanın yeniden inşasını içerir. Habermas'a göre modern krize karşı en etkili direnç, yurttaşların rasyonel-katılımcı tartışmalar yoluyla siyasal karar alma süreçlerine müdahil olabilmesi, demokratik kamusal alanın genişletilmesi ve yaşam dünyasının normatif kaynaklarının güçlendirilmesidir. Bu normatif çerçeve, modern toplumların krizlerle başa çıkabilmesi için yalnızca ekonomik veya idari düzenlemelerin yeterli olmayacağını; bunun yerine iletişimsel kapasitenin, demokratik kültürün ve kamusal aklın yeniden canlandırılması gerektiğini savunur.

Habermas, modern toplumdaki krizin yeni biçimini açıklarken ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyleri birbirine bağlayan kapsamlı bir kuramsal yapı kurar. Onun analizleri, modernliğin araçsal rasyonalite tarafından şekillenen yapısal dönüşümlerinin toplumsal bütünleşme, meşruiyet ve iletişimsel akıl üzerinde yarattığı etkileri sistematik biçimde ortaya koyar. Bu nedenle Habermas, çağdaş kriz literatüründe Arendt sonrasında en etkili kurucu figürlerden biri olarak kabul edilir ve modern krizin karmaşık doğasını kavramak için vazgeçilmez bir referans noktasıdır.

6.2. Kriz ve Kamusal Alan: İletişimsel Aklın Yeniden İnşası

Habermas'ın kriz teorisinin merkezinde, modern toplumlarda rasyonalite biçimlerinin dönüşümü ve bu dönüşümün kamusal alan üzerindeki etkileri yer alır. Habermas'a göre modernliğin temel sorunu, aklın teknik–araçsal biçimlerinin toplumsal yaşamın iletişimsel boyutlarının önüne geçmesi ve böylece kamusal alanın tarihsel işlevini kaybetmesidir. Modern kapitalist toplumda ekonomik sistem ile idari–bürokratik sistem, para ve iktidar medyumlarıyla genişleyerek yurttaşların gündelik iletişimsel etkileşimlerinden oluşan yaşam dünyasını kolonize eder (Habermas, 2001). Bu süreç, modern krizin özünü oluşturan yapısal bir “iletişim kaybı” yaratır.

Habermas'ın Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü (2015) eserinde ortaya koyduğu teorik çerçeve, krizi yalnızca ekonomik veya siyasal kurumların işleyişindeki bozulma olarak değil, kamusal tartışmanın rasyonel biçimde sürdürülemez hâle gelmesi olarak tanımlar. Kamusal alan, bireylerin ortak meseleleri tartışarak “ortak akıl” ürettiği bir iletişim mekânı olmaktan çıkar; medya, piyasa ve devlet aygıtlarının etkisi altında parçalanır. Bu nedenle kriz, demokratik siyasal meşruiyetin temel dayanağı olan kamusal aklın işleyemez hâle gelmesiyle doğrudan ilişkilidir.

Habermas için modern kriz üç düzlemde ortaya çıkar. Bunlardan birincisi ekonomik krizdir. Ekonomik kriz, kapitalist sistemin kendi mantıksal sınırlarından doğan istikrarsızlıklardır. Modern krizin ortay çıktığı ikinci düzlem Siyasal-idari krizdir. Siyasal-idari kriz, devletin meşruiyet üretme kapasitesinin zayıflamasıyla ilgilidir. Kültürel-toplumsal kriz, iletişimsel rasyonaliteyi mümkün kılan anlam ufuklarının çözülmesiyle meydana gelir. Bu üç kriz türü, kamusal alanın bütünleşme gücünün zayıflamasıyla birleştiğinde, modern toplum derin bir “meşruiyet krizi”ne girer. Habermas'ın sistem–yaşam dünyası

ayrımı tam bu noktada önem kazanır: Kriz, sistemin işleyiş mantığının yaşam dünyasının normatif temellerini aşındırması; dolayısıyla iletişimsel aklın siyasal süreçlerden dışlanmasıdır.

Habermas’a göre krizin aşılması, teknik–araçsal aklın sınırlandırılması değil, iletişimsel aklın yeniden kurucu bir güç hâline getirilmesiyle mümkündür. Bu nedenle modern toplumlarda reformun temel zemini ekonomik veya yönetsel teknikler değil, kamusal tartışmanın yeniden canlandırılması, yurttaşların karar süreçlerine iletişimsel rasyonallite yoluyla katılımının güçlendirilmesi ve demokratik meşruiyetin bu temelde yeniden inşa edilmesidir. Kriz, böylece yalnızca bir çözülme anı değil, kamusal aklın yeniden örgütlenmesi için zorunlu bir fırsat olarak görülür.

Habermas’ın kriz teorisi bu yönüyle, Schmitt’in karar anına dayalı siyasal kriz analizinden de Marx’ın ekonomik çelişkilere dayalı kriz teorisinden de ayrılır. Habermas için modern kriz, en temelde rasyonel iletişimin kurumsal olarak baskılandığı, kamusal alanın işlevsizleştiği ve toplumsal bütünleşmenin iletişimsel temellerinin zayıfladığı bir süreçtir. Dolayısıyla krizin aşılması, iletişimsel aklın ve kamusal alanın normatif gücünün yeniden inşa edilmesine bağlıdır.

Habermas için krizden çıkış, ekonomik veya kurumsal “tamir” süreçlerinden değil kamusal alanın yeniden canlandırılmasından geçer. Çözümün ana unsurlarını ise eleştirel kamuoyu, rasyonel tartışma, deliberatif demokrasi, Yurttaşların katılımı, özgür iletişim ortamı oluşturmaktadır. Habermas’a göre siyasal düzen, iletişimsel akla dayalı demokratik meşruiyeti yeniden kuramazsa, kriz kalıcı hale gelir ve sistem içsel olarak istikrarsızlaşır.

6.3. Habermas’ın Kriz Teorisinin Önemi

Jürgen Habermas’ın kriz teorisi, modern toplumların yapısal dönüşümlerini açıklamada geliştirilmiş en kapsamlı

normatif-analitik çerçevelerden biri olarak siyaset bilimi, sosyoloji ve felsefe literatüründe özel bir konuma sahiptir. Habermas’a göre modern toplumdaki kriz yalnızca ekonomik ya da siyasal düzeylerde ortaya çıkan bir bozulma değil, aynı zamanda iletişimsel rasyonalite, kamusal tartışma, meşruiyet üretimi ve toplumsal bütünleşme süreçlerinin tamamını etkileyen çok boyutlu bir fenomendir (Habermas, 2001). Bu yaklaşım, onu hem klasik kriz teorilerinden hem de çağdaş sistem kuramcılarından ayıran temel epistemik zemini oluşturur.

Habermas’ın kriz kavrayışının önemi öncelikle, modern toplumlarda meşruiyetin artık geleneksel ya da karizmatik kaynaklardan değil, iletişimsel süreçlerden türediği yönündeki tespitten kaynaklanır. Modern siyasal düzen, ancak kamusal alanda yürütülen tartışmaların rasyonelliği ve kapsayıcılığı sayesinde meşrulaşır; bu süreç bozulduğunda ortaya çıkan şey “meşruiyet krizi”dir (Yıldız, 2019). Bu nedenle kriz, Habermas için, siyasal iktidarın yönetememesinden çok, siyasal iktidarın gerekçelendirememesi anlamına gelir. Böylece kriz, normatif bir yetersizlik ve iletişimsel kopuş olarak tanımlanır.

Habermas’ın kriz teorisinin ikinci önemi, “sistem–yaşam dünyası” ayırımına dayanır. Modern toplumlarda ekonomik ve idari sistemlerin işleyişini belirleyen araçsal akıl, toplumsal bütünleşmenin dayandığı yaşam dünyasını giderek kolonize etmektedir. Bu kolonizasyon, gündelik hayatın anlam dünyasını, kamusal tartışma biçimlerini ve demokratik katılımı zayıflatarak yukarıdan dayatılmış bir sistem rasyonalitesi ortaya çıkarır (Habermas, 2001). Habermas’a göre modern toplumun en temel krizi, bu iki alan arasındaki gerilimden, yani yaşam dünyasının sistemsal güçler tarafından baskılanmasından doğmaktadır.

Habermas’ın kriz analizinin üçüncü temel katkısı, kamusal alan kuramı üzerinden geliştirdiği demokratik perspektiftir. Habermas, kamusal alanın tarihsel olarak nasıl

dönüşüme uğradığını ve modern kapitalist toplumda nasıl kırılanlaştığını açıklarken özgül bir “kamusal alan krizi” kavramsallaştırması geliştirir (Habermas, 2015). Ona göre modern toplum, kamuoyunun rasyonel oluşumunu kuşatan iletişimsel mekanizmaların zayıflaması nedeniyle temsil krizine sürüklenmektedir. Siyasal tartışmanın ticarileşmesi, medyanın yapısal dönüşümü, yurttaş katılımının zayıflaması ve söylemsel manipülasyonun artması kamusal alanın işlevini aşındırarak siyasal meşruiyet üretimini kırılan hâle getirir.

Habermas’ın kriz teorisinin son ve en güncel önemi, modernliğin normatif bir proje olarak savunulabilirliği üzerine geliştirdiği argümana dayanır. Habermas’a göre modernlik, tamamlanmamış bir projedir; krizin kaynağı modernliğin tükenmesi değil, modernliğin vaat ettiği iletişimsel akıl ve demokratik katılım idealinin yeterince gerçekleştirilememesidir (Habermas, 1997). Bu perspektif, krizi karamsar bir çöküş anı olarak değil, normatif bir yenilenme ve demokratik kapasitenin yeniden inşası için fırsat sunan bir eşik olarak görür.

Bütün bu boyutlar göz önüne alındığında Habermas’ın kriz teorisi, modern toplumun ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyde yaşadığı dönüşümleri mutlak bir bütünsellik içinde açıklayan, aynı zamanda normatif bir demokrasi idealini koruyan benzersiz bir çerçeve sunar. Kriz, Habermas için, modern toplumun içsel çelişkilerinin bir semptomu olmanın ötesinde, demokratik rasyonalitenin yeniden kurulduğu bir “iletişimsel yenilenme alanı” olarak değerlidir. Bu nedenle Habermas’ın kriz teorisi, çağdaş siyasal düşüncede hem analitik hem normatif düzlemde merkezi bir önem taşımaktadır. Habermas’ın katkıları bağlamında siyasal kriz artık: bireysel erdem kaybı (Platon) değil, siyasal düzenin bozulması (Machiavelli) değil, toplumsal sözleşmenin çatlaması (Rousseau) değil, ekonomik-sınıfsal çelişki (Marx) değil, modern toplumun iletişimsel ve meşruiyetsel altyapısının çökmesi olarak anlaşılır. Bu nedenle

Habermas, Arendt'ten sonra 20. yüzyılın en kapsamlı siyasal kriz kuramını ortaya koyan düşünürdür.

7. MİCHEL FOUCAULT'DA KRİZ: DİSİPLİN TOPLUMUNDAN BİYOPOLİTİKAYA VE YÖNETİMSELLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

Michel Foucault, kriz kavramını klasik anlamıyla —bir siyasal rejimin bozulması, kurumların çökmesi ya da egemenliğin zayıflaması— şeklinde ele almaz. Foucault için kriz, iktidar biçimlerinin tarihsel olarak dönüşmesinin yarattığı bir “kopuş”, bir “eşik” ya da bir “iktidar rasyonalitesinin tükenmesi”dir. Bu nedenle kriz, Foucault'nun analizlerinde yapısal, tarihsel ve epistemik bir biçimde ortaya çıkar; belirli bir devlet modelinin değil, belirli bir iktidar teknolojisinin krize girmesi söz konusudur.

7.1. Disiplin İktidarının Krizi: Toplumsal Denetim Modellerinin Dönüşümü

Foucault, Hapishanenin Doğuşu (2019) eserinde modern toplumun temel örgütlenme mantığını “disiplin iktidarı” üzerinden açıkladıktan sonra, bu iktidar biçiminin 20. yüzyılda kriz belirtileri göstermeye başladığını ifade eder (Lemke, 2012). Okullar, kışlalar, hastaneler, fabrikalar gibi kapatılma mekânları, artık toplumun geneline düzen ve itaat üretemez hâle gelir. Böylece iktidarın “bedenleri eğiten” disipliner biçimi çözülürken, siyasal alan yeni bir denetim mantığına doğru evrilir. Bu çözülme bir “otorite kaybı” değil, denetimin yeni tekniklere kaymasıdır: Kriz, iktidar biçiminin rasyonalitesini değiştirir.

7.2. Biyopolitikanın Yükselişi: Yaşamı Yönetmenin Krizi

Foucault'ya göre esas büyük kırılma, 18. yüzyıldan itibaren devletlerin nüfusu —ölüm oranları, sağlık, doğurganlık,

yaşam beklentisi— ölçerek yönetmeye başlamasıyla ortaya çıkan biyopolitikadır (Foucault, 2015). Bu yeni iktidar biçimi, bireylerden çok topluluklara, yaşam süreçlerine ve “nüfusun yönetimi”ne yönelir. Bu dönüşüm, disiplin toplumunun kriziyle birlikte daha belirgin hâle gelir: Modern devlet artık bedenleri kapatmakla yetinmez; yaşamı optimize etmeye ve yönetmeye çalışır. Böylece siyasal kriz, yönetilenlerin itaat üretme kapasitesinden ziyade, nüfusun istatistiksel olarak düzenlenmesi alanında ortaya çıkar.

7.3. Yönetimsellik (Governmentality): Liberalizmin İktidar Krizi

Foucault’nun kriz analizinin en kapsamlı boyutu *gouvernementalité* (yönetimsellik) kavramıdır. 1978–1979 College de France derslerinde geliştirdiği bu kavram, modern siyasal rasyonalitenin —özellikle de liberalizmin— kendi iç çelişkileri nedeniyle sürekli bir kriz üretme eğilimine sahip olduğunu gösterir (Foucault, 2015). Liberal yönetimsellik piyasayı özgürleştirmeye çalıştığı için krize neden olur. Ama bu özgürlük ortamını garanti altına almak için yoğun bir devlet müdahalesi üretir. Bu çelişki, Foucault’ya göre modern siyasal düzenin en derin krizidir: Liberal iktidar, müdahaleyi azaltmak için sürekli yeni müdahale biçimleri yaratmak zorunda kalır. Böylece modern siyaset, özgürlük ile güvenlik arasındaki gerilimde kalıcı bir kriz hâline girer. Neoliberalizm ise krizin rasyonalitesinin değişimi anlamına gelmektedir. Foucault neoliberalizmi bir ideoloji olarak değil, yeni bir iktidar aklı olarak tanımlar. Ona göre neoliberal yönetimsellik, disiplinden biyopolitikaya geçişin üçüncü aşamasıdır (Foucault, 2015). Burada kriz artık:Devletin yetmezliğinden değil,piyasanın sürekli genişleme ihtiyacından,bireyin “girişimci özne”ye dönüştürülmesinden, toplumun rekabet normları üzerinden yeniden örgütlenmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla neoliberal

çağda kriz, ekonomik bir çöküş değil, siyasal öznenin dönüşümü sürecidir.

7.4. Değerlendirme: Foucault'da Kriz

Foucault'nun kriz anlayışı, klasik siyasal düşüncede olduğu gibi kurumların çöküşü ya da siyasal düzenin bozulması üzerinden tanımlanmaz; aksine kriz, iktidar aklının dönüşümünü görünür kılan yapısal bir eşik olarak ele alınır. Foucault'ya göre modern toplumlarda kriz, egemenliğin hukukî veya kurumsal sınırlarının aşınmasından ziyade iktidar tekniklerinin yeniden yapılanmasıyla ilişkilidir. Bu çerçevede kriz, modern iktidarın üç temel biçimi—disiplinci iktidar, biyopolitika ve neoliberal yönetimsellik—arasında yaşanan geçiş süreçlerinde ortaya çıkan epistemik bir kırılmadır (Foucault, 2014).

Foucault'nun analizinde modern çağın kriz momenti özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda nüfusun yönetimi, ekonominin özerk bir rasyonalite olarak yükselişi ve liberal yönetim mantığının devlet aklına yerleşmesi sırasında belirginleşir. Bu süreç, egemenliğin klasik biçimlerinden farklı olarak toplumun “yaşam süreçleri” üzerinden yönetildiği biyopolitik düzenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kriz, bu dönüşümün görünür hâle geldiği noktada, yani yönetimsellik biçimlerinin işlevsizleştiği, toplumsal rızanın yeniden üretilmediği ve iktidarın kendisini yeni tekniklerle yeniden örgütlemek zorunda kaldığı ara alanlarda doğar (Foucault, 2014). Neoliberal yönetimsellik ise Foucault'ya göre modern kriz tartışmalarının en ileri aşamasıdır. Neoliberalizm bir ideoloji değil, yeni bir “iktidar aklı”dır; toplumu piyasa ilkeleri doğrultusunda yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan bu akıl, modern krizi ekonomik bir daralma olmaktan çıkararak özneleşme biçimlerinin dönüşümüne taşır. Dolayısıyla kriz, Foucault'nun düşüncesinde hem iktidar teknolojilerinin sürekliliğini hem de bu teknolojilerin kırılmalarını açıklayan analitik bir kavram işlevi görür. Foucault'da kriz, siyasal düzenin

istisnai bir sapması değil, iktidarın yeniden yapılanmasının zorunlu bir unsurudur. Kriz, iktidarın işleyişindeki süreksizlikleri görünür kılan ve yeni yönetimsellik biçimlerinin ortaya çıkışını mümkün kılan bir eşiktir. Bu yönüyle Foucault'nun kriz anlayışı, modern siyasal teoride krizi bir “bozulma” olarak değil, iktidar ilişkilerinin yeniden kurgulandığı üretken bir moment olarak yorumlayan özgün bir perspektif sunar.

8. SONUÇ

Siyasal düşünce tarihinde kriz kavramı, Antik Yunan'dan modern çağın karmaşık yönetimsellik biçimlerine uzanan geniş bir kuramsal hatta farklı anlamlar kazanarak gelişmiştir. Bu çalışma, krizin tarihsel seyrini iki ana dönemde ele alarak kavramın siyasal teori içindeki dönüşümünü bütünlüklü bir çerçevede analiz etmeye çalışmıştır. Birinci bölümde, Platon ve Aristoteles'ten başlayarak Roma düşüncesi, Ortaçağ'ın düzen-kaos ikiliği ve modern siyasal düşüncenin erken temsilcileri Machiavelli, Hobbes ve Locke'un kriz anlayışları değerlendirilmiş; toplumsal bozulmayı siyasal eşitsizlik, meşruiyet kaybı ve ahlaki çözülmeye ilişkilendiren Rousseau ile birlikte klasik siyasal düşünceden modern kriz teorilerine geçiş tamamlanmıştır.

İkinci bölümde ise kriz kavramının modern dönemde nasıl yeni bir içerik kazandığı ortaya konmuştur. Marx'ın krizi kapitalist üretim tarzının içsel ve tekrarlayan bir çelişkisi olarak yorumlayan yaklaşımı, hem ekonomik hem toplumsal hem de tarihsel düzeyde yapısal bir kriz teorisinin başlangıç noktasını oluşturur. Marx'ın ardından Gramsci'nin hegemonya çözülmesi, rıza üretiminin bozulması ve “organik kriz” kavramı üzerinden geliştirdiği kuramsal çerçeve, modern siyasal krizi ekonomik daralmanın ötesine taşıyarak ideolojik ve toplumsal bütünleşme süreçlerinin süreksizliği bağlamında yeniden tanımlar. Bu

yönüyle Gramsci, krizi yalnızca bir çöküş değil, yeni bir siyasal düzenin doğum sancısı olarak gören benzersiz bir perspektif sunmuştur.

20. yüzyılın kritik teorisyenleri Schmitt, Arendt, Habermas ve Foucault ise modern siyasal kriz düşüncesini farklı boyutlarda daha da derinleştirmiştir. Schmitt, krizi liberal parlamenter sistemin karar veremezliğine dayanan bir siyasal birlik kaybı olarak analiz etmiş ve egemenliğin istisna anındaki belirleyici rolünü vurgulamıştır. Arendt, krizi totalitarizmin yükselişi, kamusal alanın çöküşü ve modern bireyin düşünme-yargılama yetilerinin zayıflaması bağlamında ele alarak siyasal modernitenin insani ve etik boyutundaki kırılmaları görünür kılmıştır. Habermas, modern krizi meşruiyet üretimi, iletişimsel aklın zayıflaması ve yaşam dünyasının sistem tarafından kolonizasyonu çerçevesinde tanımlayarak, iletişimsel rasyonaliteyi çağdaş krizin hem teşhisi hem ilacı olarak konumlandırmıştır. Foucault ise iktidarın dönüşen teknikleri üzerinden krizi modern yönetimselliğin kırılma noktası olarak yorumlamış; neoliberalizmin bir ideolojiden çok, toplumsal özneyi yeniden kuran bir iktidar aklı olduğunu göstererek kriz kavramına yeni bir epistemik derinlik kazandırmıştır.

Bu çok katmanlı tarihsel seyir değerlendirildiğinde kriz kavramının siyasal düşünceler tarihinde üç temel dönüşüm geçirdiği görülmektedir. Birincisi, kriz antik dünyada yönetim biçimlerinin bozulmasıyla sınırlıyken, modern dönemde toplumsal yapıları ve ekonomik süreçleri içine alan daha geniş bir anlam edinmiştir. İkincisi, kriz artık yalnızca düzenin çözülüşü değil, aynı zamanda yeni siyasal düzenlerin ve yönetimsellik biçimlerinin kurulmasına zemin hazırlayan yaratıcı bir moment olarak anlaşılmaktadır. Üçüncüsü, modern teoride kriz, ekonomik çelişkilerden ideolojik hegemonya süreçlerine, meşruiyet sorunlarından iktidar aklının dönüşümüne kadar geniş bir

düzlemde ele alınarak çok yönlü bir analitik kavrama dönüşmüştür.

Sonuç olarak, siyasal düşünce tarihinde kriz, ne yalnızca bir çöküş anı ne de salt geçici bir istikrarsızlıktır; aksine siyasal, toplumsal ve ekonomik düzenin yeniden kurulduğu bir eşiktir. Kriz anları, düşünürlere göre farklı anlamlar taşısa da ortak nokta, bu anların mevcut düzeni görünür kılması ve alternatif düzenlerin imkânını ortaya çıkarmasıdır. Bu nedenle kriz, siyasal düşüncenin kendisini yenilediği, toplumların kendi yapılarını yeniden tanımladığı ve siyasal iktidarın meşruiyetini yeniden kurmak zorunda kaldığı bir yaratım alanı olarak değerlendirilmelidir. Bu çalışma, kriz kavramının tarihsel gelişimini bütüncül bir biçimde ortaya koyarak, modern siyasal teori içindeki tartışmaların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2020). İstisna hâli (K. Atakay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Arendt, H. (2018). Totalitarizmin kaynakları II: Emperyalizm (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2021a). Totalitarizmin kaynakları I: Antisemitizm (8. bs.; B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2021b). Totalitarizmin kaynakları III: Totalitarizm (4. bs.; İ. Serin, Çev.). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2022). Kötülüğün sıradanlığı: Eichmann Kudüs'te (Ö. Çelik, Çev.). Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2025). İnsanlık durumu (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları.
- Aristoteles. (2019). Politika (M. Tunçay, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Arrighi, G. (2016). Uzun yirminci yüzyıl: Para, güç ve çağımızın kökenleri (R. Boztemur, Çev.). İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2014). Güvenlik, toprak, nüfus: Collège de France dersleri (1977–1978) (F. Taylan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). Biyopolitikanın doğuşu: Collège de France dersleri (1978–1979) (A. Tayla, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019). Hapishanenin doğuşu (8. bs.; M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.
- Gramsci, A. (2012). Hapishane defterleri (Cilt 3). Kalkedon Yayıncılık.
- Habermas, J. (1997). Modernlik: Tamamlanmamış bir proje.<http://www.halksahnesi.org/1997/06/22/modernlik-tamamlanmamis-bir-proje-jurgen-habermas/>

- Habermas, J. (2001). İletişimsel eylem kuramı (M. Tüzel, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Habermas, J. (2015). Kamusalılığın yapısal dönüşümü (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (2015). Sermayenin sınırları (U. Balaban, Çev.). Yazılama Yayınevi.
- Kara, G. (2023). Bonapartist siyaset anlayışı ve günümüzdeki görünümü. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 3(1), 23–31.
- Keynes, J. M. (2008). İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi. Kalkedon Yayınları.
- Keynes, J. M. (2011). İstihdam, faiz ve paranın genel teorisi (H. S. Gürak, Çev.). Kalkedon Yayınları.
- Lemke, T. (2012). Foucault, governmentality, and critique. Routledge.
- Marx, K. (2011). Kapital (Cilt I; A. Bilgi, Çev.). Sol ve Onur Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2021). Komünist manifesto (4. bs.; T. Bora, Çev.). İletişim Yayınları.
- O'Connor, J. (2009). The fiscal crisis of the state. Transaction Publishers.
- Piketty, T. (2014). Yirmi birinci yüzyılda kapital (H. Koçak, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Poulantzas, N. (2006). Devlet, iktidar, sosyalizm (T. Ilgaz, Çev.). Epos Yayınları.
- Schmitt, C. (2017). Parlamenter demokrasinin krizi (A. A. Bilgin, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Schmitt, C. (2021). Siyasal kavramı (E. Göztepe, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal eser 1932)

- Schmitt, C. (2024). Siyasal ilahiyat: Egemenlik kuramı üzerine dört bölüm (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Dost Kitabevi.
- Schumpeter, J. A. (2022). Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi (M. Acar, Çev.). Serbest Kitaplar.
- Storer, C. (2022). Weimar Cumhuriyeti'nin kısa tarihi (S. Özge, Çev.). İletişim Yayınları.
- Streeck, W. (2016). Satın alınmış zaman: Demokratik kapitalizmin ertelenmiş krizi (K. Kabadayı, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Wallerstein, I. (2000). Bildiğimiz dünyanın sonu: Yirmi birinci yüzyıl için sosyal bilim (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Yazıcı, T. (2018). Hannah Arendt'te totalitarizmin neliği. Kaygı, 30, 191–207.
- Yıldız, N. (2019). Habermas'ın meşruiyet krizi teorisi ve Türkiye. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(22), 159–173.
- Žižek, S. (2002). İdeolojinin yüce nesnesi (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.

2000 YILI SONRASI TÜRK KAMU YÖNETİMİNDEKİ GELİŞMELERİN KLASİK ELİTİZM, MODERN ELİTİZM VE KAMU TERCİHİ TEORİSİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet DEĞİRMENCİ¹

1. GİRİŞ

21. yüzyıl, Türkiye’de siyasal, sosyal, ekonomik ve yönetim alanında birçok dönüşüme tanık olmaktadır. Bu dönüşümün altında çeşitli nedenler olmakla birlikte, ilk göze çarpan 1999 yılında Türkiye’ye Helsinki Zirvesinde tanınan ‘Avrupa Birliği Aday Ülke’ statüsüdür.

Avrupa Birliği’nin de güçlü bir demokratik yapı görmek istemesi üzerine, Türkiye’de yoğun bir demokratikleşme adımları atılmaya başlanmıştır. Güçlü bir demokratik yapı amacıyla atılan bu adımlar, siyasetten ekonomiye, eğitimden idareye kadar tüm alanlarda etkili olmaya başlamış ve dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur.

Demokratikleşme adına atılan bu adımların, hiç şüphesiz ki, en büyük tesiri idare üzerinde göstermesi kaçınılmaz olmuştur. Çünkü idare yani kamunun yönetimi, siyasi iradenin almış olduğu kararların uygulayıcısı olma vazifesi gereği dönüşümün yoğun olarak hissedildiği alan olmuştur. Aynı zamanda vatandaşların devlet ile olan ilişkilerini belirleyen temel kurum olmasının da etkisi göz ardı edilmemelidir.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID: 0000-0002-6949-4155.

Demokrasi, iyi ve etkin organize edilmiş bir kamu yönetimini zorunlu kılar. Bu nedenle demokrasinin gelişmesi ve etkinleşmesi, kamu yönetiminin mevcut durumuna da bağlıdır. Bu çerçevede, son yıllarda, özellikle de 2000 yılından sonra, demokrasinin iyileştirilmesi adına yaşanan dönüşümün kamu yönetimi alanında iz düşümü konumunda bulunan kamu yönetimi reform hareketlerini incelemek, çalışmamızın çıkış noktasını oluşturmaktadır.

Şüphesiz ki kamu yönetimi adına atılmış bu yeni adımların sayısı bu çalışmada ele alınamayacak kadar fazladır. Zaman ve içerik sınırlılıklarımız gereği biz çalışmamızda, kamu yönetiminde “yönetime katılım” ve “kamu tercihi” konularında yapılan değişiklikleri ele alacağız. Bu değişikliklerden bahsederken de katılım ile ilgili değişiklikleri elitizm teorisi (Klasik ve Modern Elitizm teorileri ayrı ayrı ele alınarak) çerçevesinde ortaya koyacak, ardından da kamu tercihi teorisi bağlamında ortaya konulan değişiklikleri inceleyeceğiz. Sonuç bölümümüzde ise genel bir değerlendirme ortaya koymaya çalışacağız.

2. YÖNETİME KATILIM ÇERÇEVESİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER VE ELİTİZM

Doğrudan demokrasinin artık mümkün olmadığı ve demokrasi açısından bir nevi zorunlu olarak uygulanan temsili demokrasilerde, buna modern demokrasi de denilebilir, halkın yönetime ortak olmasının temel göstergesi katılımdır. Yani yönetilenlerin yönetme sürecine dahil olması. Temsili demokrasilerde katılım tartışmaları, beraberinde de elitizm olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Katılımı, halkın yönetme sürecine şu veya bu şekilde dahil olması olarak tanımladığımızda; elitizmi de yöneten ve yönetilen ayrımın siyasal toplumun temel niteliğini oluşturduğu, biçim ve

hacmi ne olursa olsun bütün toplumlarda iktidarın küçük bir azınlığın tekelinde bulunduğunu savunan akım (Büyükbüğa, 2007) olarak tanımlarsak, katılım arttıkça elitizmin temeli de zayıflayacaktır.

Klasik elitistler, toplumların en iyi ve üstün niteliklere sahip olan bir zümre tarafından yönetilmesinin gerektiğini vurgulamakta ve sınıf teorilerine karşı çıkmaktadırlar. II. Dünya Savaşı farklı bir toplumsal dönüşüme neden olmuştur. “Bu farklı toplumsal yapılanma demokratik yönetimleri yaygınlaştırmış ve savaş öncesinde otoriter veya faşist yönetimleri (Almanya ve İtalya) dahi özgürleştirmiştir. Bu dönüşümle liberal demokrasiye geçişler kolayca sağlanmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak eğitim, teknoloji, sanayi, ekonomi ve siyasi haklar gelişerek sanayi toplumu tarzı yaşam ön plana çıkmış, geleneksel yaşam tarzını benimseyen toplum kesimleri daha da gerilemiştir. Bu nedenle geleneksel elitlerin doğal taşıyıcıları çoğunluğu, yani kitle tabanını kaybetmişlerdir.” (Arslan, 2010, s. 107-108)

“1950’li yıllarda ABD’de elitizm tartışmaları tekrar yoğunlaşmış ve buradan çıkan ‘modern elitizm’ kavramı Kıta Avrupa’sına da sıçramıştır. Bu tartışmalar katılımcı demokrasinin gelişmesine de katkıda bulunmuşlardır.” (Heywood, 2015, s. 229)

“Tartışmalar olgunlaştıkça kitleler 1970’li yıllardan itibaren giderek siyasi partiler dışında Sivil Toplum Kuruluşlarında ve diğer sivil inisiyatiflerde (çevreci hareketler ve silahlanma karşıtı yapılanmalarda) yer almaya başlamışlardır.” (Arslan, 2010, s. 110)

Halkın sivil inisiyatiflerde yer almasına rağmen elitizmin sona ermediğini söyleyerek klasik elitizmden farklılaşan modern elitizm; her ne olursa olsun yönetime katılımın çok zor ve kısıtlı olacağı ve sürekli belirli bir zümrenin yönetimde aktif olacağını iddia eder.

Modern elitizme göre yönetenler, yönetilenler arasından kendi zümrelerine birey ve grup dahil etme sürecinde oldukça direnç göstereceklerdir. Yani, yönetenler, kendi çevrelerini yönetime dahil etme eğilimini muhafaza edeceklerdir. Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra demokratikleşme adına atılan adımlar ele alındığında, kamu yönetimi alanında halkın yönetime katılımının artırılması anlamında adımlar atıldığı gözlenmektedir.

Yönetime katılım konusunda atılan önemli adımlardan ilk göze çarpanı 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 Sayılı Belediye Kanunu’nun 76. maddesinde yer alan Kent Konseyleridir. Bu maddenin metni şu şekildedir:

“Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır.

Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasî partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar.”

Bu maddeyi açıklama ve uygulama alanlarını belirleme amacı ile 2006 yılında çıkarılan “Kent Konseyi Yönetmeliği” ise yönetime katılım alanında önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılım alanında atılan bir diğer adım ise 5449 sayılı kanunla kurulan Kalkınma Ajanslarıdır. Bu ajansların kurulma amacı, kanunda da belirtildiği gibi:

“Bu Kanunun amacı; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak kalkınma ajanslarının kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin esas ve usûlleri düzenlemektir.”

Açıkça görülüyor ki Kalkınma Ajanslarının kurulmasında da temel amacın katılımın sağlanmasıdır.

Çevresel Etki Değerlendirmesi yönetmeliğinin ortaya koyduğu “Halkın Katılımı Toplantısı” (madde 9) kavramı da, yönetime katılım alanında örnek olabilecek bir durumdur. Bu madde ile halk yatırım hakkında bilgilendirilir ve halkın proje ile ilgili görüşleri alınır.

2000 yılından sonra Türk Kamu Yönetiminde atılan adımların içerisinde yönetime katılım konusunda örnekler artırılabilir. Burada hepsini tek tek ele almak mümkün olamayacaktır. Verdiğimiz örneklerde de görüldüğü gibi katılım, demokratikleşme sürecinde hedeflenen güçlü kamu yönetimi ilkesinin ortaya çıkmasında önemli bir olgudur.

Bu adımlar ile modern elitizm düşüncesinde yer alan fikirler de bir nebze sorgulanabilir hale gelmiştir. Ancak yine de yönetenlerin sürekli benzer ekonomik ve sosyal çevrelerden geldiği algısını yıkmaya yetecek değişiklikler gerçekleşmemiştir.

3. KAMU TERCİHİ TEORİSİ VE ANAYASAL İKTİSAT ÇERÇEVESİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER

“Odak noktası kamu kesimi olan kamu tercihi teorisinin temellerinin 18. yüzyıla kadar uzandığı belirtilmekle beraber modern anlamda gelişimi İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda kamu kesiminin hızla büyümesine koşut olarak gerçekleşmiştir.” (Dura, 2006, s. 107)

Teoriye göre, siyasi karar alma mekanizmalarında olanların, karar alma aşamalarında toplumun iyiliğinden çok kendi menfaatlerini gözeteceklerini öngörür. Bu çerçevede düşünüldüğü zaman 2000 yılından sonra Türk Kamu Yönetiminde karar alıcıların keyfiyetini önlemeye yönelik ciddi adımlar atıldığı gözlemlenmektedir.

İlk göze çarpan değişiklik ombudsmanlık kurumunun getirilmiş olmasıdır. “Ombudsmanlık Kurumu adı üstünde yine ‘kamuyu denetleyen’ bir kurumdur. Kurulma nedeni yönetilenleri idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemlerine karşı korumak ve kötü yönetim uygulamalarını ortadan kaldırmaktır.” (Sayan, 2014)

Ombudsmanlığın tanımından da anlaşılacağı gibi, ombudsmanlık siyasi karar alıcıların keyfiyetini önlemeye yönelik bir adımdır ve bu kurum ülkemizde 2012 yılında yürürlüğe girmiştir.

Diğer bir adım ise Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun önünün açılmasıdır. Bu hak vatandaşlara 2010 tarihinde verilmiştir. Böylece bireyler, siyasi karar alıcıların uygulamalarını bir nevi denetlemiş olacak ve keyfiyeti en üst mahkeme eliyle önlemeye çalışabileceklerdir.

Yine aynı amaçla ortaya konulmuş olan BİMER (Başbakanlık İletişim Merkezi) ve Cimer(Cumhurbaşkanlığı

İletişim Merkezi) gibi bireylerin yönetimi doğrudan denetlemesine yarayan yapılar da siyasi karar alıcıların keyfiyetlerinin önüne geçebilmek adına ortaya çıkmıştır.

Kamu tercihi teorisyenlerinin önemle üzerinde durdukları bir diğer konu da mali kararlardır. Bu teorisyenlere göre siyasi karar alıcıların halkın yararından çok kendi karlarını ve çıkarlarını düşünmeleri durumu öncelikle ve en dikkat çekici şekilde ekonomik kararlar alırken ortaya çıkar.

“Buchanan’a göre, devletin sahip olduğu güç ve yetkilerin sınırlandırılmaması, bu yetkilerin millet adına hareket eden temsilciler tarafından kötüye kullanılmasına ve keyfi biçimde uygulanmasına yol açar. Bu nedenle, devletin egemenlik hakkı ve otoritesinden kaynaklanan yetkilerin —başta yasa yapma, vergilendirme, bütçe oluşturma, borçlanma ve para basma yetkileri olmak üzere— anayasal bir çerçeve içerisinde tanımlanması ve sınırlandırılması gerektiğini savunur. Buchanan, seçim sisteminin varlığının tek başına politikacıların ve bürokratların siyasal kural ve kurumları yozlaştırmalarını engellemeye yeterli olmadığını ileri sürer. Sonuç olarak Buchanan’a göre, siyasal kural ve kurumların iyileştirilmesi ve anayasal demokrasinin hayata geçirilebilmesi için devletin güç ve yetkileri üzerinde anayasal sınırlamalar getirilmesi zorunludur..” (Aktan, 2016)

Ekonomik anlamda siyasi karar alıcılarının keyfiyetini önlemek adına teorisyenlerin ortaya attığı önlem ise “anayasal iktisattır”.

“Sosyal yaşamın düzenlenmesinde olduğu gibi, piyasada ekonomik faaliyetlerin uyumlu bir biçimde yürütülebilmesi ve ekonomik birimlerin belirli bir sistem ve düzen içinde hareket edebilmesi için çeşitli kural, norm ve kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Modern toplumlarda bu kural, norm ve kurumlar bütünü çoğunlukla yasalar aracılığıyla belirlenmektedir. Bununla

birlikte, yasal düzenlemelerin yanı sıra ekonomik birimlerin faaliyet ve davranışlarını yönlendiren gelenek, görenek ve örf-adetler de önemli bir rol oynamaktadır.” (Aktan, 2002, s. 210)

Siyasi karar alıcıların, iktisadi anlamda almış oldukları kararları kısıtlama adına ortaya atılan bu fikir, liberal demokrasi savunucuların da hemfikir olduğu bir çözüm yoludur.

Anayasal iktisat teorisi her ne kadar siyasi karar alıcıların iktisadi hamlelerini anayasa ile sınırlamayı ön görse de, ülkemizde anayasalara konulan maddelerin değiştirilmesi, kaldırılması ve yeni madde eklenmesi hayli zor olduğundan, iktisadi alana ilişkin siyasi iktidarı kısıtlayıcı diğer normatif düzenlemeleri de bu kapsamda ele alıp incelemek yanlış olmayacaktır.

Ülkemizde, ilk önce 1982 Anayasasına bakmamız gerekirse, “Anayasal İktisat” teorisyenlerinin ortaya koyduğu anlamda bir görüntü ortaya çıkaracak herhangi bir düzenleme göze çarpmamaktadır. Ekonomi alanında, vergilendirme, bütçe, kesin hesap kanunu gibi maddelerin yer alması, sınırlandırma değil, alınacak kararları düzenleme amacı güttüğü açıktır.

Mali politikaların normlara bağlanması ve daha etkin politikalar yürütülmesi adına 2006 yılında Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe girmiştir.

“Kanun ile mevcut yapının daha etkin hâle getirilmesi, uluslararası standartlar ile Avrupa Birliği normlarına uyumlu bir kamu malî yönetim ve kontrol sisteminin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Anılan Kanun, temel olarak kamu malî yönetim ve kontrol sisteminin işleyişine ilişkin genel ilke ve esasları belirlemekle birlikte, aynı zamanda orta vadeli harcama sistemine geçişin altyapısını da oluşturmaktadır.” (Dede, 2010)

Kaynakların etkin kullanımı, hesap verilebilirlik, denetim, çok yıllık bütçeleme, stratejik planlama ve raporlama gibi

getirilen ilkeler, alınacak mali kararlar konusunda ciddi sınırlama ve kontrol mekanizması anlamına gelmektedir.

2002 yılında yürürlüğe giren Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun, en başta borçlanmanın toplamına sınırlamalar getirmiştir. Daha sonra ise devletin iç ve dış borçlanmasına, hibe ve garantilere ve hazine alacaklarına dair düzenlemeler getirmiştir.

2005 yılında yayımlanan Belediyeler Kanunu ile de ciddi kısıtlamalar getirilmiştir. Örneğin, borç stoklarının sınırlanması ve personel giderlerinin kurala bağlanması, keyfiyetin önüne geçmeye yönelik adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Normatif düzenlemelerin yanında, devletin ekonomiye müdahalesini engellemek ve sadece hakem devlet olarak kalması ve serbest piyasa koşullarını sağlaması amacıyla kurulan denetleyici ve düzenleyici kurullara da değinmekte fayda olacaktır. Bu kapsamda 2000 yılından sonra kurulan; Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Şeker Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu ve Kamu İhale Kurumu siyasi karar alıcıların ekonomik kararlar alma konusundaki keyfiyetinin önüne geçmeyi de engellemeye yöneliktir.

4. SONUÇ

2000 yılından sonra, demokratikleşme çabalarının bir getirisi olan kamu yönetimine dair atılan adımlar, şüphesiz ki çok sayıda yeniliği ve gelişmeyi beraberinde getirmiştir. Bu reform hareketlerinin tamamını bu çalışmamızda ele almamız mümkün olamamıştır. Çalışmamızda sadece elitizm(klasik ve modern elitizm teorileri ayrı ayrı) ve anayasal iktisat açısından ele alınabilecek değişikliklerin bazılarına değinilmiştir.

Klasik elitistlerin bahsettiği, yönetimde sürekli liyakatli kişilerin olması gerektiği fikri, günümüz modern demokrasilerinde artık kabul görmeyen bir düşünce olarak görülmektedir. Burada şu noktaya da değinmekte fayda olacaktır. Robert A. Dahl'ın da ifade ettiği gibi, yönetimi, yönetim konusunda bizden fazla bilgi sahibi olan uzmanlara bırakmak makul görülebilir. Ancak burada yönetimi uzmanlara vermek, tamamen onlara bırakmak demek değildir. Uzmanlar, halkın kararlarını uygulayacaklardır. Onların yerine karar almayacaklardır. Tıpkı tedaviyi doktorun yapacak olmasında rağmen hastanın tedaviyi kabul edip etmeme durumu gibi (Dahl, 2015, s. 83-84). Aynı noktaya Schumpeter de değinmiştir (Schumpeter, 1967, s. 149-150). Bu açıklamalara göre yönetimin uzmanlara bırakılması, klasik elitistlerin söylediği gibi olmayacaktır. Bu nedenle artık klasik elitizm tartışmaları çok da akılcı olmamaktadır.

Demokrasilerin yaygınlaştığı günümüzde ise aslolan yönetimde herkesin etkin bir şekilde temsil edilmesidir. Doğrudan demokrasilerin devletlerin nüfus yoğunlukları nedeniyle mümkün olamayacağı günümüzde temsili demokrasiler karşımıza çıkmaktadır. Temsili demokrasiler de ise yaşanan elitizm tartışmaları, ortaya modern elitizm çatısı altında çıkmaktadır. Modern elitizm, temsili demokrasilerde her ne kadar yönetenler seçimle iş başına gelse de sürekli belirli çevreden gelen, benzer eğitimi almış ve hayat standartları benzer bireylerin yönetimde etkin olduğunu söyler.

Türk kamu yönetiminde klasik elitistlerin bahsettiği bir elitizm olgusu artık bulunmamaktadır. Çünkü demokratik bir yönetimde, liyakatli olarak tabir ettikleri filozof ya da ruhban sınıfı gibi bir sınıfın yönetime hakim olması çok da düşünülemez. Bu nedenle 2000 yılından sonra ortaya çıkan yönetsel reformları klasik elitizm bağlamında ele almamız çok da gerçekçi olmayacaktır.

Türk kamu yönetiminde ortaya çıkan değişiklikleri, modern elitistlerin değindiği noktalarda ele almak ve tartışmak pek ala mümkün gözükmemektedir. Çünkü kimin yönetime dahil olabileceği, kimlerin temsilci sıfatı ile yönetimde aktör olabileceği ve bu yöneten sınıfın içine dahil olma noktasında herkesin eşit şartlara haiz olup olmadığının ortaya konulması gerekmektedir.

2000 yılından sonra kamu yönetimine dair atılan adımlardan dikkat çeken bir başlık ise yönetime katılma adına atılan adımlardır. Katılım konusu modern elitizm açısından önemlidir. Çünkü yönetime katılım kolaylaştıkça ve bireyler katılım konusunda eşit hale geldikçe modern elitizm söylemi zayıflayacaktır. Bu kapsamda yapılan değişikliklere bakıldığında, bazı değişikliklerin katılım ile ilgili olması ve bireylerin yönetime katılımının teşvik edilmesi durumu göze çarpmaktadır. Bu değişiklikler şüphesiz modern elitizm açısından incelemeye değer olgulardır. Tamamını ele alırsak da birkaç örnek ile bunu ortaya koymaya çalıştık.

Katılımın artırılmasına yönelik atılan adımların yanında, atılması gereken adımların olduğu ancak hiçbir adım atılmadığı noktalar da vardır. Mesela seçim sistemimizde bazı tartışmalar yaşanmaktadır. Barajın düşürülmesi, temsil sisteminin değiştirilmesi ana tartışma konusudur. Uzun yıllar tartışılmasına rağmen herhangi bir adım atılmadığı görülmektedir. Bu konularda atılacak yeni adımlar eğer halkın yönetime katılımı konusunda olumlu katkı yapacaksa tartışmalar devam ettirilmeli, sonrasında da adımlar atılmalıdır.

Çalışmamızda ele aldığımız üçüncü kavram ise “Kamu Tercihi Teorisi”dir. Bu teori özetle, siyasi karar alma mekanizmalarında bulunan ve alınan kararlara doğrudan etki eden bireyler, toplumun faydasından çok kendi çıkarlarını gözetme eğiliminde olduklarından hareket eder.

Karar alıcıların kendi faydalarını düşünmelerini engellemek ve böylece keyfiyetin önüne geçmek adına 2000 yılından itibaren ülkemizde birkaç önemli adım atılmıştır. Ombudsmanlık kurumu, BİMER, CİMER ve Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru gibi olguların temelinde bu amaç olduğu bilinmektedir.

Siyasi karar alıcıların denetlenmesi adına ciddi adımlar atılmış olsa da bu keyfiyetin önüne tam olarak geçilemediği görülmektedir. Bu anlamda bu tarz çalışmalara hız verilmeli, bireylerin(vatandaşların) karar alıcılar üzerinde denetleme yetkisi artırılmalı ve kamu yararı gözetecek bireylerin yönetime dahil olmasını sağlayacak katılımcı bir sistemin önünün açılması gerekmektedir.

Kamu Tercihi teorisyenlerine göre karar alıcıların pragmatist eğilimleri ekonomik karar alma aşamalarında da çok ciddi şekilde karşımıza çıkar. Bu nedenle, bu karar maksimizasyonu peşinde olan karar alıcıların sınırlandırılması gerekmektedir.

Kamu tercihi teorisyenleri, “Anayasal İktisat” kavramı ile bu sorunu aşma fikri ortaya atmışlardır. Bu kavram ile diğer normatif düzenlemelerden (kanun, yönetmelik vs.) farklı olarak, kolayca kaldırılıp değiştirilemeyecek kurallar(anayasa) koyarak siyasi mekanizmaları ekonomik kararları alma aşamasında sınırlandırma fikrini barındırmaktadır. Böylece serbest piyasa ekonomisi daha kolay işleyecektir.

Bu açıdan bakıldığında 2000 yılından sonra Türk Kamu Yönetimi alanında anayasal iktisat anlamında anayasa metninde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak siyasi karar alma mekanizmalarını ekonomik kararlar alma anlamında sınırlandırmak amacı ile diğer başka normatif ve yapısal değişiklikler ele alınmıştır. Çalışmamızda da bahsettiğimiz

değişiklikler ile ekonomik kararların serbest piyasanın daha sağlıklı işlemesine yönelik kararlara imza atıldığını görmekteyiz.

Tüm bu değişikliklere rağmen halen siyasi mekanizmaların ekonomi üzerinde etkisi çok da kısılmış gözükmemektedir. Kamu tercihi teorisi açısından bakıldığında, anayasal olarak düzenlemeler yapılmadan bu etkinin tam anlamıyla kırılması mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2002). *Anayasal İktisat*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aktan, C. C. (2016). *James M. Buchanan'ın Politik İktisada Katkıları*. 01 13, 2017 tarihinde [canaktan.org:http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-life-legacy/buchanan-turkce-makaleler/aktan-buchanan-katkilari.pdf](http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/buchanan-life-legacy/buchanan-turkce-makaleler/aktan-buchanan-katkilari.pdf) adresinden alındı
- Arslan, R. (2010). *Elitizm Teorisi ve Teorisyenleri*. Bursa: Dora Yayın.
- Büyükbuğa, B. (2007). Üst Kademe Yöneticiik Kavramı ve Türkiye'deki Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme. *Yüksek Lisans Tezi* . Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dahl, R. A. (2015). *Demokrasi Üzerine*. (B. Kadioğlu, Çev.) Ankara: Phoenix Yayınları.
- Dede, M. E. (2010). Anayasal İktisat Perspektifinden Maliye Politikası Kuralları ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Uygulamanın İncelenmesi. *Mesleki Uzmanlık Tezi* . Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Dura, Y. C. (2006). Kamu Tercihi Teorisinde Kamusal Etkinlik Problemi. *Türk İdare Dergisi*, 107-117.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. (H. Özler, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Sayan, İ. Ö. (2014). Türkiye'de Ombudsmanlık Kurumunun uygulanabilirliği ve Alternatif Denetim Yöntemleri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* , 69 (2), 333-349.
- Schumpeter, J. A. (1967). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (Cilt 2). (R. Tınaz, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

TÜRKİYE’S HISTORIC DANCE WITH THE EU: THE TRANSFORMATIVE IMPACT OF THE CUSTOMS UNION ON THE BIRTH OF A NEW MILLENNIUM (1995–2002)

İbrahim YORGUN¹

1. INTRODUCTION

The objective of this study is to evaluate Türkiye's recent past in its engagement with the European Union (EU), with a specific focus on the impact of the Customs Union (CU) on Türkiye, covering a period between 1995 and 2002, which stands for the first 5-6 years after its implementation to assess and present the immediate impact. The study will refrain from presenting a panorama of its economic effects on today’s Türkiye. Previous studies on the same theme focus on a larger timespan or recent effects; some even concentrate on significantly narrowed and particular effects, such as on some industrial sectors or a few parts of economic activity. This analytical study aims to present the impact of the economy on various constituents, possibly broader in coverage compared to other studies, so that its immediate effect is better portrayed.

It is also expected that the study will be a basis for forthcoming Türkiye-EU negotiations regarding the CU's revision, a plan Türkiye has emphasized the imperative for an agreement update vigorously and for a considerable duration (Gümrük Birliği, 2022, n.p.) as we approach the 30th anniversary of the EU decision. Therefore, for the sake of

~~attaining the second~~ ¹İbrahim YORGUN, ODTÜ (METU), Ankara, Türkiye. ORCID: 0000-0003-4716-4187.

aim, namely various components of the Turkish economy, reports prepared by both the government units and non-governmental organizations, analysis carried out by researchers on the Turkish economy as well as EU's regular reports on Türkiye's accession, IMF and World Bank data of the time, and newspapers have been made extensive use for the evaluation of the mentioned impact. This larger spectrum encompasses multiple tools and mechanisms of Türkiye, including its foreign trade balance, imports, exports, competitiveness, the influence of applying standard tariffs, employment, taxation, and public saving-investment deficit. It is believed that these would draw a more understandable and general picture of the effects of the CU on Türkiye during the analyzed period.

The EU's Customs Union with Türkiye entailed harmonizing the Common Commercial Policy, facilitating the unrestricted movement of goods, and a unified external tariff, primarily limited to industrial goods, including processed agricultural products (Customs Union, 2022, n.p). Additionally, it committed Türkiye to align with EU law, particularly in customs regulations, eliminating trade-related technical barriers, and harmonizing laws on intellectual, industrial, and commercial property protection, as well as competition rules, including state aid (Kabaalioglu, 1995, p.62). Türkiye's enduring aspiration for integration with Europe, a journey initiated in the 1960s, identified a pivotal cornerstone in the CU. Nearly three decades have passed since the Association Council adopted Decision 1/95 (Official Journal, 1996, n.p.), a milestone meriting historical and detailed scrutiny. Türkiye's CU with the European Union has expanded to cover areas such as competition, harmonization of technical legislation, abolishment of monopolies, and protection of intellectual property, transforming it beyond a conventional CU (Gümrük Birliği, 2022, n.p. & Customs Union, 2023, n.p.).

The establishment of the CU on January 1, 1996, under the Ankara Association Agreement of 1963, forged the closest economic ties between Türkiye and the European Union. This union ushered in substantial changes in Turkish trade and competition legislation and policies, presenting new opportunities and challenges for the Turkish economy (İKV, 2000, p.2). Originating from the 1960s, the CU stands out as a milestone in Türkiye's association with the European Union. Both parties were significantly focused on the CU's success, a departure from the experience among the union's original six-member states (Kabaalioğlu, 1998, p.114). Over a transitional period of 22 years (Kılınç, 1990, p.34), initially agreed upon in the 1960s but prolonged due to political and economic circumstances faced by Türkiye, essential measures were implemented for trade liberalization. In the mid-90s, it was mutually decided that conditions were met for the CU's establishment (IKV, 2000, p.2). Consequently, Türkiye aligned its laws with EU legislation, eliminating technical trade barriers. Practical cooperation today exists between Türkiye and the EU in standardization, calibration, quality, accreditation, testing, certification, etc. (Gümrük Birliği, 2022, n.p.).

It should be pointed out at this point that Türkiye is the only country that is not a full member of the EU but harmonized its customs with that of the union, which implies that, despite not being a member of a particular union with no participation in decision-making mechanisms or voting rights, Türkiye is obligated to comply with any legal regulations regarding the CU, even though it cannot veto decisions. Before presenting details of the economic impact, initially, it is worth talking about the historical stages of the CU even in a few paragraphs and later put forth the past and present criticism in the subsequent section.

2. EVOLUTION AND IMPLEMENTATION OF THE CUSTOMS UNION IN TÜRKİYE

2.1. Pre-Accession Phase Before 1/95 Decision

The Ankara Agreement between Türkiye and the EC, signed in 1963, envisioned gradually establishing a CU to enhance economic and trade relations between the involved parties. Concurrently, the EU (then EEC) pledged financial support to Türkiye. During the initial period from 1963 to 1970, the EEC extended loans totaling 175 million ECU (European Currency Unit) to Türkiye through the First Financial Protocol (Kılınç, 1990, pp.34-35). Despite the trade concessions, particularly tariff quotas, offered by the EEC to Türkiye, the outcomes fell short of expectations. While the Ankara Agreement aimed at facilitating the free movement of goods, as well as natural persons, services, and capital between the parties, it notably excluded Türkiye from EEC decision-making mechanisms and obstructed recourse to the ECJ (European Court of Justice) for dispute resolution (Official Journal, 1996, p. 5&66).

Furthermore, the Additional Protocol dated 13 November 1970 outlined the specific steps of the CU. This protocol explicitly stated that Türkiye and the EEC were required to abstain from imposing new import duties on their mutual trade. The Additional Protocol included a specified timetable consisting of two phases spanning 12 and 22 years, respectively. During this time, Türkiye was expected to eliminate its tariffs on industrial imports from the EEC. This process aimed at aligning Turkish legislation with the EEC in economic affairs. The complete enforcement of the Additional Protocol would have facilitated the establishment of the free movement of goods and services, as well as aligned Turkish legal frameworks with those of the European Economic Community (EEC) (Kabaalioğlu, 1999, p.115) across

various domains by the conclusion of the 22-year transitional period.

2.2. Establishment and Content of Dec.1/95

The decision made by the Association Council on March 6, 1995, served as the legal foundation for the CU and comprised 66 articles, 16 statements, and ten annexes (Official Journal, 1996, n.p.). The primary entity overseeing the seamless operation of trade, addressing technical matters, and resolving disputes has been the Customs Union Joint Committee. This committee has convened regularly to fulfill its responsibilities. The principal feature of the CU has been the unrestricted movement of goods between the EU and Türkiye, exempt from customs duties or quantitative restrictions (DPT 2596, 2001, pp.199-225). It included all trade and commercial policies to establish a "level playing field" for Turkish and European companies. The key characteristics of this decision included the following:

1. Eliminating customs duties, quantitative restrictions, and measures of equivalent effect on trade in industrial goods, including processed agricultural products, between Türkiye and the EU;
2. Adoption by Türkiye of the EU's Common External Tariff in its trade with third countries;
3. Türkiye adopted measures equivalent to the EU's standard commercial policy;
4. Türkiye's progressive tariffs align with the EU's preferential trading arrangements with certain third countries;
5. Türkiye adopted customs provisions in line with those of the EC;
6. Agreed competition rules and the alignment by Türkiye of its legislation in this area with that of the EC;
7. Türkiye adopted legislation in intellectual property protection to secure a level of protection equivalent to that in the EC;
8. Abolition by the EC of Voluntary Restraint Arrangements in trade in textiles with Türkiye;
9. Formation of an EC/Türkiye Customs Union Joint Committee and the adoption of other institutional arrangements

to enable Türkiye to be adequately informed of and formally consulted about policy formulation in the EC on matters that affect the CU (DPT 2596, 2001, pp.199-225 & SPO, 2001, pp.45-51 & Koç, 1997, p.2).

During the Association Council meeting on March 6, 1995, a Resolution was endorsed to enhance cooperation between the European Union and Türkiye in areas not covered by the CU. These areas include industrial cooperation, Trans-European networks, energy, transport, telecommunications, agriculture, environment, science, statistics, justice and home affairs, consumer protection, cultural collaboration, information, and communication (DPT 2596, 2001, pp.199-225). Since the implementation of the CU, it has immediately begun to have visible effects on the Turkish economy. To minimize such effects, the EU offered some financial support to Türkiye (DPT 2596, 2001, p.279), yet either failed to pay or the amount needed to be way above the actual economic loss.

3. DISCUSSION AND CONTEMPORARY CRITICISMS OF TÜRKİYE-EU CUSTOMS UNION

Contemporary views among Turkish authorities regarding the EU Customs Union reflect a complex evaluation of its benefits and limitations. While the Customs Union, established in 1995, has facilitated increased trade and investment, Turkish officials highlight significant shortcomings in the arrangement. Critics within the Turkish government argue that the Customs Union does not provide full access to the EU's internal market, limiting Türkiye's influence over EU trade regulations (Customs Union, 2022, n.p & Kardas, 2021). This has led to concerns about trade imbalances and compliance challenges that disproportionately affect Turkish exporters (Çakır, 2022). Moreover, there is a

growing consensus on the necessity to update the Customs Union to include sectors such as services and agriculture, which would enhance economic integration and address existing disparities (Hürriyet Daily News, 2023, n.p.). Officials advocate reevaluating the agreement to reflect Türkiye's evolving financial landscape and aspirations for deeper EU integration (Hürriyet Daily News, 2023,n.p.). This perspective underscores the need for a more equitable partnership that aligns with contemporary economic realities.

Under the CU, customs duties, quantitative restrictions, and equivalent measures in the trade of industrial products between Türkiye and the EU were abolished. Türkiye started implementing the EU's standard customs tariff for third countries. Despite this, Türkiye's exclusion from direct participation in the EU's free trade agreements with other nations, the imposition of road quotas on Turkish vehicles, and Türkiye's limited representation in the consultation and decision-making processes of the CU present significant challenges.

Furthermore, the mentioned revision/update of CU decisions needs to be revised due to the veto power held by member states. EU decisions, including those of the European Council (EC), require unanimous agreement. It's inevitable that the current 28 member states, particularly those with interests at risk, will exercise their veto power to oppose the proposed amendment that aims at easing trade barriers for agricultural and related products, where Türkiye exhibits a relative advantage in production and pricing.

The EU and the CU are inherently interconnected entities, as the absence of one renders the other ineffective. Initially conceived as a set of arrangements facilitating the seamless and tariff-free transit of industrial goods across borders, the Protocol on the CU between the EU and Türkiye served the mutual

interests of both parties. However, over time, the suspension of the EU's complete membership process, an integral component of this agreement, led to reconfiguring the CU agreement into a novel form of concession primarily serving unilateral interests. Furthermore, the EU's adoption of protective measures contravening this agreement's terms has disrupted the competition equilibrium. The inability of Turkish citizens to lawfully avail themselves of visa-free movement despite agreements concluded with the EU has engendered inequitable competitive conditions.

Türkiye's aspiration to revise the CU signifies a pivotal moment where it may, according to some discussions, turn into an unusual status such as a privileged partnership, and also may forfeit any chance for redress for past financial losses stemming from the CU arrangements, as stated under article 60 of the Additional Protocol and Article 63 of the Association Council Decisions.

4. EU-TÜRKİYE FINANCIAL COOPERATION WITHIN THE CUSTOMS UNION

In 1995, the European Parliament endorsed a dedicated particular action program facilitating the implementation of the CU, serving as the singular financial mechanism specific to Türkiye. In March 1995, the Community publicly affirmed its intention to reinstate financial collaboration with Türkiye upon the CU. This commitment involved disbursing 375 million Euros grants over five years, commencing in 1996 (İKV, 2000, p.17). Additionally, access to funds from the European Investment Bank, ranging from 300 to 400 million Euros, was made available under the 1992-1996 new Mediterranean policy. These funds were designated for the financing of infrastructure projects.

Nevertheless, the aforementioned particular action program faced a delay in its implementation due to a Greek veto (Alkan, 2021, p.113). Consequently, the 375-million-euro grant managed by the Commission and the 750 million Euros in long-term loans from the European Investment Bank remained unused until 1998. This occurred when the EU transitioned its financial support mechanism from unanimity to majority voting, allowing Türkiye to partially (MFA, 1998: n.p.) benefit from the EU's financial support (Kabaalioğlu, 1999, p.129).

As to the losses incurred by Türkiye due to the implementation of the CU, the European Commission proposed a grant of 135 million Euros from budgetary sources in 1998 to support the deepening process of the CU between the EU and Türkiye as part of the European Strategy for Türkiye. According to Article 130w of the treaty, financial assistance would be provided through qualified majority voting if the recipient country was developing (Swoboda, 1998, n.p.). Although the Council approved the Commission's proposition, the European Parliament must adopt this proposal.

Commencing in 1996, the EU had intended to allocate funding to support all Mediterranean countries, providing 200 million Euros for special and macroeconomic assistance linked to IMF-improved programs. Regrettably, this envisioned financial cooperation package faced significant challenges in materializing. Only 339 million Euros were made available to Türkiye from 1992 to 1996, falling short of the intended amount (Swoboda, 1998, n.p.). Subsequently, as part of the MEDA program, projects amounting to 100 million Euros have been approved since then (MFA, 1998, n.p.). Türkiye's share of total commitments from the MEDA program was approximately 10% of the overall funds. In contrast, Egypt and Morocco, which had never a vision of EU membership, received larger budget allocations (EU Monitor, 1998, pp.11-13 &17).

5. IMPACTS OF THE CUSTOMS UNION

5.1. Economic Impacts

5.1.1. Foreign Trade Balance

With liberal foreign trade policies within the ambit of a growth strategy since the 1980s, the Turkish economy has strategically aligned itself with a prominent player in the global economic and trade landscape via the CU. While this facilitated a relatively advantageous position for Türkiye in accessing the EU market compared to third countries, it concurrently subjected the domestic market to heightened competition with the EU and other third countries. Consequently, the six-year CU implementation has engendered positive and negative ramifications.

Concerning trade volume, the European Union (EU) held a significant position for Türkiye in 2001, constituting 51.4% of exports and making it the most crucial trade partner. However, its share in Türkiye's import volume for the same year was 44.2%. During 2002, these proportions slightly shifted to 51.2% for exports and 45.2% for imports. It was evident that the EU, contributing to half of Türkiye's overall trade, was the largest trading partner. EU foreign trade statistics for the first half of 2002 revealed that Türkiye ranked tenth in imports and exports, with shares of 2.13% and 2.36%, respectively (DTM, 2002, p.433).

The trade volume between Türkiye and the European Union, which amounted to 27.9 billion dollars in 1995, experienced an increase to 34.3 billion dollars by 2001. Within the same period, EU imports into Türkiye, initially standing at 16.8 billion dollars in 1995, surged to 26.6 billion dollars in 2000; however, it subsequently declined to 18.2 billion dollars in parallel with the economic recession (DTM, 2002, p.434). Türkiye's exports to the EU exhibited a consistent upward trend following the implementation of the CU, reaching 16.1 billion

dollars in 2001 compared to the initial level of 11.0 billion dollars in 1995 (DTM, 2002, p.433).

Despite fluctuations aligned with domestic and foreign macroeconomic developments in the post-CU period, imports from the EU demonstrated a more pronounced increase compared to the rise in export ratios to the EU. Between 1995 and 2000, imports from the EU registered a substantial growth of 57.8%, while exports to the EU experienced a comparatively lower increase of 30.9%. However, the economic crisis of 2001 led to a favorable development in Türkiye's foreign trade balance. Despite an 11.1% growth in exports to the EU in 2001, the volume of imports from the EU declined by 31.3% (DTM, 2002, p.434). Examining the developments in the first half of 2002, it was evident that the import levels began to rise again, reaching 13.6 billion dollars—an 11.1% increase compared to the previous year's level of 12.3 billion dollars. Conversely, exports to the EU during the same period increased by 5.0%, reaching 11.1 billion dollars from the previous level of 10.6 billion dollars (DTM, 2002, p.434).

Following the implementation of the CU, the decline in protection rates, coupled with the absence of macroeconomic policies designed to offset this loss, resulted in a rapid increase in imports and, consequently, a surge in the foreign trade deficit. There is a prevailing assumption of a correlation between the substantial growth in the foreign trade deficit and the initiation of the CU. However, it is essential to consider that Türkiye maintained a growth performance of 7%, surpassing OECD averages. The noteworthy acceleration in importing inexpensive investment and semi-processed goods from the EU should also be considered in this context. Conversely, when examining the import trends in 1999 and 2001, during a significant decrease in national income, it becomes apparent that imports decreased

significantly from the EU and third countries (DTM, 2002, p.434).

The modest growth in invisible items could only partially offset the foreign trade deficit. The CU resulted in specific tariff revenues and additional expenditures (TÜSIAD, 1997, p.76 & SPO, 2001, p.5). Implementing the Common External Tariff (CET) and eliminating tariffs toward the EU incurred annual costs in the billions of dollars (Manisalı, 1999, p.11). According to the Undersecretariat of Customs, eliminating tariff revenues on EU products resulted in the Turkish economy's annual loss of 2.3 billion dollars. Given that tariff revenues constituted 14% of total public revenues, it was evident that the CU imposed a substantial burden on the budget. In essence, the impact on the liquidity of public revenues was nearly 13% under CU conditions.

5.1.2. Exports

It is crucial to acknowledge that foreign and domestic macroeconomic factors played roles in the heightened import levels following the implementation of the CU. Conversely, there was a consistent and noteworthy increase in Turkish exports to the EU market and other countries. Despite a growth rate lower than anticipated, Turkish exports maintained a stable share, particularly in the EU market.

Between 1995 and 2000, the EU's imports from third countries experienced a decline of 19%; however, Türkiye's share in the EU import market maintained its proportion at 1.7%. Furthermore, the composition of Turkish exports to the EU and other countries changed in response to the evolving competitive landscape and the advantages stemming from access to the market following the CU (DTM, 2002, p.434). Notably, a visible shift was observed in Turkish exports, where, in addition to conventional production sectors like textiles and iron-steel, the role of other industries such as durable goods and the automotive

industry—sectors of significant value and prominence in Turkish economy (SPO, 2001, p.6) in terms of employment—became more dominant. This development positively altered Türkiye's competitiveness in European and global markets (DTM, 2002, p.434).

The expected increase in exportation was not experienced in the textile and ready-to-wear sectors. However, these sectors provided the most enthusiastic support (SPO, 2001, p.32) to the EU integration before the CU removed the quotas imposed by the EU towards themselves. And the increase in exports to the EU between 1995-2001 remained at a low level of 25.1 % in these sectors (Şahin and Damlacı, 2002, n.p.). This data was also partly confirmed with an analysis of the impact of CU on the apparel industry by Hilal İnan (İnan, 1998, pp.75-83).

On the contrary, there was a 97% surge in the exports of iron-steel products to the European Union from 1995 to 2002, facilitated by a Free Trade Agreement that covered ECSC-based products in 1996 following the establishment of the CU. During the same period, specific electronic machines and devices (Chapters 84, 85, 87), as well as automotive industry products, witnessed a substantial increase of 203%, contributing to the overall share of exports to the EU rising from 11% to 23%. Analyzing data from the first eight months of 2002, despite a 23.3% decline in the iron-steel sector, the products mentioned above in the electronics and automotive industries sustained growth, experiencing a 16.2% increase compared to the corresponding period in the previous year.

Following the implementation of the CU between the European Union and Türkiye, the hierarchy of primary export items in the industrial sector remained unchanged, with textiles, iron, steel, and food products retaining their leading positions (TÜSİAD, 1997, p.72 & SPO, 2001, p.132).

However, there was a significant decline in the exports of consumer goods, contrasted with a notable increase of approximately 20% in the exports of investment goods (TÜSİAD, 1997, p.71). The most substantial growth was observed in the exports of motor vehicles and electrical appliances subsectors, primarily attributed to the 'import waiver scheme' for automobiles by the government in 1996 (TÜSİAD, 1997, p.71). Meanwhile, the share of agricultural products remained constant at 3%. Notably, the agricultural sector in Türkiye faced challenges, as it was not encompassed in the Association Council Decision 1/95. Despite this exclusion, the agriculture sector in Türkiye experienced adverse effects, as the European Union, through the implementation of support policies, tended to export surplus agricultural production to Türkiye (Dura and Atik, 2000, p.224).

The destination of exported goods has remained relatively stable, with OECD countries consistently serving as Türkiye's primary trading partners, contributing 16 million dollars to the export market. The European Union (EU) holds the largest share within this group, accounting for almost 14 million dollars in exports. The EU's portion of imports has increased from 71.5% to 76.5%, attributed to the CU agreement between Türkiye and the EU. Notably, trade dynamics with non-OECD countries have undergone significant changes. Imports from African nations have surged by approximately 46% compared to 1995 figures, while exports have gradually declined each year, reaching 10 million dollars (Aruoba, 2000, p.1206 & WITS, 2024, n.p.).

5.1.3. Imports

It can be argued that there has yet to be a significant shift in Türkiye's imports following the CU, with 86.7% of imports continuing to consist of raw materials and investment goods. However, the decrease in protection rates and changes in GDP have influenced an increase in the importation of consumer

goods, characterized by high income and demand elasticity, after the CU. The share of consumer goods in Türkiye's total imports rose to 13.2% in 2000, up from 6.9% in 1995, but then declined to 9.9% in 2001 and further to 9.7% in the first half of 2002, once again linked to income and demand elasticity (DTM, 2002, p.435). Meanwhile, the share of consumer goods in imports from the EU experienced a sharp increase from 6.9% to 11.3% (WITS, 2024, n.p. & Aruoba, 2000, p.1203), while the pace of importing investment goods slowed down, indicating a relative deceleration in the industrial production and investment activities of the Turkish private sector.

The primary factor behind this trend was the significant increase in the importation of consumer goods from the European Union (EU) following the implementation of the CU. The imports of consumer goods from the EU tripled compared to the period before the CU, reaching a level of 5 billion dollars in 2000. While this product group accounted for 8.8% of imports from the EU before the CU, it surged to 19.2% in 2000. However, in 2001, due to a decrease in national income and an increase in the exchange rate, there was a decline in the importation of consumer goods, and its share in Türkiye's total imports from the EU dropped again to 14.2%. This rate decreased to 13.4% in the first half 2002 (DTM, 2002, p.435).

While the share of investment goods in imports from the European Union (EU) remained constant, there was a decline in the share of semi-processed goods. Interestingly, following the CU, imports of semi-processed goods from third countries increased more significantly than those from the EU. This development would be attributed to the reduction in protection rates imposed on third countries and customs duty exemptions introduced to support domestic producer-exporters (Şahin and Damlacı, 2002, p.78). Imports of raw materials from the EU saw a 33.9% increase as of 2000, whereas imports of raw materials

from third countries reached 48.9%. In 2001, in line with the economic downturn, imports of raw materials from the EU declined by 22.4%, and Turkish imports of raw materials from third countries decreased by 16.7%. In the first half of 2002, there was a positive trend in Turkish raw materials imports, increasing by 13.1%. During this period, imports of raw materials from the EU also experienced a growth of 17.2% (DTM, 2002, p.435).

5.1.4. Application of the Common External Tariffs

According to some Turkish economists who oppose the CU, concerns were raised that Türkiye would need to provide economic concessions similar to those the EU extends to third-world countries and former colonies rather than eliminating the pre-CU preferences given to former trading partners. This transition period was expected to lead to economic retaliation from these so-called third countries. Under the Common External Tariffs framework, Türkiye was obliged to apply the same safeguards to the USA and Japan, potentially losing their trade preferences. A particularly troubling aspect was the anticipation of artificial trade diversion, where cheaper products from countries like Pakistan and Bangladesh (especially cotton fiber) would be redirected to the more expensive EU imports (Dura and Atik, 2000, p.225). Erol Manisalı argued that this would result in a waste of resources, as the trade diversion from cheaper markets to those subject to EU tariffs and quotas would diminish the competitive capacity of Turkish exporters. To illustrate, the entry of foreign chemical and drug monopolies into Türkiye was cited as an example, highlighting that even promising sectors, in the long run, could not improve due to increasing prices under the CU (Manisalı, 1998, p.191).

Despite Türkiye adopting the foreign trade and competition rules of the EU, it faced challenges in specific export sectors. For instance, Turkish exports of polyester fiber and un-

blanched raw cotton products were subjected to anti-dumping levies by the EU. Furthermore, even after the introduction of the CU, the EU imposed additional restrictions on essential export items of Türkiye, including watermelon, tomato paste, and hazelnuts (MÜSİAD, 1999, pp.45-46).

5.2. Impact on Competitiveness

In analyzing economic developments in Türkiye, the Commission's approach was based on the June 1993 conclusions of the Copenhagen European Council, which emphasized the need for a functioning market economy and the capacity to withstand competitive pressure and market forces within the Union. While Türkiye has made advancements in establishing a functioning market economy, enhancing its ability to deal with competitive pressure and market forces within the Union, it was still grappling with the repercussions of two significant and destabilizing financial crises (DG NEAR, 2002). Türkiye aligned itself with the CU and implemented measures to harmonize with EU legislation. This included monitoring and safeguarding measures on imports from the EU and third countries, the management of quantitative restrictions and tariff quotas, and efforts to prevent the importation of dumped and subsidized goods.

Concerning the EU's Competition Policy, any subsidies provided through state resources in a manner that distorts or poses a threat to competition were prohibited. However, allowances were made for assistance to promote economic development in Türkiye's less developed regions and support for cultural and heritage conservation, provided that such aid did not harm competition. Furthermore, Türkiye committed to gradually adjusting any state monopoly of a commercial nature to ensure that no discrimination existed in the conditions under which goods were produced or marketed between nationals of EU

member countries and Türkiye. According to the 1995 CU agreement, there was financial cooperation to compensate for Türkiye's losses in competitiveness, amounting to 2.2 billion ECUs over five years.

Concerning specific "sensitive" products, Türkiye maintained protection rates that exceeded those outlined in the Common Customs Tariff for imports from third countries for up to five years. These sensitive products included ceramic items, motor vehicles, and footwear. During this period, Türkiye had yet to embrace the principles of the European Community concerning its global approach, which was anticipated to be enforced by December 31, 2000. This delay had repercussions on the adoption of implementing legislation, such as EC marking, conformity assessment bodies, and the exchange of information regarding technical regulations. Additionally, it contributed to setbacks in implementing directives for specific sectors covered by the new approach, including personal protective equipment, recreational craft, machinery, low voltage equipment, electromagnetic compatibility, lifts, civil explosives, toys, medical equipment, and others.

Advancements were noted in the foodstuffs sector, particularly in the realm of additives, as well as in the motor vehicles sector. Progress was observed in the directives, such as the framework directive on motor vehicles and their trailers and the directive on the type approval of agricultural and forestry tractors. However, headway still needed to be achieved in the textiles, footwear, crystal glass, wood, and cosmetics sectors. In these domains, the Community directives, especially those concerning methods of analysis for verifying the composition of cosmetics, were kept from the national regulatory framework.

The Turkish Standardization Office (TSE) aligned 80% of Turkish standards with those of the CEN and CENELEC (The European Committee for Standardization and the European Committee for Electrotechnical Standardization) and applied to become a full member of these bodies. The accreditation of national and foreign organizations to carry out analyses, certification, and inspections is the responsibility of the Turkish Accreditation Council (TURKAK). While the staff working on conformity assessment and market surveillance should be better prepared, transparency in public contracts still needs to be improved (Blue Guide, 2022, n.p).

As Türkiye was aligning itself with EU standards, a bilateral agreement aimed at enhancing the degree of liberalization in agricultural trade came into effect on January 1, 1998. Nevertheless, hindrances in the form of import restrictions on beef and live bovine animals in Türkiye hindered the effective implementation of this agreement. Additionally, special tariff arrangements are applied to processed agricultural products. The industrial component of tariff protection in trade was eliminated, and tariffs on the agricultural component underwent a reduction. However, specific administrative barriers persisted for some of these products until 2001. Despite excluding agricultural products from the treaty (Türkiye-AB, 2022, n.p.), Türkiye gradually embraced various elements of the Common Agricultural Policy.

The statistics indicate that the CU had no significant impact on the structure of the comparative advantage of Turkish products, particularly revealing a lack of competitive power in advanced technological products during that period. Türkiye's comparative advantage over European Union countries was observed in half of the standard technological products and a quarter of intermediate technological products. In the automotive sector, specific policies were deemed necessary to ensure competitiveness, given the asymmetric structure created by

impediments on exportation in this sector (Erdoğdu and Bakoğlu, 2004, pp.447-459).

The internal market presented challenges with instability, characterized by an excessive number of firms, overcapacity, high costs, insufficient integration within primary and secondary industries, marketing organizations, and a lack of infrastructure in technical legislation. On the one hand, the automotive subordinate sector required encouragement for consumers to opt for Turkish products instead of imported spare parts (Erdoğdu and Bakoğlu, 2004, pp.447-459). On the other hand, the iron and steel sector lacked an early warning and intervention mechanism to prevent non-tariff barriers and interrogations regarding anti-dumping by the EU (Yayan, 2000, pp.10-11).

In contrast, the white goods, electronic, and textile sectors were perfectly competitive concerning EU norms, not facing market regulation issues. However, the transportation sector necessitated harmonizing EU legislation with the CU. The reduced tariffs facilitated the importation of Euro-1 and Euro-2 advanced technological motors with lower emission values, proving advantageous for Turkish producers (Atılğan, 2000, p.23).

In the chemicals sector, the implementation of EC directives regarding the classification, packaging, and labeling of dangerous substances and preparations and their marketing restrictions still needed to be completed. There was a need for institutionalization and growth, and the investment level required improvement. At the same time, research and development (R&D) and qualified labor were theoretically sound, practical measures against environmental degradation due to waste products that needed to be improved in the chemicals sector (Bilen, 2000, pp.18-19).

Progress has been made in transposing directives on marketing authorization, testing, and manufacturing in the pharmaceuticals sector. Subsequent efforts focused on implementing directives related to price fixing, immunological medicinal products, labeling, etc. (Tokgöz, 2000, pp. 20-21). However, due to pricing instability, losses were incurred, and investments could not reach the required levels set by the World Health Organization (Tokgöz, 2000, pp.20-21).

The textile sector and confections constituted 10% of the Gross National Product (GNP), 40% of total exports, and 25% of employment in Türkiye. This sector's labor and technological equipment were competitive with world standards (Turan, 2000, p.17). However, labor and energy costs were higher than the world average. Urgent measures were needed to address the decline in exportation and employment, including alleviating the heavy tax burden on employment and the Social Security Institution (SSK) burden (Turan, 2000, p.17).

The EC abolished Voluntary Restraint Arrangements in trade in textiles with Türkiye, as reported in the Official Journal 1996 (n.p.). By 2000, the Turkish surplus in textiles and clothing had reached €5.8 billion. The Turkish share of EU imports increased from 9.5% in 1995 to 10.8% in 2000. However, concerns arose within the Turkish textile industry about the potential erosion of their privileged market position in the EU due to bilateral free trade agreements concluded by the EU, allowing direct competitor countries more accessible access to the EU market (Turan, 2000, p.17). Although the EU had no intention of abandoning support for the textile sector, it opened the market primarily within the framework of WTO developments. In this context, preferential access for Türkiye was expected to exist for only three more years, as stated in the Official Journal in 1996 (n.p.). Ultimately, it can be observed that Türkiye possessed

competitive strength in labor-intensive sectors such as textiles, weaving, clothing, leather, and glass.

5.3. Employment

In countries undergoing a customs integration process, a common observation was decreased unemployment rates, as noted by Ardeş and others (Ardeş et al., 2000, p.151). However, this positive trend was counteracted by developments in technology and automation, leading to reduced demand for labor, particularly for unskilled workers. Additionally, the closure of small and relatively uncompetitive firms operating in highly competitive markets was anticipated to increase unemployment rates and the associated social problems (Ardeş et al., 2000, p.151).

In the initial two years of the CU in Türkiye, there were no apparent adverse effects on unemployment rates. According to data from the State Institute of Statistics, the unemployment rate in October 1995 was 6.6%. In the corresponding months of 1996 and 1997, the rates were 5.8% and 6.9%, respectively (Göztepe, 2007, p.105 & Pelit, 2019, p.3269). Another source, the Directorate General of the EU Department of the State Planning Organization (which was abolished in 2011), presented data by Şahin and Damlacı, indicating unemployment rates of 6.5% in 1996, 6% in 1997, and 7% in 1998, with similar rates prevailing in 1999 and 2000 (Şahin and Damlacı, 2002, pp.78-79). Consequently, Mr. Şahin suggested that the CU did not significantly affect unemployment.

In later years, such as 2002, there was an observed increase in the unemployment rate in Türkiye. According to the World Bank, the unemployment rate was 10.4% (ILOSTAT, 2023, n.p.). However, a report prepared by the Milliyetçi Hareket Partisi (National Movement Party), one of the opposition parties, suggested that the real unemployment rate had increased to 12.1%

by the end of the year (ARGE, 2009, p.36). Analyzing the extent to which the impacts of the CU caused this rise was challenging, given the economic conditions Türkiye had been facing in the previous two years. Nevertheless, while measures were taken to decrease this rate, the proper functioning of the CU might have played a role. The necessity for Turkish firms to adapt to high competition in the market could have led them to take measures to improve the quality of their production. Ultimately, this improvement might have contributed to increasing employment by enhancing firms' competitiveness in the world market, boosting exports, expanding firms, and thereby generating demand for the labor force (Özdemir and Aytekin, 2016, pp.49-51 & Bilge and Ersel, 2007, p.34). Moreover, as the market became more competitive and aligned with EU requirements, it was likely to attract foreign investment, increasing the demand for labor (Özdemir and Aytekin, 2016, pp.2-11). Indeed, these developments were to be considered in the long run. However, it is pretty well known today that, to catch up with the EU standards in employment, one of the measures to be taken immediately is to emphasize a qualified labor force.

Indeed, the considerations about employment and economic standards, particularly when aspiring to align with EU standards, should encompass both short-term and long-term perspectives. However, it has been widely acknowledged that one immediate and crucial measure to catch up with EU employment standards was to emphasize the development of a qualified and skilled labor force. Investing in education, training, and skill development would enhance the competitiveness of a workforce and contribute to economic growth, aligning with the requirements of EU standards. This approach benefited the individuals by improving their employability and strengthened the economy by fostering innovation and productivity.

6. FISCAL IMPACTS

6.1. Taxation

Fiscal adjustment played a crucial role in stabilizing Türkiye, as budgetary imbalances have been identified as the underlying cause of the high inflation problem (Krueger, 2005, n.p.). Remarkable progress has been made in this regard. The cumulative primary surplus in 1999 and 2000, set as the target in Türkiye's 3-year program with IMF support, reflected this achievement (Staff Country Report, 2001, pp.14-34). This surplus resulted from a significant revenue increase attributed to improved collection methods, new taxes, and reduced non-interest expenses. The government adhered to the program's guidelines by keeping public sector wage hikes in check (Staff Country Report, 2001, p.21). However, interest expenditures remained a persistent challenge in the fiscal accounts. The interest payments on domestic debt in 2000 still reflected the high rates established in 1999. To curb debt costs, the government relied on foreign issuance to meet its financing requirements (Letter of Intent, 1999, n.p.).

In 1999, fiscal revenues accounted for 23¼% of GDP; by 2000, they had increased to approximately 25½%. The surge in indirect taxes primarily drove this growth, while direct tax and non-tax revenues remained relatively stable. On the expenditure side, fiscal expenditures increased from almost 35% of GDP in 1999 to 36½% in 2000 (Regular Report, 2001, p.39). This escalation was primarily attributed to a notable rise in net interest payments, climbing from 13% of GDP in 1999 to nearly 16% in 2000. According to the EC's budgetary projections, there was an anticipated slight uptick in total revenues to 26½% of GDP, coupled with a significant surge in total expenditures to over 40% of GDP. This upswing was primarily driven by a substantial

increase in interest payments, reaching around 20% of GDP or 80% of total revenue (Regular Report, 2001, p.39).

Reducing the fiscal deficit and establishing a stable macroeconomic environment was critical for Türkiye. The government faced a constraint related to increasing the budget deficit, which they have yet to wish for. The shift towards a more open economy presented various challenges for Turkish policymakers, among which the revenue replacement dilemma was particularly significant. This dilemma encompassed the need to consider potential modifications to value-added tax (VAT) rates or the reduction of export subsidies applicable to all markets. In the context of a complete CU framework, the first option involved increasing VAT rates by 16.2% in each sector to offset the revenue loss resulting from the full CU implementation. However, this posed a risk of tax evasion problems due to the substantial increase in VAT rates. Alternatively, the second scenario considered export subsidy reduction a replacement, resulting in an additional 0.1% of GDP gain in welfare. In this case, VAT rates would only increase by 9.1%, mitigating some of the risks associated with higher VAT rates. The third scenario suggested removing all tariffs, subsidies, and taxes except VAT and full CU implementation (Bayar, 2000, p.20). This led to a 1.4% improvement in GDP and a 0.3% increase over the implementation of full CU only. However, the existing VAT had to increase by 74%. The final scenario involved implementing a uniform VAT, equivalent to a lump-sum tax, with no distortions (first best). In this case, welfare increased by 0.1% over the second-best, with a more moderate VAT rate increase of 12.8% (Bayar, 2000, p.20).

The resolution to the challenges pointed towards the same policy options: a decrease in state subsidies across various categories and a reduction in the state's role in production. Given the limitations of alternative taxes, it was deemed necessary to

explore ways of curtailing state subsidies to generate income to offset the revenue loss resulting from tariff adjustments—subsidy reduction aligned with efficiency goals, allowing Türkiye to sidestep unintended new distortions. For the encouragement of foreign direct investment, a decrease in state aid yielded two benefits: mitigating the fiscal deficit and contributing to a reduction in inflation rates. The resultant more stable macroeconomic environment was anticipated to foster foreign direct investment. Additionally, foreign investors were more likely to invest when confident in receiving equitable treatment than Turkish firms (Mercül, 2001, pp.159-162).

Türkiye had eliminated tariffs on EU imports and reduced tariffs on imports from third countries, establishing itself as a more open economy in non-agricultural sectors, with tariffs falling below 2 percent (zero for imports from the EU and slightly over an average of 3 percent for third countries) (Akman, 2012, pp.38-144). Due to the typically reciprocal nature of preferential access agreements with third countries, Turkish exporters had anticipated improved access to those markets. According to Harrison, Rutherford, and Tarr, Türkiye's significant gains from the customs union arrangement would have come from this enhanced access to third-country markets. Utilizing a comparative static computable general equilibrium model of Türkiye, they estimated that Türkiye stood to gain between 1 and 1.5 percent of GDP annually from the customs union arrangement with the EU, depending on the complementary policies adopted (Harrison et al., 199, pp.862-863). They also estimated that lost tariff revenues would amount to 1.4 percent of GDP (Harrison et al. 1, 1997, pp.867-868). To prevent a deterioration of its fiscal deficit, Türkiye needed to find ways to reduce expenditures or increase revenues (Harrison et al. 1, 1997, pp.867-868). The optimal choice was to decrease expenses by accelerating the

privatization of state-owned enterprises, generating numerous macroeconomic and efficiency benefits and fiscal advantages.

6.2. Public Saving- Investment Deficit

The CU significantly influenced the Turkish public budget through two primary channels: customs tax and the elevation of actual interest rates. The CU demonstrated its impact on the budget by contributing to the rise in actual interest rates. The strain imposed by the foreign trade deficit on the balance of payments (SPO, 2001, p.6) heightened the demand for foreign debt, consequently leading to an increase in interest rates. This underscored the CU's effect on the budget deficit (Yurdakul and Cevher, 2015, p.93 & Gümrük Birliği Nedir, 1996, p.8&84), which exceeded 58 billion dollars within the initial five years (Lohrmann, 2000, p.31). Even if this estimate was considered somewhat exaggerated, it remained an undeniable reality that the rise in the budget deficit due to the CU surpassed the support provided to Türkiye by the EU during that period (Özgöker and Bedirhan, 2016, p.7).

As of the end of 1999, the figures for foreign investment indicated that foreign investment permits were obtained by more than 5000 foreign companies, contributing to a total cumulative capital inflow of 12 billion US dollars (Mercül, 2001, p.157). Most of these investments originated from the European Union (EU) and OECD countries (Loewendahl and Loewendahl, 2001, p.4). France, the USA, Holland, and Germany emerged as the principal investors (Loewendahl and Loewendahl, 2001, p.4).

Encouragingly, foreign capital participation was actively promoted in Türkiye's privatization program, encompassing significant projects such as the South-East Anatolian Project (GAP) and major infrastructure initiatives like petroleum and natural gas pipelines from the Russian Federation and CIS

countries, strategically positioning Türkiye at the crossroads of the world's future energy resources.

Various international and private sector entities have advocated for Türkiye to enhance its attractiveness for more Foreign Direct Investment (FDI). The European Commission, in its progress report on Türkiye from November 1999, underscored Türkiye's subpar performance in attracting inbound investment as an impediment to economic development and integration (Regular Report, 1999, pp.23-24). In more explicit terms, Inward Investment Europe contends that "to break out of its existing recessionary cycle, Türkiye requires substantial foreign direct investment" (Loewendahl and Loewendahl, 2001, p.1).

7. CONCLUSION

This study aimed to analyze the economic effects of the CU established between Türkiye and the EU on Türkiye, focusing mainly on various parts of economic activity. It was almost clear by then that the CU had benefits and losses for Türkiye. Despite the positive aspects, like the augmentation of competition, trade, and advancements in modernization, Türkiye has found itself grappling with the challenges and adverse implications of a system over which it needs more direct control.

In 1995, Türkiye entered the EU Customs Union to strengthen trade relations. However, several significant challenges emerged. Türkiye faced difficulties aligning its trade policies with EU standards, leading to trade imbalances and compliance issues. The need for harmonization in regulations often resulted in barriers for Turkish goods in EU markets. Moreover, the Customs Union did not grant Türkiye full access to the EU's internal market, limiting its influence in shaping trade policies and leaving it vulnerable to EU decisions that could negatively affect its economy. Furthermore, economic disparities

between Türkiye and EU member states created uneven benefits from the Customs Union, with Türkiye experiencing slower economic growth than its EU counterparts. These issues highlighted the complexities of Türkiye's integration into the European financial framework and underscored the need for further reforms and negotiations to achieve equitable outcomes.

With the completion of the CU, Türkiye had the chance to adapt its economic structure to the EU's. This was an essential aspect because, as a candidate country for the EU, Türkiye was in a position to fulfill several criteria. Harmonizing economic policies was one of the most critical steps in this adaptation process. Although the negotiations for membership had not begun then, as soon as that stage was reached, it was believed that most of the issues would have been covered, so there would not be any need to negotiate them.

Concerning its impacts on the Turkish economy regarding foreign trade figures, the negative effect of the transition period is due to Türkiye's application of safeguards to the USA and Japan at the cost of their trade preferences. In this regard, the experience of artificial trade diversion in the exports of cheaper goods from third-world countries was likely to cause a waste of resources. Since the result of trade diversion from cheaper markets to the EU subjected tariffs and quotas, this was likely to conclude the loss of competition capacity for Turkish exporters. Concerning the fiscal effects of CU, in the five years, looking at the revenues that could be realized, the policy caused a much more significant loss than the aid the EU gave during that period. Some even claimed that the increasing trade deficit resulted from CU (Doğan, 2004, n.p.), and some wrote that the 2001 banking crisis resulted from the CU (Armutçu, 2024, n.p.). Türkiye needed to reduce fiscal deficits and negotiate with the EU for aid to create a stable macroeconomic regime. On the other hand, foreign investments, with more than 5000 foreign companies

reaching 25 billion US dollars, were beneficial to Türkiye in transferring technology and know-how, creating jobs, and promoting exports, tourism, and capital investment.

The CU was essential for an effective and properly functioning market economy. This was due to enhancing an efficient legal and structural framework for the economy, promoting competitiveness, and reducing the state's role. Therefore, both parties had to fulfill their obligations to take the utmost benefit from this collaboration. Türkiye would best utilize the impacts of the CU as far as the structural reforms were completed and macroeconomic stability was ensured. On the other hand, the EU should have fulfilled its financial obligation arising from the Association Council Decision and released the funds promised to support Türkiye while completing this transition.

In conclusion, at that point, Türkiye should have concentrated on making comprehensive analyses and evaluations of the CU to be able to realize the positive and negative effects of the CU and take the necessary measures as soon as possible to avoid losses and to increase the benefits. Likewise, the reflection of the views of the government officials today and in the recent past declared the need to review the CU decision to make it beneficial for Türkiye. Similar demands have been announced by the World Bank representative (TEPAV, 2014, n.p.) to Türkiye as well as the related government units of Türkiye today (Gümrük Birliği, 2022, n.p.). Although the ultimate aim was to become a full member of the EU, this should not have meant that disadvantageous conditions should have been borne and sustained. With this respect, Türkiye should protect its interests to achieve high economic development and welfare.

REFERENCES

- Akman, Sait. (2012). Türkiye in the World Trading System and the WTO: Activism under Global Challenges and the EU Process. *Afro Eurasian Studies*. Vol. 1. Issue 1. 134-172.
- Alkan, Ufuk. (2021). Europeanization of Türkiye's Relations with Greece. *Uluslararası İlişkiler Çalışmaları Dergisi*. 1(2), 111-129.
- Araştırma ve Strateji Geliştirme Başkanlığı (ARGE). (2009, December). Ekonomi'de 7 Yıl (AKP Dönemi 2002–2009)-Özet Mukayese. Milliyetçi Hareket Partisi. Ankara. Retrieved from https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fwww.mhp.org.tr%2Fusr_img%2F_mhp2007%2Ffiles%2Fraporlar%2Fekonomi%2FEkonomide_7_yil_AKP_Donemi_ek_rp_ozt_mukayese_aralik_2002_2009.doc&wdOrigin=BROWSELINK.
- Ardeş & Şengezer & Güven & Güzel & Ekic (Eds). (1995). Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi'ne Muhtemel Etkileri. Vakıfbank & Tesav Vakfı. Ankara.
- Armutçu, Oya. (2024, April 29). Gümrük Birliği'nde Güncelleme Tartışması. In *Hurriyet*. Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oya-armutcu/gumruk-birliginde-guncelleme-tartismasi-42453191>.
- Aruoba, Çelil & Özatay, Fatih & Boratv, Korkut & Tezel, Yahya S. & Sak, Güven & Yükseler, Zafer. (2000). 2000-2002 Yıllarında Türkiye Ekonomisi Sorunlar, Makroekonomik Politikalar ve Beklentiler. *İktisat İşletme ve Finans*. 15.
- Atılgan, Cumhur. (2000, December). Mevzuat Uyumu Gerekıyor. *İktisat Dergisi*. İstanbul. 23.

- Bayar, A. & H. Nuray & S. Receberoglu. (2000). The Effects of the Customs Union on the Turkish Economy: An Econometric Analysis of the Four Years' Implementation. IKV. İstanbul.
- Bilen, Alber. (2000, December). Kurumsallaşma ve Büyüme Gerekıyor. İktisat Dergisi. İstanbul.
- Bilge, Ali and Ersel, Hasan. (2007). Gümrük Birliği ve Türkiye Sanayisi Üzerine Etkiler. TEPAV. Ankara. Retrieved from https://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/gumruk_birligi.pdf.
- Blue Guide, (2022). Commission Notice of the 'Blue Guide' on The Implementation of EU Product Rules 2022 (Text with EEA relevance) 2022/C 247/01. Access to the European Union Law. Publications Office of the EU. The European Commission. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022XC0629%2804%29>.
- Central Bank of Türkiye. (2002, December). Euro Bölgesi İzleme Raporu. T.C. Merkez Bankası. Retrieved from https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/5bc0213c-f4c6-481c-b238-3b077a33a7f1/euroizleme12_02.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-5bc0213c-f4c6-481c-b238-3b077a33a7f1-m3fBaGq.
- Customs Union. (2022, 15 November). Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs Directorate for EU Affairs. Retrieved from https://www.ab.gov.tr/46234_en.html.
- Customs Union. (2023, 16 March). Delegation of the European Union to Türkiye. Retrieved from

https://www.eeas.europa.eu/delegations/t%C3%BCrkiye/customs-union_en.

Çakır, M. (2022). Trade Imbalances in Türkiye-EU Relations. *Journal of Economic Policy*.

Doğan, Naci. (2004, July). On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği'nin Etkileri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme. In *Mevzuat Dergisi*. 7-79. Retrieved from <https://www.mevzuatdergisi.com/>.

DPT 2596. (2001). Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları-Türkiye- European Union Association Council Decisions: 1964-2000. Cilt 2, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

DTM (Dış Ticaret Müsteşarlığı). (2002, November). Republic of Türkiye Prime Ministry Undersecretariat of Foreign Trade, European Union and Türkiye 5th Edition, Retrieved from <http://www.dtm.gov.ab/Ab.htm>. Ankara: 433.

Dura, Cihan & Atik, Hayriye. (2000). Avrupa Birliği-Gümrük Birliği ve Türkiye. Nobel Yayın Dağıtım. No. 164, Ankara.

European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). (2002, November 27). Türkiye Regular Report 2002. The European Commission. Retrieved from https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/Türkiye-regular-report-2002_en.

Göztepe, Özay. (2007). Küreselleşme Sürecinde Türkiye İşgücü Piyasası. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. Issue.3.

Gümrük Birliği. (2022, November 15). AB ile İlişkiler. T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. Retrieved from https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html.

- Gümrük Birliği Nedir. (1996). Ankara Ticaret Odası. Retrieved from https://www.atonet.org.tr/Uploads/yayinlar/gumrukte_ku_satma.pdf.
- Harrison, Glenn W., Rutherford, Thomas F., Tarr, David G. (1997). Economic implications for Türkiye of a Customs Union with the European Union. *European Economic Review*. Vol.41.Issues 3–5.861-870. [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(97\)00043-3](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(97)00043-3).
- Hürriyet Daily News. (31 October 2023). Türkiye's priority is to upgrade the customs union and visa liberalization: Fidan. Retrieved from <https://www.hurriyetdailynews.com/turkiyes-priority-to-upgrade-customs-union-visa-liberalization-fidan-187488>.
- İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı). (2000). The Effects of the Customs Union on Turkish Economy. *İKV Dergisi*.160.
- ILOSTAT. (2023, September 5). Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate). The World Bank. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?end=2002&locations=TR&most_recent_year_desc=true&start=2001.
- İnan, H., (1998). Gümrük Birliğinin Türk Konfeksiyon Sektörü Üzerindeki Etkileri. *Sosyal Bilimler Dergisi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.Vol.5, no.5:73-86.
- Kabaalioglu, Haluk. (1995). Türkiye-AT-Gümrük Birliği. Süreç. Özel Sayı Mayıs-Haziran, Temmuz- Ağustos.
- Kabaalioglu, Haluk. (1998). The Customs Union: A Final Step Before Türkiye's Accession to the European Union. *Marmara Journal of European Studies*. Vol.6, No:1.

- Kabaalioğlu, Haluk. (1999). Türkiye and the European Union: Converging or Drifting Apart? *Marmara Journal of European Studies*. Vol: 7. No:1-2.
- Kardas, S. (2021). The Future of Türkiye-EU Relations: A Critical Analysis. *European Journal of Political Studies*.
- Kılınç, Uğur.(1990). Türkiye Avrupa Toplulukları İlişkileri. TOBB. Ankara.
- Koç, Erdem. (1997).Gümrük Birliğinde Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü.Tekstil İşveren Dergisi. Vol.207.
- Krueger, Anne O. (2005). Türkiye's Economy: A Future Full of Promise. International Monetary Fund. Istanbul Forum. Istanbul. Retrieved from <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp050505>.
- Letter of Intent. (1999, December 9). Letter of Intent of the government of Türkiye to IMF. International Monetary Fund. Retrieved from <https://www.imf.org/external/np/loi/1999/120999.htm>.
- Loewendahl, Henry and Loewendahl, Ebru E. (2021).Türkiye's Performance In Attracting Foreign Direct Investment Implications of EU Enlargement Working Paper. European Network of Economic Policy Research Institutes. No. 8.
- Lohrmann, A.-M. (2000). Development Effects Of The Customs Union Between Türkiye And The European Union: Catching-Up-Or The Heckscher-Ohlin Trap?. *Russian & East European Finance And Trade*. 36(4), 26–44. [Http://Www.Jstor.Org/Stable/27749537](http://Www.Jstor.Org/Stable/27749537).
- Manisalı, Erol. (1998). Türkiye-AB İlişkileri-EU-Türkiye Relations. Çağdaş Yayınları. Istanbul.

- Manisalı, Erol. (1999, 13 December). Bıçak Sırtı: İçimde Bir Burukluk Var, Acaba Neden? Cumhuriyet. p.11.
- Mercül, A.Kadir. (2001). Foreign Direct Investment in Türkiye in the Framework of Candidacy to the EU. Marmara Journal of European Studies.Vol.9. No.2.
- MFA. (1998, 17 July). A Strategy For Developing Relations Between Türkiye And The European Union Proposals of Türkiye. Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs.Retrieved from https://www.mfa.gov.tr/a-strategy-for-developing-relations-between-Türkiye-and-the-european-union_br_proposals-of-Türkiye_br_july-17_-1998_br_.en.mfa.
- MÜSİAD. (1999). The Turkish Economy 1999. Independent Industrialists and Businessmen's Association. MÜSİAD Research Reports 35. İstanbul.
- Official Journal L 035 (1996, February 13). P. 0001 – 0047. Decision No 1/95 of the EC-Türkiye Association Council of 22 December 1995 on implementing the final phase of the Customs Union. Access to the European Union Law. Publications Office of the EU. The European Commission. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1995/1\(5\)/oj](https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1995/1(5)/oj).
- Özdemir, Yavuz and Aytekin, Güner K. (2016). Avrupa Birliği (AB) Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl:5 Sayı:9. Ankara.
- Özgöker, U., & Alperen, Z. B. (2016). The Modernisation Of The Eu-Türkiye Customs Union. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*. 5(10), 37-53.

- Pelit, Okan. (2019). Türkiye'de 1998-2018 Yılları Arası İstihdam, İşsizlik ve Nüfus Artışına Genel Bir Bakış. *International Social Sciences Studies Journal*. Vol.5. Issue.38.
- Regular Report. (1999, October 13). 1999 Regular Report From The Commission On Türkiye's Progress Towards Accession. The European Commission. Retrieved from https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/Türkiye_Progress_Report_1999.pdf.
- Regular Report. (2001, November 13). 2001 Regular Report on Türkiye's Progress Towards Accession. Commission of The European Communities. SEC (2001) 1756. Brussels.
- SPO (State Planning Organization). (2001). Long-Term Strategy and Eight Five-Year Development Plan. Turkish Republic Prime Ministry (2001-2005). Ankara.
- Staff Country Report. (2001, June). Türkiye: Sixth and Seventh Reviews Under the Stand-By Arrangement; Staff Supplement; and Press Release on the Executive Board Discussion. In IMF Country Report No. 01/89. Retrieved from <file:///C:/Users/odtu/Downloads/null-002.2001.issue-089-en.pdf>.
- Swoboda, Hannes. (1998, 19 November). Report on the communication from the Commission to the Council and the European Parliament on the further development of relations with Türkiye (COM (97)0394- C40490/97) and the communication from the Commission to the Council on a European Strategy for Türkiye- The Commission's initial operational proposals (COM (98)0124- C4-0634/98). European Parliament. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-4-1998-0432_EN.html.

- Şahin, Ragıp and Damlacı, Cemalettin. (2002). Paper presented to the Panel “7 years before/7 years after-Customs Union”. TKV Panel. Gümrük Vakfı Yayını. Ankara.78-79.
- Tokgöz, Tandoğan. (2000, December). Fiyatlandırmada Sorun Yaşıyoruz. İktisat Dergisi. İstanbul. 20-21.
- TEPAV. (2014, 29 April). Raiser: “Gümrük Birliği Anlaşması Gözden Geçirilmeli”. The Economic Policy Research Foundation of Türkiye. Retrieved from <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3664>.
- Turan, Birsu. (2000, December). Maliyetlerde Sorun Var.İktisat Dergisi. İstanbul. 17.
- Türkiye-AB Gümrük Birliği. (2022). Girişimci ve İnsani Dış Politika. Turkish Republic Ministry of Foreign Affairs. Retrieved from <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>.
- TÜSİAD. (1997). Turkish Economy 97. Turkish Industrialists’ and Businessman’s Association. Lebib Yalkın Yayınları ve Basım İşliği. İstanbul. Retrieved from file:///C:/Users/odtu/Downloads/turkish-economy-july-1997.pdf.
- WITS (World Integrated Trade Solution). (2024, February 10). Trade Summary for Türkiye 2000. The World Bank. Retrieved from <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2000/Summarytext#:~:text=TRADE%20SUMMARY%20FOR%20TÜRKİYE%202000&text=The%20total%20value%20of%20exports,were%20imported%20from%20176%20countries>.
- Yayan, Veysel. (2000, December). Demir-Çelik: Üretim Yapısı Değişmeli. İktisat Dergisi. İstanbul.

- Yayan, Veysel. (2024). AB ile Gümrük Birliği Görüşmelerinde Çelik Sektörü de Gündemde Olmalı. Turkish Steel Producers Association. Retrieved from <https://celik.org.tr/ab-ile-gumruk-birligi-gorushmelerinde-celik-sektoru-de-gundemde-olmali-3/>.
- Yurdakul, F, Cevher E (2015). Determinants of Current Account Deficit in Türkiye: The Conditional and Partial Granger Causality Approach. 4th World Conference on Business, Economics and Management – WCBEM. Procedia Economics and Finance. 26:92–100.

LİDER OLARAK VLADİMİR PUTİN'İN SİYASAL VE TOPLUMSAL MEŞRUIYETİ

Abdulkadir CESUR¹

1. GİRİŞ

Meşruiyet, siyaset biliminin merkezinde yer alan kavramlardan biridir. Felsefi, ahlaki, siyasi boyutları olan ve farklı bilim dallarında tartışıl原因elen bir kavram olduğundan dolayı normatif olarak pek çok kavram ile ilişkilendirilebilir olma özelliğine de sahiptir. İktidar ve egemenliğin kaynağı üzerinden ele alındığında iktidar sahibinin, yönetimin ve yönetim biçiminin haklılığını ifade eder. Bu yüzden siyasal iktidarların sürekliliği ve sistemin istikrarı açısından hayati önem taşır. Dolayısıyla ister demokratik ister otoriter rejimlerde olsun bütün siyasal iktidarlar hakimiyetlerinin devamı için öncelikle meşruiyete ihtiyaç duyar.

Aynı şey elbette siyasal liderler için de geçerlidir. Lakin diğer taraftan meşruiyetin inşası, sürdürülmesi veya pekiştirilmesi sürecinde de siyasal liderler ayrı ve kritik bir öneme haizdir. İdeolojik ayrımların görece silikleştiği, partizanlığın oldukça zayıfladığı ve siyasetin giderek lider odaklı bir hâl aldığı günümüz siyasal sistemlerinde liderler bu kritik önemini toplumsal beklentileri şekillendirici, siyasal tercihleri yönlendirici, kolektif kimlik inşasında belirleyici ve dolayısıyla meşruiyetin taşıyıcı aktörleri durumuna gelmiş olmasından almaktadır.

Bu bağlamda ‘diktatörlükler’ ve ‘demokrasiler’ olarak net bir bölümlenimin zorlaştığı günümüz dünyasında özellikle

¹ Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, (Kandıra M.Y.O.), ORCID: 0000-0002-2697-0430.

“Rekabetçi Otoriter” (competative authoritarian), “Seimsel Otoriter” (electoral authoritarian), “Yarı Demokratik Rejimler” (semi-democratic regimes) veya genel ve kapsayıcı bir ifadeyle “Hibrit Rejimler” olarak kodlanan ülkelerde meşruiyetin, seçimler, anayasalar ve kurumsal yapıların yanı sıra toplumsal rıza, performans ve lider karizması gibi unsurlar üzerinden de üretilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dünya siyasal sisteminde yaşanan bu değişim ve dönüşümün en güzel örneklerinden birini ise hem otokratik ve merkezizyeti yönetim anlayışını hem de toplumsal rıza üretimini bir arada barındıran, güçlü liderlik modeli etrafında yeniden şekillenip siyasal lider üzerinden meşruiyetin nasıl üretildiğine ilişkin önemli ipuçları sunan Rusya Federasyonu oluşturmaktadır.

Dolayısıyla liderlik ve meşruiyet kavramlarını teorik ereve içerisinde ele alan ve lider merkezli siyasal sistemlerde meşruiyetin nasıl inşa edildiğini ve sürdürüldüğünü anlamaya katkı sağlamayı hedefleyen bu çalışma, iktidar süresi çeyrek asrı bulan Putin’in liderlik özellikleri ile siyasal ve toplumsal meşruiyeti arasındaki ilişkiye, otokratik ve merkezizyeti liderlik tarzının hangi dinamikler üzerinden meşrulaştırıldığına, bu meşruiyetin hangi araçlar ve söylemler üzerinden sürdürülüp pekiştirildiğine odaklanmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada ilk olarak liderlik ve meşruiyet kavramları teorik çerçevede ele alınarak kavramsal zemin oluşturulmaktadır. Ardından biyografik ve tarihsel bağlam da dikkate alınarak Putin’in liderlik özellikleri ele alınmaktadır. Sonrasında, seçim sonuçları, makroekonomik göstergeler eşliğinde ekonomik performans, karizma, lider kültü ve rıza üretim mekanizmaları üzerinden Valdimir Putin’in meşruiyet kaynakları değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise elde

edilen bulgular bütüncül bir bakış açısıyla tartışılarak genel bir değerlendirilmede bulunmaktadır.

2. TEORİK ÇERÇEVE: LİDER VE MEŞRUIYET

2.1. Lider

İnsanlığın kolektif yaşam biçimine geçişiyle ortaya çıkan lider/liderlik kavramının anlamı, bireylerin kişilikleri, siyasi görüşleri, değerleri, meslekleri, beklentileri gibi pek çok değişkene bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Örneğin Pye (2005) yaklaşık yirmi yıl önce yaptığı araştırmada 35 bin civarı liderlik tanımının varlığından bahsetmektedir. Günümüzde daha da artmış olacağı şüphe götürmeyen bu rakam aslında kavramı tanımlamaya kalkışan kişi sayısı kadar ve hatta ondan daha da fazla sayıda liderlik tanımının olabileceğini ve bu bağlamda kavrama dair net bir tanım ortaya koymanın çok mümkün olmadığını göstermektedir.

Yine de farklılaşan ve benzeşen yönleriyle literatürde yer alan tanımlardan bazılarına yer vermek gerekirse Katz ve Khan (1978) liderliği, insanları bir hedef doğrultusunda etkileyebilme süreci olarak tanımlamaktadır. Aynı şekilde Davis (1987) de belirlenen hedefler doğrultusunda kitleleri ikna edebilme kabiliyeti şeklinde bir tanım ortaya koymaktadır. Yukl (2013), liderliğin, neyin yapılması gerektiği ve nasıl yapılacağı konusunda başkalarını ikna etme, fikir birliğine varma ve ortak hedeflere ulaşmak için bireysel ve kolektif çabaları kolaylaştırma süreci olduğuna işaret etmektedir. Kısa bir tanım ile Northhouse (2021) da liderliği, bir bireyin ortak bir hedefe ulaşmak için bir grup bireyi etkilediği bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Literatürde liderliğe ilişkin yapılan tanımlardan anlamına ulaşılabilir olsa da lider kavramıyla ilgili de birkaç tanıma yer vermek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Zel'e (2006) göre lider,

bir grubu belirli amaçlar etrafında bir araya getirebilecek, onları etkileyip harekete geçirebilecek bilgi ve yeteneğe sahip olan kişidir. Winston ve Patterson'a (2006) göre lider, çeşitli yeteneklere ve becerilere sahip, kendisini takip edenleri donatan, eğiten ve etkileyen, onları hedeflerine odaklayan, misyon ve hedeflere ulaşmak için ruhsal, duygusal ve fiziksel enerjisini isteyerek ve coşkuyla harcayan kişidir. Hogg ve Vaughan'a (2007: 346) göre de lider, insanları yönlendirebilen, takipçilerini bir şey yapmaya sevk ve ikna edebilen, bir şeyleri değiştirme, gerçekleştirme kararlılığına ve kudretine sahip olan kişidir.

Tanımlarda görüldüğü üzere bir grubu veya kitleleri etkileme, peşinden sürüklenme, ikna etme yetenek ve kudretinin ön plana çıktığı lider/liderlik kavramına ilişkin süreç içinde farklı model veya teorilerin üretildiği de görülmektedir. Klasik yaklaşımlar olarak değerlendirilebilecek bu teorilerden biri 1950'li yıllara kadar revaçta olan 'Özellik Teorisi'dir. Bu teoriye göre liderlik zekâ, dürüstlük, kararlılık, özgüven, açık sözlülük, hitabet gücü, inandırıcılık ve ahlak gibi doğuştan gelen kişisel özellikler ve yetenekler gerektirir (Erkutlu, 2014:8; Daft, 1999: 373; Yukl, 2013: 135-185).

Özellik teorisinin liderliği açıklamada zamanla yetersiz kalmaya başlaması, liderliğin doğuştan gelen özelliklerden ziyade, liderlik süreci içerisinde sergilenen davranışlarla alakalı olduğu fikrini ileri süren 'Davranışsal Teori'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Yeşil, 2016: 161-163; Çetin & Beceren, 2007: 126). Bu teori bağlamında liderin, karar alma kabiliyeti, inisiyatif kullanma, takipçilerini dikkate alıp onlarla iletişim kurma, planlama, örgütlenme, koordinasyon, denetim ve motivasyonu sağlama doğrultusunda ortaya koyduğu başarı düzeyi doğrudan liderin gücünü belirlemektedir (Koçel, 2007: 590-592; Şimşek & Akgemci, 2003: 252-253).

Lider veya liderliğe ilişkin geliştirilen teorilerden bir diğeri de “Durumsallık Teorisi”dir. Bu teorinin temel varsayımı, her durum veya koşula uygun tek tip bir liderlik tarzının olmadığı şeklindedir. Çünkü her farklı durum veya koşul farklı bir liderlik tarzı gerektirmektedir. Dolayısıyla her zaman, her yerde, her durumda geçerli tek tip liderlik tarzından bahsetmek mümkün olmadığı gibi farklı durumlar, farklı şartlar ve liderlik edilecek kitlenin beklentileri de farklı lider gereksinimlerini beraberinde getirebilmektedir (Önen & Kanayran, 2015: 49; Eren, 2016: 503). Örneğin bazı durumlarda demokratik liderlik tarzı etkili olurken bazı durumlarda otokratik çizgide bir liderlik daha etkili olabilmekte veya Çağlar’ın (2004) da ifade ettiği gibi bazı durumlarda görev odaklı liderlik tarzı ve yine bazı durumlarda ilişki odaklı liderlik tarzı etkin olabilmektedir. Bu açıdan durumsallık teorisi Erzen’in (2008) de vurguladığı üzere liderlerin veya lider adaylarının kendi davranışlarını değişen şart ve koşullara göre farklılaştırmasını öneren bir teori niteliğindedir.

Bu üç klasik teori haricinde, dünyanın yaşadığı değişim ve dönüşümden ve buna bağlı olarak liderlik teorilerinin yeniden yorumlanması gerekliliğinden kaynaklı üretilmiş farklı lider/liderlik modellerine de literatürde rastlanmaktadır. Postmodern teoriler veya alternatif yaklaşımlar olarak adlandırılabilir bu modeller arasında daha çok “karizmatik liderlik”, “otokratik liderlik”, “demokratik liderlik”, “dönüştürücü liderlik” gibi modeller ön plana çıkmaktadır.

Bunlardan Max Weber tarafından geliştirilmiş olduğu kabul edilen ‘karizmatik liderlik’ modelinde liderin sıradan kişilerin sahip olmadığı düşünülen üstün kabiliyetleri olduğuna inanılır. Genellikle toplumların bunalımlı dönemlerinde ortaya çıkan bu tip liderlerin kabiliyetleri ile liderlik edilen kitlenin beklentileri arasında bir benzerlik bulunur. Bu bağlamda karizmatik lidere saygı besleyen kitlenin güce olan ihtiyacı kişiyi liderliğe götüren ayrımı oluşturur. Sahip olduğu karizması

sayesinde bu tip liderler kitleleri peşinden çok daha rahat sürükleyebilir ve insanları beklenenden çok daha fazla motive edebilir (Weber, 2005: 75; Fiol & Harris, House, 1999: 450-51; Ergezer, 2003: 98; Çelik & Sünbül, 2008: 52; Şahan, 2021: 37-39).

“Otokratik liderlik”, istediğinde kendisi tarafından değiştirmek üzere kararların lider tarafından alındığı, uygulanacak politikaların lider tarafından belirlendiği, liderin kendisine koşulsuz şartsız itaat beklediği, eleştiriye kapalı olduğu, muhalefetten hoşlanmadığı ve yine lider tarafından baskıcı ve otoriter yönetim anlayışının benimsendiği bir modeli ifade etmektedir. Daha çok otokratik, bürokratik ve merkeziyetçi yönetim geleneğine sahip toplumlarda bu tür liderlik anlayışının geçerli olduğunu, buna karşın demokratik yapılarda ve toplumlarda çok rağbet görmediğini söylemek mümkündür (Çoroğlu, 2003: 27; Önen & Kanayran, 2015: 46; Öztekin: 1996: 189; Bakan & Büyükbese, 2010: 75; Şafaklı, 2005: 134).

Otokratik liderliğin aksine ‘demokratik liderlik’ ise, liderin yönetme sürecinde başkalarının fikirlerine saygı duyup onlardan da faydalanma yoluna gittiği, eleştiriye açık olduğu, otoriter tutum ve davranışlardan uzak durduğu, karar alma süreçlerinde zaman zaman yetkisini paylaşma yoluna gittiği, insanları veya kitleleri etkileme noktasında ise bilgi ve otoritesini ortaya koyduğu bir modele işaret etmektedir (Akşit, 2010: 110-111; Tengilimoğlu, 2005: 8; Öztekin, 1996: 189; Şafaklı, 2005: 134-135).

“Dönüştürücü liderlik” ise liderin önemli yönetsel alanlarda veya kitle üzerinde etkili bir değişim ve dönüşümü hedef aldığı tarz veya modeldir. Liderliğin özünde değişim yaratmak ve yenilenerek yönetmek anlayışı yatar. Bu yüzden lider, kitlenin ihtiyaçlarını, inançlarını değiştirme yoluna gider. Tabi bunu başarabilmek için de belli bir donanım ve kitlede

değişim yönünde motivasyon yaratacak cesarete ve kabiliyete ihtiyaç duyar. Bu bağlamda dönüşümcü liderler risk almaktan ve dönüştürme kabiliyetlerini uygulamaktan çekinmezler (Luthans, 1995: 562-563; Tengilimoğlu, 2005: 6; Can, 2005: 276).

Lider/liderlik kavramına dair yapılan tanımları ve geliştirilen teorileri genel hatlarıyla bu şekilde ortaya koyduktan sonra birçok liderlik kategorisinden sadece birini temsil eden siyasal liderlik ve lider-seçmen ilişkisine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda siyasal lider kavramından başlamak gerekirse İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde siyasal lideri sahip olduğu vasıflarıyla toplumlara yön verebilen, bilgi ve becerileriyle diğer insanlar üzerinde baskın, egemen ve düzenleyici güce sahip kişi olarak tanımlamaktadır (Haldun, 1975: 142). Machiavelli'ye (1994) göre lider, bilge olmalıdır. Sorgulayıcı olmalıdır. Hakikatleri sabırla dinlemeli ancak gerektiğinde iktidarı elde edebilmek veya onu koruyabilmek adına gücü ve zoru da aynı zamanda kullanabilmelidir. Gazali (2004) ise siyasal liderin her şeyden önce liyakate ve adalet duygusuna sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra ona göre lider aynı zamanda bilge olmalıdır. Zeki, ahlaklı, cesaretli, vicdanlı ve metanetli olmalıdır. İleride yaşanabilecek gelişmelere dair öngörü yeteneği bulunmalıdır. Toplumu anlamalı ve halka yakın durmalıdır.

Her ne kadar mümkün olsa da tanım dizisini çok fazla uzatmadan bu üç düşünürün görüş ve değerlendirişleriyle birlikte literatürdeki lider/liderlik tanımlamalarını ve teorilerini nazar-ı dikkate alarak şöyle bir tanım ortaya koymak da mümkündür: Siyasal lider; geniş kitleleri arkasından sürükleyebilen, içinde yaşadığı toplumu tanıyan, topluma güven veren, sahip olduğu dönüştürücü güç ile onu çağdaş, medeni bir çizgiye taşıma vizyonuna ve entelektüel idealizme sahip yol gösterici kişidir.

Bundan dolayı siyasal lider/liderlik seçmen tercihine ilişkin yapılan araştırmalarda da olabildiğince irdelenen konu başlıklarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalarda elde edilen bulgular seçmenlerin önemli bir kısmının oy tercihlerini lider odaklı oluşturduğunu, lideri bir siyasal figürden ziyade kendi görüş ve beklentilerini somutlaştıran, ideolojisini simgeleştiren kişi olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Şahan'ın (2021: 61) da altını çizdiği üzere, özellikle partiler arası sınırların ve farklılıkların belirsizleştiği, ideolojilerin görece önemini yitirdiği günümüzde siyasal liderler siyasette önemli aktör, seçmen tercihinin şekillenmesi sürecinde etkili faktör haline gelmiş durumdadır.

2.2. Meşruiyet

Fikrî siyasal düşüncede Antik Yunan'a kadar götürebilecek olan fakat asıl Orta Çağ'dan itibaren tartışılmaya başlanan, siyaset biliminin de anahtar kavramlardan biri olan meşruiyet, siyasal, toplumsal, felsefi, hukuki, ahlaki boyutları olan bir kavramdır. Aynı zamanda normatif olarak çok sayıda kavram ile ilişkilendirilebilir, herkese ve her bilim alanına göre değerlendirilişi farklılaşabilir olma özelliğine de sahiptir. Dolayısıyla etimolojik olarak Latince 'deki 'legitimus' kelimesine dayandırılan ve İngilizcedeki karşılığı 'legitimacy' olan meşruiyet kavramına birbirinden farklı anlamlar atfetmek mümkündür.

Örneğin Dowling ve Pfeffer (1975) meşruiyet kavramına en basit anlatımla, eylemler ve toplumsal değerler arasındaki uyumun niteliği şeklinde bir anlam atfetmektedir. Hurd (1999) açısından meşruiyet, bireylerin bir kurala uyulması veya bir kurumun benimsenmesi gerektiğine dair normatif inancını ifade etmektedir. Sorokin (1941) meşruiyeti, bir eylemin haklı bir temele dayandırılabilmesi için gereken en temel unsur olarak değerlendirmektedir. Weber (1961) ise, insanların mevcut siyasal

ve toplumsal düzene olan inançları olarak tanımlamakta ve vatandaşların otoritesine itaat etmeye istekli olduğu ve bunu yaparken liderlerine prestij kazandırdığı durumlarda bir rejimin meşruiyete sahip olduğunu savunmaktadır. Aynı şekilde Lipset (1959) de meşruiyeti, mevcut siyasi kurumların toplum için en uygun veya en doğru kurumlar olduğuna dair inanç olarak tanımlamaktadır. Buna benzer şekilde Gilley (2006) meşruiyeti, devletin siyasi gücü haklı yere elinde tuttuğuna ve kullandığına toplumun inanması şeklinde görmektedir. Her ne kadar inanç kelimesini kullanmasa da onunla yakın anlama gelen duygu kelimesini tercih eden Lipset'inkine benzer bir tanım ortaya koyan Easton (1975) ise meşruiyetin, inşa edilen siyasi sisteme ve kurumlarına toplum tarafından yönetilen bir tür destekleyici duygu olduğunu belirtmektedir. Son olarak Beetham'a (1991, 2004) baktığımızda onun da meşruiyeti üç sacayağı üzerine oturttuğu görülmektedir. Dolayısıyla ona göre meşruiyet, sadece inanç ve duyguyu değil aynı zamanda yasal geçerliliğin, ahlaki açıdan haklılaştırılabilirliğin ve rızanın bir aradalığını gerektirmektedir.

Görüldüğü üzere meşruiyet kavramına dair yapılan tanımlara veya kavrama atfedilen anlamlara bakıldığında araştırmacıların konuya genelde siyasal ve sosyolojik perspektiften yaklaştıkları görülmektedir. Sosyolojik perspektiften bakış, insanları devletin veya hükümetin meşruiyetini kabul etmeye yönlendiren olgulara ve güdülere odaklanmaktadır. Bu bağlamda Weber'in ortaya koyduğu 'Geleneksel-Karizmatik-Yasal' şeklinde üç otorite türü insanların otoritenin meşruiyetini kabul etmesini sağlayan ya da yönlendiren temel motivasyonlar ya da bir başka ifadeyle birer meşruiyet kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bunlardan geleneksel otoritenin meşruiyeti, kadim geleneklerin kutsallığına ve bu gelenekler altında otorite kullananların statüsünün meşruluğuna olan yerleşik inanca

dayanmaktadır. Genelde monarşik sistemlerde karşılaşılan bu otorite, eğer yerleşmiş, inanç, değer ve gelenekler temelinde biçimlenmişse meşru kabul edilir. Diğer taraftan karizmatik otoritenin meşruiyet zemininde sıra dışı meziyetlere, yeteneklere, kahramanlığa ve hatta kutsallığa sahip olduğuna inanılan bir lider yer alır. Lidere olan inanç ve güven meşruiyeti temellendirir. Daha çok demokratik rejimlere özgü olduğu söylenebilecek olan yasal-ussal otoritenin meşruiyeti ise başta anayasa ve yasalar olmak üzere hukuk kurallarına ve rasyonaliteye dayanır. Dolayısıyla yasal-ussal otoritenin meşruiyeti için gerek otoritenin ortaya çıkışında gerekse süreç içinde otoritenin aldığı kararlarda ve kullandığı güçte her daim hukuka uygunluk ve rasyonellik aranır.

Weber'in sosyolojik perspektiften ortaya koyduğu ve etkisini halihazırda devam ettiren bu teorinin aslında siyasal meşruiyete temel oluşturduğu da söylenebilir. Ancak günümüz dünyasına bakıldığında siyasal meşruiyeti tamamıyla tariflemeye yetecek düzeyde olduğunu söylemek de zor görünmektedir. Bunun ana sebebi çağımız batı demokrasilerinin taçlandığı demokratik meşruiyet kavramı ve ona yüklenen anlamla ilgilidir. Kısacası, salt toplumun veya çoğunluğun rızası meşruiyeti sağlamakta yetersiz kalabilmekte, hukuka uygun hareket ediyor olmak da otoriteye meşruiyet kazandırmayabilmektedir. Dolayısıyla günümüz dünyasında siyasal otoriteye dair aranan meşruiyet türünün 'demokratik meşruiyet' ile özdeş tutulduğunu söylemek gerekmektedir.

Bu noktada demokratik meşruiyet kavramı, siyasal otoritenin demokratik ilke ve kurallara uygun biçimde tesis edilmesi ve bu çerçevede kullanılması olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, demokrasinin meşruiyetin yalnızca uygunluk ve rıza temelinde, demokrasinin kök anlamına indirgenerek ele alınması kavramın açıklayıcılığını sınırlamaktadır. Aksine, demokratik meşruiyetin, demokrasinin özünü oluşturan normlar,

değerler ve kurumsal ilkeler üzerinden değerlendirilmesi daha kapsayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Nitekim demokrasi, tanımlayıcı kök anlamını muhafaza etmekle birlikte, tarihsel süreç içerisinde değerlendirici nitelikler kazanmış; kendisine atfedilen değerler aracılığıyla anlamı derinleşmiş ve bu yönüyle yalnızca sözcük anlamına indirgenemeyen, belirli ilke ve idealleri temsil eden bir kavram hâline gelmiştir (Cesur, 2025: 6).

Bu bağlamda literatürde demokrasiye ilişkin çalışmalar, demokrasinin nasıl tanımlanacağı, hangi ölçütler çerçevesinde değerlendirileceği, ne olduğu ve nasıl olması gerektiği konularında önemli tartışmalar ve görüş ayrılıkları içermektedir. Ancak söz konusu kuramsal çeşitliliğe rağmen, demokratik değerlere ilişkin olarak literatürde üzerinde geniş ölçüde uzlaş sağlanan birtakım temel bileşenlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Bu temel bileşenler şu şekilde sıralanabilir (Cesur, 2025: 6; Bazezew, 2009: 359; Şahin, 2015: 73–76; Çam, 2002: 387–390; Uygun, 2017: 119–133; Muş, 2017: 28–44; Heywood, 2015: 54–61):

- Siyasal sistem içerisinde gerçek anlamda rekabet eden siyasi partilerin bulunması,
- Partiler arası rekabet koşullarının aşırı düzeyde eşitsizlik ve orantısızlık içermemesi,
- Seçimlerin özgür, adil ve şeffaf biçimde gerçekleştirilmesi
- Muhalefetin marjinalleştirilmemesi ve iktidara gelebilme şansının olması
- Üç temel erkin birbirlerini etkin bir şekilde denetleyebilmesi, eşgüdüm içinde çalışması, bununla birlikte yürütme organının etkin denetim mekanizmalarına tabi olması,
- Yönetim anlayışının hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü ilke ve prensipleri doğrultusunda şekillendirilmesi.

Literatürde geniş bir konsensüsle kabul edilen bu ölçütler, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu unsurlar, siyasal sistemlerin, siyasal iktidarların ve siyasi parti sistemlerinin demokratik meşruiyet düzeylerinin analizinde temel referans noktalarını oluşturmaktadır.

3. PUTİN'İN LİDERLİK ÖZELLİKLERİ

Literatürde liderlerin kişiliklerini, karar alma süreçlerini, liderlik tarz ve özelliklerini inceleyip analiz eden çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu amaçla üretilmiş çeşitli tipolojiler ve teoriler de mevcuttur (Bkz. Hermann, 2005; White & McAllister, 2008; Foxall, 2013; Barber, 1977, 2019; Kotter, 1990; Northouse, 2021; Stogdill, 1948, 1974). Lakin bu türde çalışmaların çoğunluğunun psikoloji ve siyaset psikolojisi üzerinden kişilik analizi veya kişilik özellikleri üzerine yoğunlaştıkları, liderlik özelliklerine ilişkin çalışmalarına biraz daha sınırlı görülmektedir.

Liderlerin kişilik özelliklerinin elbette onların kararlarında, siyasal tavırlarında ve liderliği sürecinde ortaya koyduğu tarz ve özelliklerde önemli ölçüde etkili olduğu bilinmektedir. Fakat bununla birlikte liderlik özellikleri söz konusu olduğunda öncelikli bakılıp değerlendirilmesi gereken bir alan daha söz konusudur. Alkan'ın (2021: 1025) da altını çizdiği üzere o alan, tarihsel ve biyografik analizde kullanılan hem liderin geçmiş i hem de liderlik ettiği ülkenin tarihidir.

Bu minvalde Putin'in kısa bir biyografik öyküsünü ortaya koymak gerekirse, 1952 yılında şimdiki adı St. Petersburg olan Leningrad'da doğan, 12 yıl süren temel eğitiminden sonra Leningrad Devlet Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini yüksek başarı ile bitirip sonrasında ekonomi doktorası yapan Putin bu yıllarda tabir yerinde ise Sovyet gizli istihbarat servisi KGB

(Devlet Güvenlik Komitesi) tarafından devşirilmiş ve orada casusluk eğitimi ile birlikte bilim ve teknik alanında eğitilmiştir. Yüksek seviyedeki Almanca bilgisi sayesinde ilk yurtdışı görevini Almanya’da yapmıştır. Rusya’ya geri döndüğünde 1994-1996 arasında Leningrad belediyesinde başkan yardımcılığı ve dış ilişkiler komitesi başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. 1996 yılında Rusya Federasyonu İdari İşler Müdürlüğü’nde görev almış ve 1998 yılında KGB’nin varisi olarak kurulan FSB (Federal Güvenlik Servisi) başkanlığına getirilmiştir. 1999 yılında başbakanlık, 2000-2008 arası devlet başkanlığı, 2008-2012 arası başbakanlık görevlerini ifa etmiştir. 2012’den günümüze kadar ise Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı görevini yürütmektedir (Seyrek, 2018: 6-23).

Bu kısa biyografi öyküsü dahi Putin’in gençliğini entelektüel zeminde felsefe kitapları okuyarak veya devrimci fikirleri tartışarak geçiren biri olmaktan ziyade ülkesiyle ilgili göreve ve misyona odaklı, yetenekli, çalışkan biri olduğunun ipuçlarını sunmaktadır. Liderliği sürecinde almış olduğu kararlara ve hayata geçirdiği politikalara bakıldığında ise gücün her daim kendinde toplanmasını isteyen otokratik yönetim anlayışına sahip bir lider olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, medya üzerinde kurduğu kontrol (Bkz. Moriarty, 2013; Mcfaul & Stoner, 2008; Osce, 2016), Anayasa Mahkemesi üyelerinin atanmasını kendi önerisine bağlaması ve mahkemeye Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını dinlememe özgürlüğü tanınması (Asker, 2016), seçim komisyonlarını tarafgir hale getirmesi ve seçimlerin iptaline varacak ölçüde geniş yetkiler verdiği valileri kendine bağlayacak mekanizmalar oluşturmaları (Fish, 2012: 66, 270), seçim sisteminde ve kanunlarında iktidar lehine işleyecek düzenlemeler yapma yoluna gitmesi (Cesur, 2023: 189-94), sistem dışı muhalefet partileri, gazeteciler, sivil toplum kuruluşları, sendikalar ve toplumsal muhalefet üzerinde oluşturduğu baskı (Yıldırım, 2018: 111-129; Kulik, 2011: 134;

Cesur, 2023: 200-205) gibi sayısı çoğaltılabilecek vakalar, Putin'in otokratik ve merkeziyetçi tarzda yönetim anlayışını benimsediğinin temel göstergelerini teşkil etmektedir.

Tabi bir liderin otokratik tarzda yönetim anlayışına sahip olmasının sebeplerini ise o liderin salt biyografisinde de aramamak gerekir. Bununla birlikte liderin ülkesinin tarihine, siyasal kültürüne, mevcut koşullara, seçmen özelliklerine ve içinde bulunulan şartlar dahilinde seçmenin aradığı lider profiline de bakmak elzemdir. Kısacası bu değişkenler bir liderin otokratik veya demokratik, merkeziyetçi veya adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışını benimsemesi noktasında etkili birer faktör durumundadır.

Bu bağlamda tarihine bakıldığında Rusya'nın tarihi derinliği ve imparatorluk geçmişi olan, II. Dünya Savaşı sonrası süper güç olarak dünya sahnesine çıkan bir devlet olduğu fakat batılı tarzda bir ulus devlet modeline sahip olamadığı görülmektedir. Bir diğer önemli özellik olaraksa Rus siyasal kültürünü de karakterize eden yönetsel alanda neredeyse her daim benimsenmiş otokrasi ve merkeziyetçilik anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Özcan (2020) ve Zhaozhen'e (2019) göre de otokratik ve merkeziyetçi yönetim anlayışının Rusya'da derin tarihi kökleri bulunmaktadır.

Bu özelliğin ise Rusların siyasal kültüründe ve seçmen teveccühünde otoriteyi savunma, lidere ve güce itaat etme, devlete, düzene ve istikrara önem verme gibi psikolojik eğilimlerin gelişmesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Lakin gerek Rus siyasal kültüründe gerek seçmen davranışında bu yönde bir eğilimin ortaya çıkmasının temelinde sadece benimsenen merkeziyetçi ve otokratik yönetim geleneği de yatmamaktadır. Bununla birlikte Rusların eski ve yakın tarihinde yaşadığı çalkantılı yıllar ile ekonomik ve siyasal alanda yaşanan

kriz dönemleri de bu eğilimin seçmen ve kültür temelinde filizlenip kök salmasında oldukça etkili olmuşa benzemektedir.

Dolayısıyla sosyalist-komünist rejim altında totaliter tarzda yönetilen Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması sonucunda ortaya çıkan ve demokratik kapitalizmin benimsendiği Rusya Federasyonu'nun ilk yıllarında yaşanan travma ve kaos ortamı nazar-ı dikkate alındığında Rus toplumunun, otoriterliği, merkeziyetçiliği, düzeni ve istikrarı ön plana alan Putin gibi güçlü bir lider yaratmasını gayet doğal karşılamak gerekmektedir.

Liderlik tarz ve özelliği olarak otokratik ve merkeziyetçi yönetim anlayışının ön plana çıktığı Putin'e literatürde farklı liderlik özelliklerinin atfedildiği de görülmektedir. Lakin kendisine atfedilen özelliklerden bazılarını lider kültü yaratma çalışmalarının birer ürünü olarak değerlendirmek de mümkündür. Örneğin lider karizmasına katkı sağlama bağlamında ön plana çıkarılan ve bazı çalışmalara da konu olan sporcu kimliği, maço tavırları, alkol kullanmıyor olması ve Ortodoks muhafazakârlığı bir liderlik özelliğinden ziyade siyasal pazarlama çalışmaları doğrultusunda sunulan özellikler olarak değerlendirmek daha doğru görünmektedir.

Ancak, karizmatik lider kültü yaratıp pekiştirmek amaçlı siyasal pazarlama çalışmasına dayalı sunulan buna benzer özellikleri bir kenara koyup iktidarı süresince aldığı kararlara, ortaya koyduğu siyasal tavırlara, söylemlere ve önemli olaylarda gösterdiği reflekslere bakıldığında Putin'in otokratik ve merkeziyetçi yönetim anlayışının dışında dikkat çeken başka liderlik özellikleri taşıdığını da söylemek gerekmektedir. Bu bağlamda öne çıkan özelliklerinden biri, Alkan'ın (2021) da belirttiği üzere uluslararası alanda veya ülke içerisinde sorun olarak telakki ettiği herhangi bir konuda güç kullanımını faydalı sonuçlar elde etmenin bir yolu olarak görüyor olmasıdır. Fakat

bununla birlikte bir o kadar pragmatik olduğunu ve Makyevelist düşünceye yakın hareket ettiğini söylemek de mümkündür.

Diğer taraftan hem Rus İmparatorluğu'nun (1721-1917) hem de SSCB'nin (1922-1991) halefi olan geniş ve her açıdan zor bir ülkeyi yönetebiliyor olması, karmaşık siyasi ve jeopolitik ortamlarda sergilediği yol alma becerisi, küreselde veya globalde ortaya çıkan değişikliklerin farkına varabilme ve bunlara yanıt verme yeteneği, çoğu zaman söylemlerine yansıyan ‘güçlü Rusya’ vurgusu göz önüne alındığında Putin’in, karizmatik, güçlü, yetenekli, stratejist, zeki, kararlı, milliyetçi ve inisiyatif alabilen liderlik özelliklerine sahip olduğu da söylenebilir (Novruzov, 2024: 219-24).

4. PUTİN’İN MEŞRUIYET KAYNAKLARI

Gerek demokratik gerekse seçimli otokratik ya da neo-otoriter olarak ifade edilen rejimlerde meşruiyet iktidarlar ve siyasi liderler bakımından ulaşılması gereken öncelikli hedef konumundadır. Hedefe giden yolda ise iktidarların başta toplumsal rıza üretimini gerçekleştirmesi veya bir başka ifadeyle seçimlerde toplumun teveccühünü kazanması gerekir. Bu bağlamda aşağıda Tablo 1’de gösterildiği üzere Putin’in toplumsal rıza üretiminde epey başarılı olduğu ve girdiği tüm seçimlerde oldukça yüksek oranlarda seçmenin desteğini aldığı görülmektedir.

Tablo 1. Putin’in Devlet Başkanlığı Seçimlerinde Aldığı Oy Oranları

Seçim Yılı	Oy %		Seçim Yılı	Oy %
2000	53,4		2012	63,6
2004	71,9		2018	76,7
2008	71,2		2024	87,3

Not: 2008 seçimlerinde yasalar gereği ve bir nevi anlaşmalı olarak devlet başkanı Medvedev, başbakan ise Putin olmuştur. Kaynak: <https://www.electionguide.org/>

Tablo 1’de görülen ve Putin’in siyasal ve toplumsal meşruiyetine temel oluşturan yüksek oranlı seçmen desteğini birbirinden farklı parametrelere dayandıran görüşlere literatürde rastlanmaktadır. Lakin verilen desteğin kaynağına ilişkin olarak çoğu araştırmacının genelde karizma kavramına, sergilenen ekonomik performansa, güçlü devlet ve lider kültüne odaklandığını söylemek mümkündür.

Putin’in siyasal ve toplumsal meşruiyetine dair bu parametreler arasında en çok üzerinde durulanlardan birinin karizma kavramı olduğu söylenebilir. Örneğin Burrett (2017), Sperling (2016), Hutcheson & Petersson (2016), Novruzov (2024) yaptıkları çalışmalar kapsamında karizmanın Putin’in meşruiyetinde önemli bir alanı kapladığını ileri sürmekte ve ağırlıklı meşruiyet kaynağı durumunda olduğunu dile getirmektedir.

Lakin bu noktada karizma kavramının salt teolojik zeminde değerlendirilmemesi yani Tanrı’nın lütuf ve armağan olarak kişiye bahsettiği özellik ya da yetenekler olarak düşünülmemesi gerektiğinin de altını çizmek gerekir. Çünkü özellikle siyasal liderlikte karizma büyük oranda arzdan çok talep ile ilgilidir. Kısacası lider gerçekten olağanüstü becerilere sahip olabilir, ancak takipçilerinin aradığı niteliklere sahip değilse karizmatik liderden bahsedebilmek oldukça zorlaşacaktır. Dolayısıyla meşruiyet kaynağı bağlamında Putin’in karizmasından bahsederken seçmen algısında karizmayı yaratan, güçlendiren, destekleyen ve bu yolla rıza üretimini sağlayan faktörlere de odaklanmak gerekmektedir.

Bu bağlamda Putin’in liderliğini ve karizmasını destekleyip güçlendiren sebeplerin başında Rus toplumunun Post-Sovyet döneminin ilk 10 yılında temel beklentisi haline gelen düzen ve istikrarın sağlanması ve oligarklarla mücadele olduğu söylenebilir. Çünkü Putin iktidarı ile son bulan bu 10 yıllık

dönem Rusya'nın derin bir siyasal ve ekonomik bunalıma sürüklendiği, iç karışıklıkların baş gösterdiği, oligarkların devlet yönetiminde güç sahibi olduğu ve Rus toplumuna pek çok açıdan travmalar yaşatan çalkantılı bir dönemdir. Bundan dolayı Putin'e yönelik olarak 'ülkeyi içinde bulunduğu bu kaotik dönemden kurtaran lider' algısının Rus toplumunda hali hazırda devam ettiğini söylemek mümkündür.

Putin'in liderliğine, karizmasına ve bu anlamda meşruiyetine destek sağlayan bir diğer faktör ise son yıllarda Asya hükümetlerinin siyasi meşruiyet elde etme biçimini tanımlamak için sıklıkla kullanılmaya başlanan ve 'performans meşruiyeti' olarak literatüre geçen ekonomik başarıdır (Bkz. Ratigan, 2022; Yang & Zhao, 2015; Cross, 2024). Aşağıdaki Tablo 2'ye bakıldığında Rus toplumunun temel beklentilerinden olan bu kriterin de Putin tarafından büyük ölçüde sağlandığını ve 2024 yılı itibarıyla Rusya'nın dünyanın dördüncü büyük ekonomisi durumunda bulunduğunu söylemek gerekir.

Tablo 2. Rusya Federasyonu Makro Göstergeleri

Yıl	GSYH (Ruble/Milyar)	Kişi Başı GSYH (\$)	Cari Denge	Dış Tic. Dengesi	Enflasyon %	İşsizlik %
1998	2629	1835	0,1	18	28	6
2000	7306	1772	18	37	21	6
2004	17027	4102	10	72	11	6
2008	41277	11635	6	153	14	5
2012	68103	15421	3	147	5	6
2018	103862	11287	7	471	5	5
2024	130000	14900	7,3	115	7	2,5

Kaynak: <https://rosstat.gov.ru/accounts>; <https://data.worldbank.org>

Çaylak'a (2025) göre siyasi iktidarlar ya da siyasi liderler, milliyetçilik, kolektif kimlik, iç-dış düşman söylemi ve geleneksel değerler üzerinden veya geçmişi şeytanlaştırarak, kendi yönetiminin alternatifsiz olduğu algısını pekiştirerek, lider kültü inşa ederek de rıza ve meşruiyet üretebilmekte ve özellikle

otokratik liderler bunu başarabilmek için başta medya olmak üzere ideolojik aygıtları etkili bir şekilde kullanabilmektedir.

Çaylak'ın ileri sürdüğü bu argümanlar üzerinden bakıldığında Putin'in geçmişi şeytanlaştırmak dışında diğerleri üzerinden rıza üretimine dayalı karizma ve meşruiyet devşirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin, 2000 yılındaki seçimlerden bu yana hem seçim kampanyalarında hem de görev süresi boyunca Putin her yeri geldiğinde kullandığı 'Büyük Rusya', 'Rus Dünyası', 'Rus Ulusu', 'Güçlü Devlet' gibi milliyetçi ve kolektif kimlik temalı söylemler sayesinde Rus milliyetçilerinin sempatisini kazanmayı ve onlardan yüksek oranda oy devşirmeyi başarmıştır (McIlhagga, 2022; Burret, 2020).

Bununla birlikte aynı milliyetçilik gibi iç ve dış düşman temalı propagandist söylemlerin de Putin'in karizma ve meşruiyet devşirmede kullandığı güçlü bir argüman olduğunu söylemek gerekir. Birçok araştırmacıya göre dışarıda düşman bir 'Batı' tehdidinin dillendirilmesi, içeride siyasal ve toplumsal muhalefet ile çok sayıda sivil toplum kuruluşunun ajanlık faaliyeti ile iltisaklı gösterilmesi, Putin'in iç ve dış tehditlere karşı bir siper olarak gösterilmesini ve bu sayede karizmatik meşruiyetin pekiştirilmesini sağlamıştır (Bkz. Hutcheson & Petersson, 2016; Stoner, 2023; Polyankova, 2018; Sperling, 2016; Krastev & Holmes, 2012).

Bunun yanı sıra Putin'in rıza üretim süreci ile siyasal ve toplumsal meşruiyetinin önemli ölçüde alternatifsizlik ortamından da beslendiği söylenebilir (Volkov, 2015). Bu bağlamda yukarıda Tablo 1'de gösterilen ve Rus toplumunun neredeyse dörtte üçüne tekabül eden yüksek oy oranları da Putin ile rekabet edebilecek bir alternatifi yokluğuna işaret etmektedir. Ancak bu noktada alternatiften ve gerçek anlamda rekabetten yoksun bir siyasal ortamın ortaya çıkmasında Putin iktidarı

tarafından yaratılan muhalefet etme koşullarını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Aslında tüm bu argümanların her biri meşruiyet devşirmede etkili olduğu kadar karizmatik bir lider kültü inşa etmede veya bir Putin miti yaratmada da oldukça işlevsel bir araç durumundadır. Lakin bunların yanı sıra Rusya’da lider meşruiyetini pekiştirmek ve bunun için karizmatik bir Putin figürü yaratmak amacıyla algı, imaj ve pazarlama çalışmalarına ağırlık verildiği de göze çarpmaktadır. Bu bağlamda Rus siyasal geleneğine de oldukça uygun düşen ‘sert ve güçlü lider’, ‘erkeklik’, ‘halk adamı olmak’, ‘maçoluk’ ve ‘militarizm’, Putin’in halkla ilişkiler stratejisinin temel bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Bkz. Sperling, 2016; Lu & Soboleva, 2014).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Siyasal iktidarların ve siyasal liderlerin iktidarda kalma sürelerini uzatabilmeleri öncelikli olarak meşruiyet elde etmelerinden geçmektedir. Bu bağlamda meşruiyet üretemeyen veya süreç içinde meşruiyet kaybına uğrayan iktidarların uzun süre hayatta kalabilmesi oldukça zordur. Siyasal iktidarlar açısından bu derece önem arz eden meşruiyet demokratik rejimlerde hukukun üstünlüğü anlayışı üzerinden tesis edilirken, demokrasi ile otoriterlik arasında bir yerlerde konumlanan hibrit rejimlerde ekseriyetle siyasal liderler üzerinden devşirilmektedir.

Bu minvalde çalışmada, lider merkezli siyasal sistemlerde meşruiyetin nasıl inşa edildiği hususu, literatürde hibrit rejim olarak kodlanan Rusya Federasyonu ile otokratik liderlik özelliklerine sahip olduğu ileri sürülen ve iktidarını da çeyrek asırdır devam ettiren Vladimir özelinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda Putin’in liderlik özellikleri ile siyasal ve toplumsal meşruiyeti arasındaki ilişkiye odaklanılmış, otokratik ve

merkeziyetçi bir liderlik tarzının hangi dinamikler üzerinden meşrulaştırıldığı ve bu meşruiyetin hangi araçlar aracılığıyla üretildiği analiz edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgulardan biri; Max Weber'in 'geleneksel otorite', 'karizmatik otorite' ve 'yasal-ussal otorite' şeklindeki tipolojisinin günümüzde açıklayıcı gücünü büyük ölçüde koruduğudur. Ancak diğer taraftan hibrit rejimler söz konusu olduğunda ve demokratik meşruiyet penceresinden bakıldığında bu tipolojinin tek başına yeterli olmadığını da söylemek gerekmektedir.

Bir diğer bulgu olarak; otokratik ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışına sahip olsa da Putin'in bu anlayışını toplumsal rıza üretimi ile eş zamanlı yürüttüğünü söylemek mümkündür. Bu bağlamda Tablo 1'de de görüldüğü üzere iktidarı sürecinde girdiği seçimlerde aldığı oy oranları rıza üretimi konusunda kendisinin oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Rıza üretimindeki bu başarısının ve bu anlamda devşirdiği meşruiyetin temel dayanaklarını ise Post-Sovyet dönemin yarattığı siyasal, sosyal ve ekonomik travmalar karşısında, düzen ve istikrarı yeniden tesis etmesi, sergilediği ekonomik performans ve milliyetçilik, güçlü devlet, güçlü Rusya ve dış tehdit söylemleri aracılığıyla inşa ettiği karizmatik lider kültü oluşturmaktadır.

Bir başka bulgu ise; Putin'in liderliği etrafında oluşan kişi kültürünün büyük ölçüde kontrol altında tutulan medya ve kitle iletişim araçları sayesinde yeniden üretilip pekiştirildiği ve böylece hem otokratik hem karizmatik lider merkezli bir meşruiyet yapısının toplumsal zeminde oluşmasının sağlandığıdır. Bu bağlamda Putin'in karizmasının büyük ölçüde toplumsal talep, algı yönetimi, imaj çalışması ve siyasal pazarlama stratejileriyle inşa edilmiş bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Lakin bu noktada lider kültü inşasına ilişkin stratejiler oluşturulurken Putin'in Rus toplumunun temel

beklentilerini ve hassas noktalarını çok iyi okuduğunu da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Sonuç olarak siyaset bilimi literatüründe her ne kadar otokratik lider olduğu ileri sürülse de Putin'in yönetim anlayışını klasik otoriter rejimlerdeki gibi salt baskı ve zor kullanımına dayanan bir pratik ile sınırlandırmadığı, liderliğini ve meşruiyetini seçimler, ekonomik performans, Rus milliyetçiliği, geleneksel değerler, vatanseverlik, karizma ve algı yönetimi gibi araçlarla şekillendirdiği görülmektedir. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, Putin'in meşruiyetinin demokratik meşruiyet kriterleriyle büyük ölçüde örtüşmediğidir. Zira seçimlerin düzenli yapılması, başarılı bir ekonomik performansın ortaya konması, karizma ve lider kültü oluşturma stratejilerinin başarıyla uygulanması ve seçimlerde elde edilen yüksek oy oranları, demokratik meşruiyetin varlığına işaret etmemektedir. Bu bağlamda siyasal rekabetin sınırlandırılması, siyasal ve toplumsal muhalefetin baskı altına alınması, medyanın kontrol altında tutulması, Putin'in meşruiyetinin demokratik ilke ve değerlerden uzak, rıza üretimiyle sınırlı bir karakter taşıdığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Akşit, H. (2010). *Yönetim ve Yöneticilik*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Alkan, A. (2021). Barber's Typological Analysis of President Erdogan and President Putin. *Psychology and Education*, 58(4): 1025-1033.
- Asker, A. (2016). Rusya Federasyonu Anayasasında Kuvvetler Ayrılığı ve Yargı Erki Üzerine Bazı Notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(4): 1111-1134.
- Bakan, İ. & Büyükbeşe, T. (2010). Liderlik Türleri ve Güç Kaynaklarına İlişkin Mevcut-Gelecek Durum Karşılaştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19): 73-84.
- Barber, J. D. (2019). *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House, With a Revised and Updated Foreword by George C. Edwards III*. Routledge.
- Barber, J. D. (1977). *Presidential Character*. 2nd ed. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bazezew, M. (2009). Constitutionalism. *Mizan Law Review*, 3(2): 358-369.
- Beetham, D. (1991). *The Legitimation of Power*. London: Macmillan.
- Beetham, D. (2004). Political Legitimacy. *The Blackwell Companion to Political Sociology*, (Ed. Kate Nash & Alan Scott), Blackwell Publishing, 107-116.
- Burrett, T. (2017). Spin over substance? The PR strategies of Vladimir Putin and Shinzo Abe. In J. Kingston (Ed.), *Freedom of the press in contemporary Japan* (pp. 255–273). Routledge.

- Burrett, T. (2020). Charting Putin's shifting populism in the Russian media 2000–2020. *Politics and Governance*, 8(1): 193–205.
- Can, H. (2005). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cesur, A. (2025). Demokratik Meşruiyet Temelinde Hâkim Parti Sistemi ve Hegemonik Parti Sistemi, (Ed. Salih Batal), *Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Alanında Uluslararası Akademik Araştırma ve Çalışmalar* içinde, (ss. 1-12), Ankara: Serüven Yayınevi.
- Cesur, A. (2023). *Türkiye–Rusya Mukayesesi Ekseninde Hâkim Parti Sisteminin Dinamikleri*, Doktora Tezi, (Yayın No: 775178), Kocaeli Üniversitesi, YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Cross, B. (2024). Performance Legitimacy for Realists. *Philosophy East & West*, 74(1): 129–149.
- Çam, E. (2002). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.
- Çaylak, Â. (2025). Despotik Liderlerin Meşruiyet İnşası: Hitler, Stalin ve Kim Jong Un Örnekleri Üzerinden Kitlelerin İtaat Dinamikleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14 (3), 1707-1727.
- Çelik, C. & Sünbül, Ö. (2008). Liderlik Algılamalarında Eğitim ve Cinsiyet Faktörü: Mersin İlinde Bir Alan Araştırması. *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (13)3: 49-66.
- Çetin, N. G. & Beceren, E. (2007). Lider Kişilik: Gandhi. *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5): 110-132.
- Çoroğlu, C. (2003). *İş Dünyasında Geleceğin Yönetimi*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Daft, R. L. (1999). *Leadership: Theory and Practice*. Newyork: Harcourt College Publish.

- Davis, K. (1987). *İşletmede İnsan Davranışı*. (Çev. Kemal Tosun), İstanbul: Yön Ajans.
- Dowling, J.B. & J. Pfeffer (1975). Organizational legitimation. *Pacific Sociological Review*, 18(1): 122-136.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435-457.
- Eren, Erol. (2016). *Yönetim ve Organizasyon Çağdaş ve Küresel Yaklaşımlar*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ergezer, B. (2003). *Liderlik ve Liderlik Özellikleri*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Erkutlu, H., V. (2014). *Liderlik Kuramlar ve Yeni Bakış Açılırları*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Fiol, C. M. & Haris & D. & House, R. (1999). Charismatic Leadership: Strategies For Effecting Social Change. *The Leadership Quarterly*, 10 (3): 449-482.
- Fish, M. S. (2012). *Democracy Derailed in Russia: The Failure of Open Politics*. Cambridge University Press.
- Foxall, A. (2013). Photographing Vladimir Putin: Masculinity, nationalism and visuality in Russian political culture. *Geopolitics*, 18(1), 132-156.
- Gazali, İ. (2004). *Devlet Başkanına Öğütler*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Gilley, B. (2006). The meaning and measure of state legitimacy: Results for 72 countries. *European Journal of Political Research*, 45(3), 499-525.
- Haldun, İ. (1975). *Mukaddime*. Çev: Turan Dursun, Onur Yayınları.

- Hermann, M. G. (2005). Assessing leadership style: A trait analysis. *J. Post*, 178-212.
- Heywood, A. (2015). *Siyasi İdeolojiler*. (Çev. A. K. Bayram vd). Ankara: Adres Yayınları.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (Çev. İbrahim Yıldız & Aydın Gelmez), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hurd, I. (1999). Legitimacy and Authority in International Politics. *International Organization*, 53(2): 379-408.
- Hutcheson, D. S. & Petersson, B. (2016) ‘Shortcut to Legitimacy: Popularity in Putin’s Russia’, *Europe-Asia Studies*, 68(7) 1107-1126.
- Katz, D. & Kahn, R. (1978). *The Social Psychology of Organizations*. Newyork: Wiley.
- Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kotter, J. P. (1990). *A Force for Change: How Leadership Differs from Management*. Free Press.
- Krastev, I. & Holmes, S. (2012). An autopsy of managed democracy. *Journal of Democracy*, 23(3): 33–45.
- Kulik, A. (2011). Can A Genuine Opposition Party Appear In Russia In Line With Medvedev’s Proclaimed Modernization?. *Revue d’études comparatives Est-Ouest*, 42(1): 115-148.
- Lipset, S. M. (1959). *Political Man, The Social Basis of Politics*, New York: Doubleday.
- Lu, X., & Soboleva, E. (2014). Personality cults in modern politics: cases from Russia and China. (CGP Working Paper Series, 01/2014). Berlin: Freie Universität Berlin,

- Center for Global Politics.* <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-441460>
- Luthans, F. (1995). *Organizational Behavior*. İstanbul: Literatür-McGraw-Hill.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*. (Çev: Nazım Güvenç), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- McFaul, M. & Stoner, K. (2008). The myth of the authoritarian Model: how Putin's crackdown holds Russia back. *Foreign Affairs*, 87(1): 68-84.
- McIlhagga, S. (2022). History Stokes Putin's Dream of a 'Greater Russia'. *New Lines Magazine*. <https://newlinesmag.com/argument/history-stokes-putins-dream-of-a-greater-russia/> (Erişim 10.12.2025).
- Moriarty, C. E. (2013). *Electoral Authoritarianism in Putin's Russia*. Dickinson College Honors Theses, https://scholar.dickinson.edu/student_honors/
- Muş, M. (2017). *Ekonomik Kalkınma ve Demokrasi İlişkisi Hâkim Parti Etkisi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Northouse, P. G. (2021). *Leadership: Theory and Practice*. SAGE Publications.
- Novruzov, S. (2024). Vladimir Putin's Leadership: Charisma, Power Dynamics, and Influence through the Lens of Leadership Traits and Theoretical Perspectives. *Open Journal of Leadership*, 13: 217-230.
- Osce (2016). Russian Federation State Duma Elections 18 September. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/290861.pdf>
- Önen, M. S. & Kanayran, G. & Hasibe, G. (2015). Liderlik ve Motivasyon: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Birey ve Toplum*, 5(10): 43-63.

- Özcan, M. S. Ö. (2020). *Uluslararası Alanda İmparatorlukların Hikâyesi: Rusya Federasyonu Örneği*. Ankara: Atlas Akademik Basın Yayın Dağıtım.
- Öztekin, A. (1996). *Yönetim ve Liderlik*. Bilig, 1: 183-194.
- Polyankova, A. (2018). How Russia meddled in its own elections. *The Atlantic*. (March 18).
<https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/03/russia-putin-election-disinformation-troll/555878>
- Pye, A. (2005). Leadership and Organizing: Sensemaking in Action. *Leadership*, 1(31): 31-49.
- Ratigan, K. (2022). Riding the tiger of performance legitimacy? Chinese villagers' satisfaction with state healthcare provision. *International Political Science Review*, 43(2): 259-278.
- Seyrek, A. (2018). *Vladimir Putin*. İstanbul: Maviçatı Yayınları.
- Sorokin, P. A. (1941). *Social and Cultural Dynamics*. (Vol. IV). Michigan University: Bedminster Press.
- Sperling, V. (2016). Putin's macho personality cult. *Communist and Post-Communist Studies*, 49, 13-23
- Stogdill, R. (1974). *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. Free Press.
- Stogdill, R. (1948). Personal Factors Associated with Leadership: A Survey of the Literature. *Journal of Psychology*, 25, 35-71. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed]
- Stoner, K. (2023). The Putin Myth. *Journal of Democracy*, 34(2): 5-18.
- Şafaklı, O. V. (2005). KKTC'deki Kamu Bankalarında Liderlik Stilleri Üzerine Bir Çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6 (1): 132-143.

- Şahan, S. (2021). *Siyasal Liderlik İmaj ve Seçmen Davranışları Üzerine Bir Değerlendirme*. Konya: Literatür Türk Yayınları.
- Şahin, B. (2015). Liberalizm. (Haz. Ömer Çaha ve Bican Şahin), *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler* içinde, Ankara: Orion Kitabevi, 41-102.
- Şimşek, Ş. & Akgemci, T., vd. (2003). *Davranış Bilimine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. Konya: Adım Matbaacılık.
- Tengilimoğlu, D. (2005). Kamu ve Özel Sektör Örgütlerinde Liderlik Davranışı Özelliklerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Alan Çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (14): 1-16.
- Uygun, O. (2017). *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Volkov, D. (2015). How Authentic is Putin’s Approval Rating? *Carnegie Moscow Center*. <https://carnegie.ru/commentary/60849>
- Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press
- Weber, M. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev: H. Bahadır Akın), Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, M. (1961). The Theory of Social and Economic Organization, *Theories of Society* içinde, (Derleyen: Talcott Parsons, Edward Shils, Kaspar D.Naegele, Jesse R. Pitts), New York: The Free Press.
- White, S., & McAllister, I. (2008). The Putin Phenomenon. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 24(4), 604-628.

- Winston, B. E. & Patterson, K. (2006). An Integrative Definition of Leadership. *International Journal of Leadership Studies*, 1(2): 6-66.
- Yang, H. & Zhao, D. (2015). Performance Legitimacy, State Autonomy and China's Economic Miracle. *Journal of Contemporary China*, 24(91): 64-82.
- Yeşil, A. (2016). Liderlik ve Motivasyon Teorilerine Yönelik Kavramsal Bir İnceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(3): 158-180.
- Yıldırım, E. (2018). *Sovyet Sonrası Rusya'da Toplumsal Muhalefetin Ekonomi Politikası*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations*. Newyork: Prentice Hall.
- Zel, U. (2006). *Kişilik ve Liderlik*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Zhaozhen, A. (2019). Russian Culture and Putin's National Governance Model. *CSCanada*, 15(1): 34-37.

DOĞAL AFETLER, FELAKET KAPİTALİZMİ VE TOPLUM SÖZLEŞMESİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK¹

Aydoğan KUTLU²

1. GİRİŞ

Türkçe sözlüklerde afet, yaşamın olağan akışını bozan, ciddi fiziksel, ekonomik ve toplumsal kayıplara yol açan, çoğunlukla doğa kaynaklı yıkıcı bir olay olarak tanımlanmaktadır (Dil Derneği, 2005: 34; Kubbealtı, 2011: 35; TDK, 2011: 33). Bu tanımlar, afetin istisnai, anormal ve geçici bir durum olarak kavrandığını göstermektedir. Her ne kadar afetler ağırlıkla doğal nedenlerle ilişkilendirilse de, nükleer kazalar gibi insani ve teknolojik etkenlerin de benzer ölçekte yıkıma yol açabildiği kabul edilmektedir (Toprak, 2014: 22). Bu yaklaşım, afetle mücadeleyi esas olarak ani bir kriz hâlinin kontrol altına alınması ve zararların sınırlandırılması sorunu olarak çerçevelendirmiştir.

Ancak afetlerin gerek Türkiye’de gerekse küresel ölçekte giderek daha sık yaşandığı yönündeki olgu, bu istisna varsayımını giderek geçersiz kılmaktadır. Dijital iletişim teknolojileri, afetlerin küresel ölçekte eşanlı biçimde görünür hâle gelmesini sağlarken; küreselleşmenin derinleştirdiği karşılıklı bağımlılık ilişkileri ve kapitalizmin güncel evresinde hızlanan ekolojik tahribat, afetlerin maddi olarak da daha sık ve daha yıkıcı biçimde

¹ Bu çalışma, Dicle Üniversitesi tarafından 12-13 Ekim 2023’te düzenlenen VI. Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu’nda (ISEPA’23) sunulmuş olan “Toplum Sözleşmesi Kuramı Perspektifinde Doğal Afetler” başlıklı tam metin bildiri çalışmasına dayanarak geliştirilmiştir.

² Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0002-8462-2610.

ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu durum, olağanüstülüğün geçici bir kesinti olmaktan çıkıp süreklilik kazandığı bir toplumsal bağlama işaret etmektedir.

Afetlerin bu şekilde yaygınlaşması, afet yönetimi alanını merkezî ve kritik bir politika alanı hâline getirmiştir. Ne var ki afetleri yalnızca yönetsel ve teknik bir sorun olarak ele almak, bu olayların devlet-yurttaş ilişkileri ve siyasal meşruiyet üzerindeki etkilerini görünmez kılmaktadır. Bu çalışma, afetin bir yönetim meselesi olduğu kabulünü paylaşmakla birlikte, esas olarak afetlerin siyasal sonuçlarına odaklanmakta; toplum sözleşmesi kuramının klasik ve çağdaş yorumları üzerinden devletin koruma yükümlülüğünün afetler karşısındaki anlamını tartışmaktadır.

2. TOPLUM SÖZLEŞMESİ KURAMI

En genel anlamıyla toplum sözleşmesi, siyasal düzenin ve devletin kendiliğinden ve ezelden beri var olmadığını; bir biçimde insanların zımnî veya açık rızasıyla kurulduğunu ve yetkilendirildiğini savunan kuramdır. Toplum sözleşmesi kuramının klasik biçimi 17. yüzyılda ortaya çıkmış ve 18. yüzyılın sonuna dek etkili olmuştur. Bununla birlikte bu kuramın kökenlerini Ortaçağ'a ve hatta Antik Yunan'a kadar geriye götürenler olmuştur. Bazı yazarlar Sofistleri sözleşme kuramının öncüleri olarak kabul ederken; başkaları ise feodalitenin içerdiği vassal-süzeren arasındaki fief anlaşmalarının sözleşme kuramları için hazırlayıcı bir model oluşturduğunu savunmuştur (Guthrie, 2021: 138-44; Sarıca, 2017: 26; Black, 1993). Esasen Sofistlerde geleneklere dayanmayan bir siyasallık anlayışının bulunması ve Ortaçağ'da karşılıklı hak, yetki ve sorumlulukların anlaşmadan türetilmesi sözleşme kuramlarını andırırsa da, tekâmül etmiş haliyle toplum sözleşmesi kuramının ancak modern-öncesi dönemde, klasik biçiminde ortaya çıktığını söylemek daha doğru olacaktır. Çünkü toplum sözleşmesi kuramının temel ilkeleri

ancak bu dönemde olgunlaşmıştır. Bunlara daha yakından bakmak gerekirse, ilk olarak toplum sözleşmesi kuramı *bireycidir*. Yani devletten bireye doğru değil, bireylerden devlete doğru bir yetkilendirme mantığı taşır. Bireyleri, devletin en küçük yapıtaşları olarak kabul eder ve devletin bireylerin ortak bir kurucu edimiyle ortaya çıktığı varsayımına dayanır. Bu varsayımın tarihsel olarak doğruluğu tartışmaya açıktır ama yine de kurgusal olarak kuramın merkezinde bu husus yer alır. İkinci olarak toplum sözleşmesi kuramı, bireylerin *gönüllü* bir katılımının sonucu olarak devletin doğduğunu varsayar. Gönüllü katılım, devletin doğuşunu ailelerin büyüyüp kaynaşmasına veya fethe dayandıran diğer jeneolojik yaklaşımlardan toplum sözleşmesi kuramını ayırıştırır. Üçüncü olarak, gönüllülük varsayımının mantıksal sonucu olarak toplum sözleşmesi kuramı, bir siyasal otoritenin meşruiyetinin ancak uyruklarının *rızasına* dayanabileceğini ileri sürer. Bu rızanın açık veya zımnî olup olamayacağı tartışılmıştır. Ancak uyruklar arasında bir şekilde bir oydaşmanın oluşmasıyla siyasal otoritenin yetkilendirildiği ve siyasal yükümlülüğün (uyrukların itaatinin) ancak bu oydaşmanın sürmesi koşuluyla devam edebileceği, bu kuramın bir başka sacayağını oluşturur. Burada rızanın kuruluş anı için mi aranacağı yoksa yönetim sırasında da mevcut olup olmadığı da yine rızayla ilgili bir başka belirsizlik noktasıdır. Son olarak *akılcılık* (rasyonalizm), toplum sözleşmesi kuramının temel ve zorunlu bir ilkesini oluşturur. Bireyleri sözleşme yaparak devleti kurmayı götüren bir usamlama vardır. Bireyler, koşulları değerlendirerek bu karara ulaşırlar. Esasen akılcılık, sözleşme mantığının ayrılmaz bir parçasıdır. Zira özel hukukla ilgili sözleşmelerde de görülebileceği gibi, bireyler ancak somut bir kazanım elde edebileceklerine inandıklarında bir sözleşme ile karşılıklı hak ve yükümlülüklerin altına girerler. Öte yandan gönüllülük ile akılcılık arasında bir gerilimin de alttan alta devam ettiğini de eklemek gerekir (Lessnoff, 1986: 7 vd.). Sonuç olarak toplum sözleşmesi kuramı, doğalcı (aileye dayanan, Aristotelesçi) ve

doğaüstücü (kralın ilahi hakları gibi) devletin kuruluşuna dair yaklaşımların karşısında insanların birer birey olarak, akılcı bir kararla, gönüllü olarak bir devletin kuruluşuna rıza verdiklerini savunmaktadır.

Toplum sözleşmesi kuramları, siyasal/medenî (*civil*) durum öncesinde var olan bir doğal durum varsayımından hareket ederler. Bu doğa durumunda insanların doğal bir özgürlük ve birbirleriyle doğal eşitlik içinde oldukları varsayılır. Bu doğal özgürlük ve eşitlik ön kabulü, doğa durumunda siyasal yükümlülüğün yokluğunun da doğrulayıcısıdır. Çünkü doğal eşitlik ve özgürlük ön kabulü, her şeyden önce hiç kimsenin doğuştan veya fitraten başkaları üzerinde üstünlük ve dolayısıyla yönetme hakkına sahip olmadığı sonucuna ulaştırır. İkinci olarak ilk günah kuramından gelen insanların doğuştan günahkâr olduğu veya günaha eğilimli olduğu ve bu yüzden devletin varlığının bir tür çobanlık vazifesine veya günahın cezalandırılmasına dayandırıldığı devletin gerekçelendirilmesini de devre dışı bırakır. Son olarak, (ilk ikisinin doğal sonucu olarak) devletin ancak sözleşmeyle sağlanacak bir anlaşmayla meşru biçimde varlık kazanabileceğini; devletin, uyruklarının rızaları dışında başka bir kaynaktan meşruiyete ulaşamayacağı sonucu çıkar (Spitz, 2017: 263).

Toplum sözleşmesi kuramında sözleşmenin türüne göre farklı sınıflandırmalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda en önemli ayırım, gerçek toplum sözleşmesi veya orijinal sözleşme ile hükümet veya yönetim sözleşmesi arasındadır. Basitçe ifade etmek gerekirse, ilki, doğa durumundan çıkıp siyasal bütünü kuran sözleşmeyi anlatırken; ikincisi, artık siyasal bir topluluk haline gelmiş olan yurttaşlar topluluğunun hangi hükümet biçimi ve kim(ler) tarafından yönetileceğinin belirlendiği sözleşmedir (Gough, 1936: 2-3; Barker, 1962: xii). Bu iki sözleşmenin işlevi farklıdır. İlki toplumu vücuda getirirken ikincisi rejimi ve yöneticiyi tayin etmektedir. Bu bakımdan Hampton, ilkini

yabancılaşma, ikincisini *vekâlet* sözleşmesi olarak adlandırır (Hampton, 2007: 479). Buna göre ilkinde kalabalık bir halk dönüşürken kendine yeni bir kimlik inşa etmekte ve doğa durumunda sahip olduğu hakları başka bir şeye dönüştürmektedir. İkincisinde ise, verili bir halk ile yönetici arasında sınırlı bir devir işlemi yapılmaktadır. Bu işlem içinde halk, belli koşullar altında siyasal yükümlülük altına girmektedir. Hampton'ın yorumu içinde düşünüldüğünde iki sözleşmenin mantığı ve koşulları da farklılaşmaktadır. İlkinde bir halk ortaya çıkmakta ve siyasal düzen oluşmaktadır. İkincisinde ise, sınırlı bir yönetim tesis edilirken aynı zamanda hükümetin meşruiyet alanı da çizilmektedir. Hampton, Hobbes'un (2007) sözleşme yaklaşımını ilkinde, Locke'unkini ise ikincisine örnek göstermektedir. Hobbes'a göre (siyasal/medenî) toplumun kuruluşu ile rejimin belirlenmesi aynı sözleşme işlemi içinde gerçekleşmektedir. İki sözleşme eşanlı olduğu için burada tam ve koşulsuz bir hak/yetki devri bulunmaktadır. Egemen, halk dağılmadan görevden uzaklaştırılmaz. Locke'ta (2004) ise iki aşamalı bir sözleşme görülmektedir. Önce oybirliğiyle siyasal toplum kurulmaktadır. Bu sözleşmeye herkes katılmaktadır. Locke'a göre bir bölgede veya ülkede yaşayıp sözleşmeye doğrudan katılmayanlar da orada yaşamaya devam ederek zımnen sözleşmeye onay vermektedirler. Yönetim biçimini belirleyen ikinci sözleşme ise oyçokluğu ilkesini benimsemekte ve çoğunluğun tercihiyle hükümet oluşturulmaktadır. Burada iki sözleşme kaynaşık olmadığı için yöneticiye sınırlı bir yetki tanınmıştır. Kamu yararı dışında hareket edip halka karşı tiranlaşan bir yönetime karşı direniş ve görevden azletme hakkı sabittir. Denilebilir ki hükümet sözleşmesi, gerek bir metafor olarak gerekse gerçek bir referans olarak Ortaçağ'dan itibaren dolaşımda olmuştur. Hükümdar ile tebaası arasındaki ilişki, karşılıklı hak ve yükümlülüklerle tarif edildiğinde esasen bir hükümet sözleşmesinden bahsedilmiş olur. Bu bağlamda halkına zulmeden bir yönetim kendisine itaat yükümlülüğünü de yitirir.

Orijinal sözleşme ise, Hobbes'la gelişmiş ve özellikle Rousseau'da zirveye ulaşmıştır. Her iki yazarın yaklaşımları çok farklı olsa da, asıl vurguyu halkı vücuda getiren kurucu anlaşmaya yapmaları hususunda ortaklaşmaktadırlar.

Toplum sözleşmesinin kurgusal niteliği, 18. yüzyılın sonlarından itibaren giderek daha fazla vurgulanırken; bu kurgusallık tarihsel doğrulukla yargılanmaya başlanmıştır. Özellikle Hume'un ve Hegel'in eleştirilerine göre, kuramın veri aldığı bireycilik ve akılcılık, tarihte devletlerin gerçek doğuş biçimlerine uygun düşmemekte ve birey öncelikli hak ve yetkilerin tarifi, mantıksal sonuçlarına dek izlendiğinde başka sorunlar yaratmaktadır. Tüm bunlar kuramın gerilemesine yol açmıştır. Ancak 20. yüzyılın sonlarından itibaren devletlerle yurttaşlar arasındaki siyasal hak ve yükümlülüklerin tarifinde sözleşmenin tekrar bir referansa dönüştüğü gözlenmektedir. Demokrasinin krizi, anayasaların yeniden düzenlenmesi, sınıflar arasındaki ilişkilerin yeniden tarifi gibi konular sözleşme mantığının giderek daha fazla siyasal söylemi doldurmasını getirmiştir.

3. KAPİTALİZM, KÜRESELLEŞME VE AFETLERİN SIKLAŞMASI

Afetlerin günümüzde hem daha sık meydana gelmesi hem de önceki dönemlerle karşılaştırıldığında daha yıkıcı sonuçlara yol açması, metafizik açıklamalar yerine bilimsel bir çerçevede konuyu ele alınmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, literatürde uzun süredir kullanılan doğal afetler ile insan kaynaklı afetler arasındaki ayrımın yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu ayrım, depremler ve seller gibi doğal süreçlerin tetiklediği olaylarla, insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ihmal, plansızlık ve yetersizlik temelli felaketleri birbirinden ayırmayı amaçlamaktadır. Her ne kadar bu

sınıflandırma mantıksal açıdan tutarlı olsa da, günümüzde bu iki afet türü arasındaki etkileşim ve karşılıklı bağımlılık giderek daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle küresel ısınma ve iklim krizinin derinleşmesi, insan faaliyetlerinin doğal süreçleri dönüştürerek afetlerin sıklığını ve şiddetini artırdığını açık biçimde ortaya koymaktadır. Endüstriyel atıklar, kaynakların aşırı kullanımı, yüksek karbondioksit salınımı gibi etmenler ve genel olarak iktisadî faaliyetler küresel ısınmayı artırmakta ve iklim dengesizliğine yol açmakta, bozulan doğal denge de afetlerin sıklaşmasına neden olmaktadır (Pamukçu, 2006: 182; Şahin, 2021: 246). 1960’lardan itibaren dünyada meydana gelen doğal afetlerin sayısında bir artış net olarak görülmekte ve bu artışın içinde özellikle seller ve aşırı hava olayları önde gelmektedir (Şahin, 2021: 247).

Afetlerin sıklaşmasında kısmen, ancak etkilerinin artışında daha doğrudan payı olan bir başka etmen olarak küreselleşmeye dikkat çekilebilir. Küreselleşmenin konumuz açısından kullanışlı bir tanımı, dünya ölçeğindeki toplumsal karşılıklı bağımlılıkları ve mübadeleleri artıran, yayan ve yoğunlaştıran çok boyutlu toplumsal süreçler kümesi olarak ifade edilebilir (Steger, 2013: 31). Küreselleşmenin bu bakımdan iki yönü öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, toplumsal mübadelelerdeki artıştır. Bu, genel olarak düşünüldüğünde iktisadî, kültürel, siyasal vb. her tür temasın çoğalması olarak görülebilir. Küreselleşmeyle birlikte sermayenin, malların ve (bu ikisi kadar olmasa da) insanların yeryüzü sathında hareketliliğinin önündeki engellerin azalması ve devletlerin kendi egemenlik alanları içinde siyasal, iktisadî, toplumsal ve kültürel karar ve uygulamalarda tek belirleyici olma özelliğini kaybetmesi, farklı kimliklerden gelen ve farklı çıkarlara sahip insanların düzensiz (regüle edilmemiş) biçimde sık sık karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Bu hareketlilik ve karşılaşma durumlarının artışı, ulus-devletlerin alışılmış homojen yapı ve ilişkilerinin altüst olmasına

ve kültür şokları ile beraber kimlik çatışmalarının yaşanmasına neden olmuştur. Toplumun kimlikler temelinde kutuplaşması ve parçalanması, afet gibi herkesin acıda ve kederde birleşmesi gereken anlarda, hassaslaşmış kimliklerin çatışmalarına kapı aralamıştır. İkinci olarak küreselleşme, karşılıklı bağımlılığı da artırmıştır. Öyle ki, dünyanın herhangi bir köşesinde vuku bulan bir olay, ilgisiz bambaşka bir köşesinde kısa sürede sonuçlar yaratabilmektedir. Salgınlardan iktisadî krizlere, savaşlardan afetlere kadar pek çok olayın, yerel bir sorun olarak başlasa da kısa sürede küresel nitelik kazandığı yakın dönemde yaşanan olaylarda görülmüştür. Bu karşılıklı bağımlılık, küreselleşmeyle birlikte risklerin de arttığını göstermektedir (Şahin, 2021: 242). Denetim dışı dışsal etkilere açık bir toplum, devletin denetim ve kontrol işlevinin gerilediği, refah devletinin güvencelerinin aşındığı bir bağlamda, risklere daha açık hale gelecektir. Bu noktada, risk konusuyla bağlantılı bir başka gelişme olarak neoliberalizmin etkilerine değinilebilir.

1980 sonrasında kapitalizmin yaşadığı dönüşüm ve neoliberalizmin başat iktisadi yaklaşım olarak benimsenmesi, refah devleti döneminde sağlanan desteklerin ve güvencelerin tasfiyesinde esas etmen olmuştur. Kamunun hantallaşarak iktisadi rasyonaliteden uzaklaşmasının nedeni olarak gösterilen refah devleti uygulamaları, insanlara uzun-erimli biçimde güvenceli ve istikrarlı bir hayat vadediyor, daha sağlam toplumsal roller ve ilişkiler sunuyordu. Bunların çözülüp dağılmasından sonra, bu roller ve ilişkiler de istikrarsız ve güvensiz bir biçim aldı. 1990'ların başlarından itibaren Beck'in kavramıyla "risk toplumu" olarak adlandırılan bu yeni toplumsallık, önceden tahmin edilemez ve bu yüzden de önlem alınamaz kazalara açık, belirsiz bir duruma işaret ediyordu (Beck, 1992; Çuhacı, 2007: 137). Beck'e göre risk, kötü ve etkisiz yönetim gibi ihtiyarî koşullara dayanmıyor; doğrudan klasik sanayi toplumundan çıkışla ilişkili görünüyordu. Kendi gelişim süreci içinde sanayi

toplumu, bir düzeye kadar denetim ve güvenlik düzenekleri oluşturup kısıtlı bir alanda bunları uygulayabilmişti. Ancak ileri safhalarına ulaşmış bir sanayi toplumunda (genetik, nükleer gibi) bilimsel-teknolojik alanlarda verilecek kararlar çok daha hassas ve tehlikeli hale gelmiştir. Bu gelişmiş toplumlarda artık “ekmek davası” önceliğini yitirmiş; refahın üretimi ve bölüştürülmesi belirli bir düzeye ulaşmıştır (Beck, 1992: 20 vd.). Lakin şimdi bu yüksek düzeyde üretim gücünün bir tür yan etkisi olarak toplumsal olarak üretilen risklerin dağıtımı sorunu peyda olmuştur. Burada Beck’in tezinin kritik noktası, bu risklerin dışsal değil sisteme içkin oluşudur yani bizatihi üretim süreçlerinin yan ürünü olarak ortaya çıkmasıdır. Beck’e göre riskin öngörülemez hale gelmesinin bir başka nedeni küreselleşme olmuştur. Küreselleşme, dünyanın farklı yerlerinde gerçekleşecek beklenmeyen olayların etkisine açık bir durum yaratmıştır.

Beck’in afetlerle kapitalizmi ilişkilendirmesi öznesiz bir toplumsal dönüşüm sürecine karşılık geliyordu. Buna karşın Klein’ın (2007) “felaket kapitalizmi” savı, afetlerin meydana gelmesinde ve sonrasında neoliberalizmin çok daha açık ve doğrudan bir payı olduğunu ileri sürüyordu. Bu tezi Klein önce *Şok Doktrini* kitabında geliştirmişti. Buna göre neoliberal kapitalizm, toplumun siyasal direncinin kırıldığı şok anlarını demokratik hesap-verilebilirlikten uzak biçimde piyasa yanlısı reformların hayata geçirilmesi için bir fırsat olarak görmektedir. Zira başka zamanlarda toplumun sert bir tepkiyle karşılayacağı özelleştirme, refah devletinin tasfiyesi gibi politikalar, afetlerin ve krizlerin neden olduğu olağanüstü koşullarda daha kolay uygulanabilmektedir. Aynı zamanda bu olağanüstü koşullar, özel şirketler için regüle edilmemiş faaliyetler yürütme ve yüksek kârlar elde etme fırsatı sunmaktadır. Klein (2014) daha sonraki çalışmalarında daha genel olarak iklim krizini felaket kapitalizmi savının odağına çekmektedir. *Bu Her Şeyi Değiştirir* adlı

kitabında iklim krizinin doğuşuna yol açan ekolojik yıkımın neoliberal kapitalist sistemin kâr amaçlı işleyişinin doğrudan sonucu olduğunu savunmakta ve kapitalizmin bu krizden yine piyasa temelli yeni çözümlerle kârını sürdürmeye çalıştığını vurgulamaktadır. Nihayetinde Klein'ın felaket kapitalizmi savı, afetlerin ve krizlerin neoliberal kapitalist sistemin işleyişinin doğrudan bir çıktısı olarak ele alarak bunlara kendiliğinden ve tesadüfen gerçekleşen afetler ve krizler olarak bakılamayacağını savunmaktadır.

Beck ve Klein'ın çalışmalarına, neoliberal kapitalizmle afetlerin sıklaşması arasındaki ilişkiyi vurgulayan pek çok çalışma eklenebilir. Sözelimi Fletcher (2016), iklim krizi bağlamında fırsatçı piyasa müdahalelerini daha yakından incelerken, Collier (2013) ise daha spesifik olarak neoliberalizmin piyasa mekanizmaları ve sigortacılık gibi mali araçlarla afet yönetimini nasıl biçimlendirip sınıfsal uçurumları derinleştirdiğini irdelemektedir.

Toparlamak gerekirse, neoliberal kapitalizmin yükselişiyle afetlerin sıklaşması arasında güçlü bir bağıntı var gibi görünmektedir. Kâr hırsına dayalı ve çevreye karşı bigâne yaklaşımlar ekolojik denge üzerinde riskler yarattığı gibi, doğrudan bu risk durumunu da yeni politikalar ve piyasa faaliyetleri için yeni bir imkân olarak görmektedir. Öte yandan bu durum, özellikle afetler gibi risk ve yıkımın ağırlaştığı olaylarda insanların kendilerini daha güvencesiz bulmalarına yol açmıştır.

4. YENİ DOĞA DURUMU VE YENİ TOPLUM SÖZLEŞMESİ

Afetlerin daha sık meydana gelmesi ve yol açtıkları sonuçların ağırlaşması, bu olayların ani ve öngörülemez niteliğini ortadan kaldırmamakla birlikte, devletlerin hazırlık kapasitesindeki yetersizlikleri daha görünür kılmıştır. Bu durum,

can ve mal kayıplarının artmasına ve toplumsal yaşamın olağan işleyişine dönüş süresinin uzamasına neden olmaktadır. Özellikle afet sonrası süreç, siyasal tepkilerin yoğunlaştığı bir alan haline gelmiş; sorun, devletin topluma karşı üstlendiği yükümlülüklerdeki aksaklıklara yönelik eleştiriler üzerinden, toplum sözleşmesi perspektifinde tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin *New York Times* yazarı Ignatieff (2005), Katrina Kasırgası'ndan sonra kaleme aldığı *Broken Contract* (Bozulmuş Sözleşme) başlıklı yazısında, New Orleans'ta yaşanan felakete toplum sözleşmesinin ihlali perspektifinden bakarak yurttaşlık bağının basit bir insani ilişki olmadığını, hükümetin mağdur halka yardım etmekle sorumlu bulunduğunu vurgulamıştır. İnsanların sosyoekonomik eşitsizliklere tahammül ettiklerini ancak Amerikan yurttaşı olmalarına rağmen siyasal olarak gözardı edilmelerine haklı olarak tepki gösterdiklerini söyleyen Ignatieff, Katrina Kasırgası'nın en kötü bedelinin, can ve mal kayıplarının ötesinde Amerikalıları birbirine bağlayan bağlara zarar verdiğini ifade etmiştir. Daha kuramsal olarak O'Brien vd. (2009) iklim değişikliğini odağa alarak toplum sözleşmesi kavramını yeniden düşünmeyi önermiş ve Pelling ve Dill (2010) de afetlerin siyasal etkilerine dikkat çekerek bu olayların toplum sözleşmesinin sınındığı birer teste dönüştüğünü vurgulamıştır. Bu bağlamda, farklı yorum ve çağrışımlarıyla birlikte toplum sözleşmesinin afetlerin siyasal sonuçlarını tartışmak için gayet yararlı olduğu açıktır. Ancak buna geçmeden önce, afet-sonrası durumla, toplum sözleşmesinin temel bir kavramı olan doğa durumunun ilişkisini ele almak daha yararlı olabilir.

Doğa durumu kavramına yukarıda değinilmişti. Buna göre klasik toplum sözleşmesi kuramında doğa durumu, devlet-öncesi aşamada geçerli bir eşitlik ve özgürlük durumudur. Doğa durumunun ayrıntılarının ve koşullarının betimlenmesinde siyasal düşünürler farklılaşmaktadırlar. Hobbes'a (2007) göre doğa durumu, herkesin müşterek olarak boyun eğdiği bir

otoritenin yokluğunda, insanların sınırsız eşitlik ve özgürlük durumunun kolektif bir güvensizlik ve çatışma ortamına dönüşmesini anlatır. Burada sınırlanmamış arzularla hareket eden insanlar arasında rekabet, yıkıcılığa dönüşür ve ne mülkiyet ne hukuk ne de düzen kurulabilir. Sadece sürekli bir hayatta kalma mücadelesi içinde insanların hayatı, kısa, yoksul ve korku içinde geçecektir. Locke'un doğa durumu anlatısı, Hobbes'un korku hikâyesinden daha iyimserdir. Locke'a göre doğa durumu tamamen kuralsız ve düzensiz bir durum değildir. Burada Tanrı'nın koymuş olduğu doğa yasası geçerliliğini sürdürür. Bu doğa yasasına göre herkes başkalarının yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarına saygı göstermekle yükümlüdür. Lakin buradaki sorun, doğa yasasının ihlali durumunda kimin yargılayıp kimin cezalandıracağına belli olmamasıdır. Daha açıkçası, herkes kendi davasının hem savcısı hem yargıcı hem de infazcısıdır. Dolayısıyla üst bir kovuşturma ve cezalandırma otoritesinin yokluğunda keyfîlik ve güvensizlik ortaya çıkar. Toplum sözleşmesi, bu durumun ortadan kaldırılması ve sınırlı ama etkin ve tarafsız bir yönetimin kurulması amacını taşıyacaktır. Rousseau'ya (1999, 2006) geldiğimizde, onun doğa durumuna ilişkin görüşleri *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* ve *Toplum Sözleşmesi* adlı iki çalışmada bulunmaktadır. Diğer düşünürlerin aksine, tekil değil aşamalı bir doğa durumu öngören Rousseau'ya göre doğa durumunun başlangıcında kendinden memnun, kendine yeterli ve masumiyet içinde bir insanoğlu vardır. Bu varlık, merhamet ve kendini koruma güdüsüyle hareket eden yalnız bir bireydir. Daha sonra bazı tarihsel tesadüflerle bu yalnız bireyler bir arada yaşamaya başlamış; ardından da bazı keşiflerin ardından işbölümü doğmuştur. İşbölümünü özel mülkiyet izlemiş ve nihayetinde insanlar arasında eşitsiz toplumsal ilişkiler doğmuştur. Bu da çatışmayı getirmiş ve zenginler, kalabalık yoksulları yalancı bir sözleşmeyle boyunduruk altına almışlardır. Sorun, bu yalancı sözleşmenin yerine, bireyin özgürlüğünü toplumun içinde

yeniden tesis edebilecek bir doğru toplum sözleşmesi tasarlamaktır.

Bu farklı doğa durumu betimlemeleri karşılaştırıldığında, afetler bağlamında gündeme gelen doğa durumunun daha çok Hobbesçu bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Afet-sonrasında kamu düzeninin çöküşü, kamu hizmetlerinin sürekliliğindeki aksaklıklar nedeniyle yaşamsal gereksinimlerin kesintiye uğraması, kargaşa ve cezasızlık ortamında hırsızlık ve yağma gibi mala veya cinayet ve tecavüz gibi kişiye karşı suçların sıkça işlenmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir. Ignatieff'in Katrina Kasırgası sonrasında New Orleans'ta ortaya çıkan toplumsal çözölmeye ilişkin gözlemleri, afet sonrası süreçlerin siyasal ve kuramsal açıdan nasıl yorumlanabileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Bununla birlikte, analitik bir değerlendirme yapıldığında, söz konusu kargaşa hâlinin klasik toplum sözleşmesi kuramında betimlenen orijinal doğa durumunun temel özelliklerini bütünüyle taşımadığı görülür. Bu noktada Zack'in (2006: 3) savları açıklayıcıdır. Zack'e göre, modern toplumlarda afetler sonrasında yaşanan düzensizliklerin gerçek anlamda bir doğa durumuna dönüşmesini imkânsız kılan iki temel neden bulunmaktadır. İlk olarak, doğa durumu, tanımı gereği, sivil durumun yani devletli ve kurumsallaşmış toplumun tümüyle yokluğunu varsayar. Bu bağlamda, afetlerin doğa durumuna kesin bir dönüş yaratabilmesi için devletin tüm siyasal, idari ve zorlayıcı kapasitesiyle tamamen ortadan kalkması gerekir. Ancak bilinen afet türlerinin, yıkıcılık düzeyi ne olursa olsun, devleti bütünüyle işlevsiz kılabildiğini söylemek güçtür. En ağır afetlerde dahi kamu düzenindeki kesinti geçici olmakta ve devlet otoritesi er ya da geç yeniden tesis edilmektedir. Ancak bilimkurgu anlatılarında karşılaşılan, küresel nükleer yıkım ya da tüm siyasal kurumları anlamsızlaştıran bir salgın gibi senaryolar bu varsayımı teorik olarak mümkün kılabilir. İkinci olarak, klasik doğa durumu kuramlarının örtük bir varsayımı günümüz

koşullarında geçerliliğini yitirmiştir. Doğa durumunda bireylerin, her ne kadar siyasal otoriteden yoksun olsalar da, kendi geçimlerini sağlayabildikleri bir ekonomik düzen mevcuttur. Oysa modern toplumlarda üretim, dağıtım ve tüketim süreçleri son derece karmaşık küresel tedarik zincirlerine bağımlıdır. Bu nedenle, devletli toplumun dışına çıkılarak toprağa dönme ya da otarşik bir yaşam sürme olanağı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bu durum, afet-sonrası kaosu kalıcı ve tam bir doğa durumuna evrilmesini yapısal olarak engellemektedir. Bunlara eklenebilecek üçüncü bir husus olarak doğa durumunda verili sayılan insanlar arasındaki eşitliğin afet-sonrası doğa durumunda varlığının da tartışmalı olmasıdır. Bir açıdan afetleri mutlak bir eşitleyici olarak görebiliriz. Zengin bir işadamı veya yoksul bir işçi afet sonrasında salt bir afetzede olarak sözgelimi bir battaniye, bir tas sıcak çorba beklentisinde eşitlenmektedirler. Yine de acil durum geçtikten sonra yurttaşlar arasındaki servet ve nüfuz farkları devreye girebilir; bağlantıları geniş ve “hatırı büyük” kişiler afet koşullarında bile çeşitli avantajlar elde edebilirler. Sonuç olarak afet-sonrası yaşanan yıkım bir açıdan Hobbesçu doğa durumuna benzetilebilir ama bu benzetme içinde belirli kritik farklılıkları gözden kaçırmamak gerekir.

Peki, bu durumda afetler bağlamında yeni bir toplum sözleşmesine veya bu yeni doğa durumu karşısında toplum sözleşmesinin yenilenmesine gerek var mıdır? Öncelikle, ister geçici olarak olsun ister orijinal halinden farklı olarak olsun, afet-sonrasında bir doğa durumu olarak adlandırılabilir bir durumla karşılaşılması; kuramsal olarak doğa durumunun mantıksal sonucu toplum sözleşmesi olduğu için onun gerekliliğini ortadan kaldırmaz hatta tam tersine perçinler. İkinci ve daha önemli husus, günümüz toplumlarında yaşanan göç hareketleri, teknolojik dönüşüm, küresel ekonomide sektörel ve bölgesel kaymalar ve siyasetin medyatikleşmesi gibi süreçlerin etkisiyle yurttaşların gerek diğer yurttaşlara gerekse ait oldukları ülkenin

siyasal kurumlarına yabancılaşmasıdır. Bu yabancılaşmayı kırmak ve bireyler ve kurumlar arasında güveni tesis etmek için de yeni bir toplum sözleşmesi gerekli görünmektedir.

Bu genel çerçeveyi ve günümüzde afetlerin daha sık ve yıkıcı hale geldiğini beraber düşündüğümüzde, Ignatieff'in Katrina-sonrası ABD'si için tartıştığı husus, ayrıca önem kazanmaktadır. Gündelik yaşam pratikleri içerisinde çeşitli toplumsal eşitsizlikleri içselleştiren bireyler, afet sonrasında meşru olarak talep ettiklerini düşündükleri kamusal desteğin sağlanmaması durumunda, yurttaşlık bilinci temelinde tepkisel tutumlar geliştirmektedir. Bu tepkiler ilk bakışta yaşanan kayıpların yol açtığı travmatik deneyimlerin ve yönetsel yetersizliklerin beslediği bir öfke olarak değerlendirilebilse de, daha derin bir düzlemde toplum sözleşmesinin ihlaline yönelik normatif bir itiraz niteliği taşımaktadır. Zira afet gibi olağanüstü koşullarda dahi temel koruma ve yardım yükümlülüklerini yerine getiremeyen bir devlet aygıtı, yurttaşların itaat ve sadakat beklentileri ile devletin güvenlik ve refah sağlama sorumluluğu arasındaki karşılıklılık ilkesini zedelemektedir. Bu karşılıklılığın ortadan kalkması, toplum sözleşmesinin kurucu varsayımlarını geçersiz kılmakta ve siyasal meşruiyetin sorgulanmasına yol açmaktadır. Peki, burada nasıl bir toplum sözleşmesi sorunundan ve nasıl bir yeni toplum sözleşmesinden bahsedilebilir?

Yukarıda, toplum sözleşmesinin türleri olarak orijinal sözleşme ile hükümet sözleşmesi veya yabancılaştırıcı ile vekâlet verici sözleşme arasında ayrıma değinilmişti. Buna göre ilki, toplumu bütünleşik bir yapı veya bir halk olarak kurup onu birbiriyle ilişkisiz bir kalabalık olmaktan çıkartırken; ikincisi hâlihazırda mevcut bir halkın yönetim biçimini ve yöneticilerini belirleme edimiydi. Bu bağlamda afet-sonrası yaşanan toplum sözleşmesi krizi hangi türe girmektedir? Aslında buradaki sorun öncelikle hükümet sözleşmesi olarak değerlendirilebilir. Zira yukarıda tartışıldığı gibi afet-sonrasında devlet-öncesi doğa

durumuna mutlak bir dönüş yaşanmamakta; daha çok geçici bir kesinti oluşmaktadır. Dolayısıyla üzerine düşen görevleri yerine getiremeyen hükümet/devlet, halkının güvenini kaybederek aslında üstlendiği vekâlete zarar vermektedir. Öte yandan salt afet-sonrasını değil de, güncel küresel sorunları birlikte düşündüğümüzde orijinal sözleşmenin de tekrar gözden geçirilmesi gerektiği ileri sürülebilir. Klasik toplum sözleşmesine bu aşamada tekrar bakmak gerekirse, bu kuramda ulusal bir toplumun veri alındığı, o ulus tahayyülü içinde de mülk sahibi aile reislerinin sözleşmenin tarafları olarak görüldüğü hatırlanmalıdır. Yani klasik toplum sözleşmesi, aynı ulustan, yetişkin, mülk sahibi aile reisleri arasında yapılmış bir anlaşmaydı. Bu bakımdan günümüzde yenilenecek toplum sözleşmesinin, klasik kuramda dışlanan kadınlar, gençler, yaşlılar, engelliler, göçmenler gibi farklı kesimleri de kapsayacak, onların yasalara itaatleriyle refah ve güven ihtiyaçlarını daha adil bir biçimde karşılayacak bir içerikte ve biçimde olması gerekmektedir. Öte yandan ulusal ölçekteki sözleşmeye duyulan ihtiyaç varlığını sürdürse de, özellikle küreselleşmenin doğurduğu ulus-üstü sorunlar için küresel toplumla ulus-üstü kurumlar arasında hak ve yetkileri düzenleyen küresel bir toplum sözleşmesine gerek duyulduğu eklenmelidir. Zira küresel iktisadî dalgalanmalar, siber güvenlik, terörizm, korsanlık gibi konuların yanı sıra, bu çalışmanın konusuyla daha yakından ilişkili olan küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi sorunlarda etkili bir inisiyatifin oluşturulabilmesi, meşru aktörlerin yetkilendirilebilmesi ve küresel işbirliklerinin belirli bir çerçeveye oturtulabilmesi için böylesi bir küresel toplum sözleşmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda son olarak değinilebilecek bir husus da, iklim krizi ve sürdürülebilirlik tartışmaları içinde gündeme gelen kuşaklararası hak ve sorumlulukların düzenlenmesidir. Bu bakımdan klasik toplum sözleşmesinde eksik kalan konulardan birinin gelecek kuşakların siyasal yükümlülüğü olduğu söylenebilir. Basitçe ifade etmek gerekirse, toplum sözleşmesinin yapılışına

katılmayan gelecek kuşaklar, ona neden bağlı kalmalılar sorusuna doyurucu yanıtlar pek verilmemiştir. Günümüzde çevre ve iklimle ilgili sorunlar nedeniyle temel kaynakların sürdürülebilirliğinin tehlike altına girmesi, yaşayan kuşaklarla gelecek kuşaklar arasındaki hak ve sorumlulukları daha kritik bir etik sorun haline getirmiştir. Bu yüzden toplum sözleşmesi, aynı zamanda, bu sorumluluğu siyasal ve etik olarak belirli bir çerçeve içinde ele almaya imkân veren temel kavramlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, afetlerin yalnızca teknik olarak yönetilmesi gereken olağanüstü durumlar değil, aynı zamanda modern siyasal ve toplumsal düzenin yapısal kırılma noktalarını görünür kılan kritik eşikler olduğunu savunmuştur. Afet yönetimi literatüründe baskın olan operasyonel ve yönetsel yaklaşımlar, acil müdahale ve kurumsal eşgüdüm açısından vazgeçilmez olmakla birlikte, afetlerin devlet-yurttaş ilişkileri, siyasal meşruiyet ve toplumsal güven üzerindeki uzun erimli etkilerini açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Bu sınırlılık, afetlerin yol açtığı yıkımı yalnızca can ve mal kaybı üzerinden tanımlayan dar bir analitik çerçevenin ötesine geçilmesini gerekli kılmaktadır.

Ulrich Beck'in risk toplumu kavramının işaret ettiği üzere, geç modern toplumlarda riskler giderek daha yaygın, öngörülemez ve sınır aşan bir nitelik kazanmıştır. Afetler bu bağlamda istisnai olaylar olmaktan ziyade, modernliğin ürettiği yapısal risklerin yoğunlaştığı anlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, siyasal iktidarın yalnızca kriz anlarında değil, risklerin önlenmesi, paylaşılması ve yönetilmesi süreçlerinde de sorumluluk üstlenmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak risklerin toplumsal olarak eşitsiz biçimde dağıtılması, afetlerin etkilerini

de sınıfsal, mekânsal ve siyasal olarak farklılaştırmakta; bu da toplumsal adalet ve siyasal güven sorunlarını derinleştirmektedir.

Naomi Klein'ın felaket kapitalizmi tezi ise afetlerin, mevcut eşitsizlikleri gidermek yerine, neoliberal politika rejimleri aracılığıyla bu eşitsizlikleri yeniden üretmek ve derinleştirmek için nasıl araçsallaştırılabildiğini ortaya koymaktadır. Afet sonrasında kamusal sorumlulukların geri çekilmesi, özel aktörlerin güç kazanması ve olağanüstü koşulların kalıcı siyasal ve ekonomik dönüşümlere zemin hazırlaması, toplum sözleşmesinin fiilen askıya alındığı bir yönetim tarzına işaret etmektedir. Bu bağlamda afetler, yalnızca yönetsel kapasitenin değil, siyasal iradenin ve kamusal sorumluluk anlayışının da sınındığı anlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, söz konusu dönüşümler ışığında toplum sözleşmesi kavramının afet bağlamında yeniden düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Klasik toplum sözleşmesi kuramlarının varsaydığı karşılıklılık ilişkisi, yani yurttaşın itaat ve yükümlülükleri karşılığında devletin koruma ve güvenlik sağlaması, afet anlarında ve sonrasında çoğu zaman aşınmakta ya da açık biçimde ihlal edilmektedir. Bu durum, toplum sözleşmesinin yalnızca kuramsal bir varsayım değil, edimsel olarak sürekli olarak yeniden üretilmesi ve müzakere edilmesi gereken bir siyasal ilişki olduğunu göstermektedir.

Bu nedenle, afetlerin artan sıklığı ve yıkıcılığı karşısında, farklı toplumsal kesimleri kapsayan, ulus-devlet sınırlarını aşan riskleri ve sorumlulukları hesaba katan ve kuşaklararası etik bir bağ kurmayı hedefleyen yenilenmiş bir toplum sözleşmesi anlayışına duyulan ihtiyaç giderek belirginleşmektedir. Böyle bir perspektif, afetleri yalnızca müdahale edilmesi gereken krizler olarak değil, siyasal meşruiyetin, kamusal sorumluluğun ve toplumsal dayanışmanın yeniden tanımlandığı kritik uğraklar olarak ele almayı mümkün kılmaktadır. Sonuç olarak toplum

sözleşmesi yaklaşımı, afet yönetimi çalışmalarına normatif bir derinlik kazandırmakta ve bu alanın teknik sorularının ötesine geçerek, çağdaş risk toplumunda siyasal düzenin hangi etik ve kurumsal temeller üzerinde yeniden inşa edileceğine dair daha kapsamlı bir tartışma zemini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Barker, Ernest (1962), *Social Contract: Essays By Locke, Hume and Rousseau*, Oxford University Press, New York.
- Beck, Ulrich (1992), *Risk Society: Toward a New Modernity* (İng. çev. M. Ritter), Sage Publications, Londra.
- Black, Antony (1993), “The Juristic Origins of Social Contract Theory”, *History of Political Thought*, 14 (1), 57-76.
- Collier, Stephen J. (2013), “Neoliberalism and Natural Disaster: Insurance, Risk Management and The Remaking of Flood Policy”, *Political Geography*, 36, 113-23.
- Çuhacı, Ahmet (2007), “Ulrich Beck’in Risk Toplumu Kuramı”, *Sosyoloji Dergisi*, 3 (14), 129-57.
- Fabre, Cecile (2018), “Toplumsal Sözleşme”, (çev. M. Fatih Deniz), *Felsefe Arkivi*, 48, 123-35.
- Fletcher, Robert (2016), “Capitalizing on Chaos: Climate Change and Disaster Capitalism”, *Ephemera: Theory & Politics in Organization*, 16 (1), 1-22.
- Foster, John Bellamy ve Magdoff, Fred (2014), *Her Çevrecinin Kapitalizm Hakkında Bilmesi Gerekenler*, çev. Ö. Aksakal, Patika, İstanbul.
- Gough, John Wiedhofft (1936), *The Social Contract: A Critical Study of Its Development*, The Clarendon Press, Oxford.
- Guthrie, W. K. C. (2021), *Yunan Felsefe Tarihi 3. Cilt: Beşinci Yüzyıl Aydınlanması: Sofistler ve Sokrates*, çev. S. Gürses, Kabalcı, İstanbul.
- Hampton, Jean (2007), “Contract and Consent” içinde *A Companion to Contemporary Political Philosophy* (ed. R. E. Goodin, P. Pettit & T. Pogge), Blackwell Publishing, Oxford, 478-92.

- Hobbes, Thomas, (2007), *Leviathan*, çev. S. Lim, YKY, İstanbul.
- Ignatieff, Michael, “Broken Contract”, *New York Times*, 25.09.2005.
<http://nytimes.com/2005/09/25/magazine/25wwln.html>.
(Erişim 12.09.2023).
- Klein, Naomi (2007), *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Metropolitan Books, New York.
- Kleian, Naomi (2014), *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*, Simon & Schuster, New York.
- Lessnoff, Michael (1986), *Social Contract*, MacMillan Education Ltd, Londra.
- Locke, John (2004), *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, çev. F. Bakırcı, Babil, Ankara.
- O’Brien, Karen; Hayward, Bronwyn, ve Berkes, Fikret (2009), “Rethinking Social Contracts: Building Resilience in a Changing Climate”, *Ecology and Society*, 14 (2).
- Pamukçu, Konuralp (2006), “Küresel Isınmaya Karşı Küresel İşbirliği”, *Uluslararası İlişkiler*, 3 (10), 181-215.
- Pelling, Mark ve Dill, Kathleen (2010), “Disaster Politics: Tipping Points for Change in the Adaptation of Sociopolitical Regimes”, *Progress in Human Geography*, 34 (1), 21-37.
- Rousseau, J.J. (1999), *Toplum Sözleşmesi*, çev. A. Erenuluğ, Öteki, Ankara.
- Rousseau, J.J. (2006), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev. R. N. İleri, Say, İstanbul.
- Sarıca, Murat (2017), *100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi*, Milenyum, İstanbul.

- Spitz, Jean-Fabien (2017), “Doğal Durum ve Toplum Sözleşmesi” (çev. İ. Yerguz), içinde *Siyaset Felsefesi Sözlüğü* (der. P. Raynaud & S. Rials), İletişim, İstanbul, 262-69.
- Steger, Manfred B. (2013), *Küreselleşme*, çev. A. Ersoy, Dost, Ankara.
- Şahin, Ali Utku (2021), “Afet Yönetimini Küresel Düşünmek”, *TESAM Akademi Dergisi*, 8 (2), 237-62.
- Toprak, Zerrin (2014), “Kamu Yöneticilerinde Afet Yönetimi Algısının Önemi”, ed. İsmail Gündüz, *Afetleri Yönetmek: Afet Algısından Afet Sonrası Çalışmalara*, Değişim, İstanbul, s. 21-35.
- Zack, Naomi (2006), “Philosophy and Disaster”, *Homeland Security Affairs*, II (1), s. 1-13.

TÜRKİYE VE DÜNYADA
SİYASET BİLİMİ

yaz
yayınları

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com